

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI ANA BİLİM DALI

İRAN'DA İSLAMİ FİNANSIN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. NECMEDDİN GÜNEY

HAZIRLAYAN
NASIR AHMAD ZAHİR

KONYA 2024

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nasir Ahmad ZAHİR		
	Numarası	20812201007		
	Ana Bilim/ Bilim Dalı	İslam İktisadı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Necmeddin Güney		
Tezin Adı	İRAN'DA İSLAMİ FİNANSIN GELİŞİMİ			

Bu tez, "İran'da İslami finansın gelişimi" üzerine odaklanmaktadır. Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın temeli, yani problemi, kapsamı, amaçları ve genel önemi açıklanmıştır.

Birinci bölüm, İslami finans sistemine dair bir genel bakış sunmaktadır, bu çerçevede sistemin özellikleri, amaçları ve bileşenleri incelenmektedir.

İkinci bölümde, İran'ın finansal piyasaları, kurumları, denetim mekanizmaları ve genel sistem değerlendirmesi ele alınmıştır. Bu bölüm, İran'ın finansal yapısını ve mevcut düzenlemelerin etkisini anlamak için kritik bir rol oynamaktadır.

Üçüncü bölüm ise, İran'daki İslami finansal kurumlar, özellikle İslami bankacılık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölüm, İslami finansın pratik uygulamalarını ve bankacılık sisteminin fon toplama ve dağıtma yöntemlerini detaylı bir şekilde inceler.

Sonuç bölümünde, tezin bulguları ve araştırmanın sonuçları özetlenir ve ileriye dönük öneriler sunulur. Bu tez, İran'ın finansal altyapısında İslami finansın evrimini anlamak ve bu alanda ilerlemek için bir temel sağlamayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

Authors	Name and Surname	Nasir Ahmad ZAHİR		
	Student Number	20812201007		
	Department	İslam İktisadı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Necmeddin Güney		
Title of the Thesis/Dissertation	THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCE IN IRAN			

This thesis investigates the development of Islamic finance within Iran, aiming to deepen understanding of its evolution and contribute to the field's advancement. Comprising an introduction and three chapters, the study elucidates the problem statement, scope, objectives, and significance.

The first chapter offers an overview of Islamic finance, analyzing its features, objectives, and components.

In the second chapter, Iran's financial markets, institutions, and regulatory mechanisms are explored to assess the system comprehensively. This critical analysis sheds light on Iran's financial structure and the impact of regulations.

The third chapter focuses on Islamic financial institutions in Iran, with a particular emphasis on Islamic banking. Through examining practical applications and scrutinizing fund mobilization and allocation methods within the banking system, this section provides valuable insights. The conclusion summarizes the thesis findings and offers recommendations for future research. Overall, this thesis aims to lay the groundwork for understanding the development of Islamic finance within Iran's financial infrastructure.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	6
ÖNSÖZ.....	7

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	9
B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	9
C. AMACI VE ÖNEMİ.....	10
D. ARAŞTIRMA SORULARI	10
E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	10
F. KONUyla ALAKALI ARAŞTIRMALAR	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS SİSTEMİ

1.1. GİRİŞ.....	14
1.1.1. İslami Finansın Temel Özellikleri	14
1.1.2. İslami Finans Sisteminin Amaçları	17
1.2. İslami Finans Sisteminin Bileşenleri.....	18
1.2.1 İslami Bankacılık.....	18
1.2.2 Tekafül (İslami Sigorta)	20
1.2.3. İslami Sermaye Piyasaları	22
1.2.4. Diğer Alanlar	22

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA FİNANSAL PİYASALAR VE FİNANSAL KURUMLAR

2.1. İRAN FİNANSAL PİYASALARI	24
2.1.1. Giriş	24
2.1.2. Para piyasası	25
2.1.3 Sermaye piyasası	27
2.1.4 Tezgahüstü Piyasası (Farâburs).....	30
2.2. İRAN FİNANSAL KURUMLARI.....	32
2.2.1 Giriş	32
2.2.2 İran'da Bankacılık Tarihi ve Gelişimi.....	33
2.2.2.1 Milat'tan Önce İran'da Bankacılık.....	34
2.2.2.2 Devrimden Önce İran'da Bankacılık Sistemi.....	34
2.2.2.3 Devrimden Sonra İran'da Bankacılık Sistemi.....	36
2.2.2.4 Bankacılık Sisteminin İslamileştirilmesi.....	38
2.2.3 İran Merkez Bankası.....	41
2.2.3.1 İran'da Para Politikası	44
2.2.3.2 Merkez Bankası ve Para Değerinin Korunması	50
2.2.4 İran'da Faaliyet Gösteren Bankalar.....	51

2.2.4.1 Kamu Bankalar	52
2.2.4.2. Özel Bankalar	57
2.2.4.3. Diğer Bankacılık Dışı Mali Kurumlar	58
2.3. İRAN'DA FİNANSAL DENETİM	68
2.3.1. İran Merkez Bankası'nın Bankalar Üzerindeki Denetimi.....	70
2.3.2 Çevrimiçi Denetim	71
2.3.3 İran'ın Bankacılık Sisteminde AAOIFI Muhasebe Standartlarının Uygulanmasının Önündeki Engeller.....	72
2.4. İRAN FİNANSAL SİSTEMİNE DAİR DEĞERLENDİRME.....	74
2.4.1. Genel Durumun Değerlendirmesi.....	74
2.4.2. Parasal ve mali istikrar	76
2.4.3. Ekonomik Performans	77
2.4.4. Ekonomik Büyüme Sürecinde Sektörler Arasındaki Pay Değişimi ...	78
a) Tarım	79
b) Petrol ve Gaz	80
c) Madencilik ve İmalat.....	80
d) Konut ve İnşaat	81
e) Hizmetler	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA İSLAMİ FİNANSAL KURUMLAR

3.1 GİRİŞ.....	83
3.2. İSLAMİ BANKACILIK	84
3.2.1. Mali Kaynakların Mobilizasyonu.....	86
3.2.2. Fon Toplama Yöntemleri	87
3.2.2.1 Karz-ı Hasen Hesapları (Serbest Kredi Hesapları).....	87
3.2.2.2 Vadeli Yatırım Mevduatı (Wakala Hesapları)	89
3.2.3. Fon Kullandırma Yöntemleri	90
3.2.3.1. Karz-ı Hasen Kredileri (Faizsiz Kredi Verilmesi).....	91
3.2.3.2. Mudârebe (Kar Paylaşımı)	92
3.2.3.3. Müşâreke Medeni (sivil ortaklık).....	93
3.2.3.4. Müşâreke Hukuki (yasal ortaklık).....	94
3.2.3.5. Müzâraa	95
3.2.3.6. Müsâkât	97
3.2.3.7. Doğrudan Yatırım.....	98
3.2.3.8. Cuâle.....	98
3.2.3.9. Murâbaha.....	99
3.2.4 Genel Bankacılık İşlemleri	100
3.3. TEKAFÜL (İSLAMİ SİGORTA).....	100
3.4. İRAN İLE DİĞER ÜLKELER ARASINDAKİ FARK.....	101
3.5. DİĞER İSLAMİ FİNANSAL KURUMLAR.....	104
3.5.1 İslami Kredi Kooperatifleri	104

3.5.2 İslami Mikrofinans	106
3.5.3 İslami Sosyal Mikro Finans (ISMF).....	106
3.5.4. Karz-ı Hasen Fonları	107
SONUÇ	109
BİBLİYOGRAFYA	112

KISALTMALAR

- AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
(İslami Finans Kurumlarının Muhasebe ve Denetim Organizasyonu)
- BMI : Bank Melli Iran (İran ulusal bankası)
- CBI : Central Bank of Iran (İran Merkez Bankası)
- DFAT : Department of Foreign Affairs and Trade (Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı)
- EDBI : Export Development Bank of Iran (İran İhracat Kalkınma Bankası)
- FBY : Faizsiz Bankacılık Yasası
- GSYİH : Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
- GCC : Gulf Cooperation Council (Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi)
- IKRF : İmam Humeyni Yardım Komitesi
- ILO : International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
- IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
- ISMF : İslami Sosyal Mikro Finans
- TSE : Tehran Stock Exchange (Tahran Borsası)
- NASDAQ: National Association of Securities Dealers Automated Quotations (Ulusal Menkul Kıymet Satıcıları Otomatik Teklifler Birliği)
- RZO : Rezerv Zorunluluğu Oranı
- TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi
- Vd. : ve diğerleri
- s. : sayfa

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Övgü, alemlerin Rabbi Allah'a aittir. Salih amellerin, O'nun nimetiyle tamamlandığı Allah'a hamdolsun. Hz. Muhammed (s.a.) ise O'nun kulu ve sevgili elçisidir.

Bu tez, "İran'da İslami Finansın Gelişimi" başlığı altında gerçekleştirilen bir araştırmanın ürünüdür. İslam'a uygun finansal uygulamaların evrimini inceleyerek, bu alandaki önemli dönemleri ve değişimleri ele almaktadır. Tezin amacı, İran'da İslami finansın tarihçesini, gelişimini ve etkilerini derinlemesine anlamaktır.

Bu araştırma, bir giriş ve üç bölüm olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın derinliğine ulaştığımız konu ve problem analizi ile birlikte, kavramsal çerçeve, araştırmanın kapsamı, amaç ve önemine dair bilgiler sunulmuş ve kullanılan araştırma yöntemi de açıklanmıştır, böylece okuyucu araştırmanın temelini daha iyi kavramış olacaktır.

İlk bölümde, İslami finans sistemine odaklanarak, bu alandaki temel prensiplere ve kavramlara genel bir bakış sunulmuştur.

İkinci bölümde, İran'daki finansal piyasalar ve kurumlar incelenmiş, bölgenin özgün dinamikleri ve finansal yapısı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sayede, İran'ın ekonomik çerçevesiyle ilgili kapsamlı bir bilgi sunulmuş, okuyucunun konuya derinlemesine hakim olması amaçlanmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, özel bir vurguyla İran'daki İslami finansal kurumlar, özellikle de İslami bankacılık üzerine odaklanılmıştır. Bu bölümde, İslami bankacılığın İran'daki rolü, işleyişi ve önemli özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu çalışmanın oluşturulmasında, başta saygıdeğer danışmanım Sayın Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY olmak üzere, tez sürecinde beni destekleyen tüm akademisyenlere ve bilim insanlarına teşekkür etmek isterim. Danışman hocamın yönlendirmeleri ve içten destekleri, bu tezin mevcut haline ulaşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Aynı şekilde tez savunma jürimde bulunan Doç. Dr. Suna AKTEN ÇÜRÜK ve Prof. Dr. Abdurrahman YAZICI hocalarıma da katkılarından dolayı şükranlarımı arz ederim.

Ayrıca, bu tezin yazımında ve araştırma sürecinde yanımda olan aileme ve sevdiklerime, özellikle hayatımın her aşamasında beni destekleyen sevgili annem ve babama teşekkür etmek isterim. Onların moral desteği ve sabırları, bu çalışmanın tamamlanmasında büyük bir etken olmuştur.

İran'da İslami finansın evrimini anlamak, hem bölgesel hem de küresel ekonomik bağlamda önemli bir konudur. Bu tezin, bu alandaki bilgi boşluklarını bir nebze doldurarak araştırmacılara, öğrencilere ve finans profesyonellerine katkı sağlaması umulmaktadır.

Tezin tamamlanmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, okuyuculara faydalı bilgiler sunmayı amaçladığım bu çalışmanın konuya dair geniş bir perspektif sunmasını umarım.

Nasir Ahmad Zahir

Konya 2024

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI

İslami finans, İslami hukuk kurallarına uygun olarak düzenlenmiş finansal faaliyetleri kapsamaktadır. Bu sistem, faiz yerine alternatif olarak kâr ve zarar paylaşımı esasına dayanmaktadır. İslami finansın amacı, insanların finansal ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, aynı zamanda insanların manevi değerlerine uygun bir şekilde finansal faaliyetler yürütmektir.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

“İran’da İslami Finansın Gelişimi” başlığını verdiğimiz bu çalışma genel olarak “İran’da İslami finansın gelişimi nasıl olmuştur ve bu gelişim sırasında İslami finansın kurumsal çerçevesi nasıl değişmiştir?” sorusuna cevap aramıştır. Bu araştırma, İran ekonomisinde İslami finansın gelişimine ilişkin bilgi sağlamayı ve İslami finansın kurumsal çerçevesindeki değişiklikleri incelemeyi hedeflemiştir.

Bu çalışmada, İran’da İslami finansın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığından, tarihsel süreç içinde nasıl gelişip değiştiğine, İran ekonomisinde İslami finansın rolüne ve etkisine kadar çeşitli konular kapsamıştır. Veri toplama ve analiz yöntemleri kullanılarak, İran’da İslami finansın gelişiminin nasıl olduğu ve İslami finansın kurumsal çerçevesinde nelerin değiştiği hakkında daha detaylı bilgi edinmiştir. Bu sayede, İran ekonomisinde İslami finansın rolü ve etkisi hakkında daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu tez, İran’da İslami finansın gelişimini ve mevcut durumunu incelemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada, İran finansal sistemi, İran’da İslami bankacılık sistemi, İran finansal kurumları, İran para politikası, Tekafül ve sermaye piyasaları gibi konular ele alınmıştır. Bu konuların incelemesiyle, İran’da İslami finansın nasıl geliştiği, mevcut durumunun nasıl olduğu ve gelecekteki beklentilerin neler olduğu anlaşılması amaçlanmıştır.

C. AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, İran'da İslami finans sisteminin tarihsel gelişimini incelemek ve günümüzde bu sistemin nasıl işlediğini anlamaya çalışmaktır.

Bu araştırmanın önemi, İslami finansın yaygınlaşmasından ve konuya dair ilgi ve talebin artmasından kaynaklanmaktadır. İran, İslami kurallarına uygun bir finans sistemi oluşturma konusunda iddialı ülkelerden birisi olarak görünmektedir. Ancak hakkında yeterli Türkçe literatür bulunmamaktadır. İran bu açıdan incelenmeye değer bir ülkedir. Bu araştırma ayrıca, İran'daki İslami finans sisteminin diğer ülkelerdeki İslami finans sistemlerine göre nasıl farklılaştığını ortaya koyarak, İslami finans sistemlerinin karşılaştırılmasına ve değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. Böylece İran'daki İslami finans tecrübesinden çıkarabilecek sonuçlar ortaya konulacak ve İran'da İslami finansın geleceği hakkında bir öngöründe bulunulacaktır.

Bu araştırmanın sonuçları, İslami finansın dünya genelindeki yaygınlaşmasına katkıda bulunabilecek ve İslami finans konusunda daha fazla bilgiye sahip olunmasını sağlayacaktır.

D. ARAŞTIRMA SORULARI

1. İran'da İslami finansın yapısı nasıldır?
2. İran'da İslami bankacılık sistemi nasıl çalışmaktadır?
3. İran'da İslami finans kurumları, geleneksel bankacılık sisteminden nasıl farklılık gösteriyor?
4. 1983'teki Faizsiz Bankacılık Yasasının İran'ın bankacılık sistemi üzerindeki etkisi ne olmuştur?
5. İran Merkez Bankası'nın ekonomideki rolü ve işlevleri nelerdir?

E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, günümüzde İran'da İslami finans sistemi nasıl işlediğini anlamaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki araştırma yöntemleri kullanılmıştır:

Literatür taraması: Bu araştırma için İslami finans ve İran tarihi konularında yayımlanmış makaleler, kitap bölümleri ve diğer yayınlar taranacaktır. Bu yöntem sayesinde, İran'da İslami finansın tarihsel gelişimi hakkında bilgi toplanacak ve bu konuda yapılmış önemli çalışmalar ortaya konulmuştur.

Doküman Analizi: İslami finans ve İran tarihi konularında yayınlanmış makaleler, kitap bölümleri ve diğer yazılı kaynaklar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu şekilde, İran'da İslami finansın tarihsel gelişimi ve önemli çalışmaları değerlendirilerek bilgi toplanmıştır.

Veri toplama: İran'da İslami finansın uygulandığı kurumlar ve bankalardan veriler toplanmıştır. Bu veriler sayesinde, İran'da İslami finansın nasıl uygulandığı ve hangi alanlarda kullanıldığı hakkında bilgi sağlanmıştır.

Bu araştırma yöntemleri sayesinde, İran'da İslami finans sisteminin tarihsel gelişimi ve güncel durumu hakkında detaylı bilgi toplanmış ve bu konuda bir çalışma yapılmıştır.

F. KONUYLA ALAKALI ARAŞTIRMALAR

“İran'da İslami finansın gelişimi” konusunda yapılan bu araştırma, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İslami finans sektörünün nasıl geliştiğini ve bugünkü durumunu incelemeyi amaçlamıştır. Bu araştırma, İran İslam Cumhuriyeti'nin İslami finans sistemi oluşturmak için aldığı önlemleri, İslami finans kuruluşlarının sayısının artışı ve İslami finans ürünlerinin yaygınlaşmasını incelemiştir.

Araştırma, İran İslam Cumhuriyeti'nin İslami finans sisteminin temelini oluşturan faizsiz bankacılık yasasının nasıl oluşturulduğu ve uygulandığını incelemiştir. Ayrıca, İslami finans kuruluşlarının nasıl teşvik edildiği ve geliştirildiği incelenmiştir. Bu kapsamda, İslami finans kuruluşlarının faaliyetleri ve yatırım yapma şekilleri, İslami finans ürünleri ve hizmetleri inceleme konuları arasındadır.

Araştırma konumuz, İran'da İslami finans sisteminin gelişimini incelemeye odaklanmıştır. Türkçe kaynakların yetersiz olmasından dolayı, İngilizce ve Farsça kaynaklar kullanılmıştır. Amacımız, Türkçe konuşanlar için konunun erişilebilirliğini arttırmak ve İran'da İslami finans sisteminin gelişimini daha iyi anlamak için bir kaynak oluşturmaktır.. Konumuz ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlantısı bulunan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almıştır.

- “The Contribution of Islamic Banking to Economic Development (The Case of The Islamic Republic of Iran)” adlı tez, Mohammad Rajaei-Baghshiyaei tarafından 2011 yılında Durham Üniversitesi'nde yazılmış bir doktora çalışmasıdır. Bu tez, İslami bankacılık sisteminin ekonomik kalkınma üzerindeki katkılarını incelemeyi

amaçlamaktadır. İran özelinde İslami bankacılık sistemi nasıl işlediği ve ekonomik kalkınmaya nasıl katkıda bulunduğu analiz edilmektedir.

- “Iran: Islamic Banking and Finance”¹ adlı bölüm, John Wiley & Sons tarafından yayımlanmış, Farhad Nili tarafından 2014 yılında yapılan çalışma, İran’da İslami bankacılık ve finans konularını incelemeye odaklanmaktadır. İran’da İslami bankacılık sisteminin gelişimine, İslami finans ürünlerine, devletin İslami finansın geliştirilmesine yönelik desteğine ve İslami bankacılık kurumlarının işleyişine odaklanmaktadır.
- (İslami Bankacılık 2: Mevduatlar, Krediler ve Finansal Türev Araçları İlkeleri ve Kuralları) adlı Farsça kitap, Gâp Yayınları tarafından yayımlanmış, Cemşîdî, Saîd (2020) tarafından kaleme alınan Bu eser, ekonomi, bankacılık ve İslam bankacılığı konularını kapsamaktadır. İran’da İslami finans müfredatı temel alınarak hazırlanmış, diğer kaynaklardan farklı olarak en güncel genelgeler ve sözleşmeler de dahil edilmiştir. Kitap, İslami bankacılık alanındaki özellikle İran’daki uygulamalarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Örnekler ve çözülmüş alıştırmalarla zenginleştirilen kitap, bankacılık düzenlemelerindeki güncellemeleri ve eklenen örnekleriyle önceki baskılardan farklılaşır. Ayrıca, yazarın diğer kitabı “İslami Bankacılık 1: Para Kaynaklarının Hazırlanması ve Şube İşlemleri” benzer konuları ele almıştır ve daha çok ekonomik, bankacılık ve İslami bankacılık konularına odaklanırken, “İslami Bankacılık İçinde 2” kaynak tahsisi konusuna odaklanmaktadır. Ayrıca, “İslami Bankacılık 1” kitabı daha çok şubelerin nakit işlemleri ve kaynaklarına odaklanırken, ülkenin bankacılık ağındaki yönergeler ve genelgeleri vurgulayan özelliklere sahiptir ve her bölümün sonunda daha fazla form ve egzersiz sunar.
- İran’da İslami Bankacılık ve Finansın Geçmişine Bir Bakış (Rapor No. 13), İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından aslı İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bu rapor, Zahra Afshari tarafından 2020 yılında kaleme alınmış olup bu konu ile ilgili Türkçe kaynaklardan birisidir. Bu rapor, İran’da İslami bankacılık sisteminin gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. 1983’te kabul edilen Faizsiz Bankacılık Yasası’ndan sonra İran’da bankacılık sektörünün İslamlaştırılması sürecinin farklı

¹ “The Islamic Finance Handbook: A Practitioner’s Guide to the Global Markets”, (John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd) isimli kitabın bir bölümüdür.

dönemleri ve atılan adımlar incelenmektedir. Rapor, İslami bankacılık tüm bankacılık sistemine yayılması ve faizsiz bankacılıkta biraraya getirilme hedefine odaklanmaktadır. Ayrıca, İran'ın ekonomik kalkınması bağlamında İslami bankacılık sisteminin büyümesi ve para politikasının rolü de değerlendirilmektedir. Makale, İran'da İslami bankaların sunduğu ürünler, devlet desteği ve işleyişi yanısıra para politikasının işleyişini eleştirel bir şekilde incelemeye odaklanmaktadır.

- “Islamic Finance in the Global Economy” adlı eser Ibrahim Warde tarafından 2002 yılında kaleme alınmıştır. Bu kitap, İslami finansın global ekonomideki rolünü ve İran'da İslami finansın gelişimini geniş bir perspektiften ele alır.
- “Iran and the Rise of Its Neoliberal State: The Politics of Economic Reform” adlı eser Kaveh Ehsani 2018 yılında kaleme alınmıştır. Bu kitap, İran ekonomisinde neoliberal reformların rolünü ve İran'da İslami finansın gelişimini inceler.
- **نظام مالی اسلامی** (İslami Finans Sistemi) adlı Farsça dilinde yazılan kitap, Muhammed Reza Yusufi Sheikh Rabat'ın (2021) yılında kaleme alınmıştır. İslami piyasaların teorik temellerini, faizsizlik ve kâr paylaşımı gibi konuları, bankacılıkta faiz oranlarının belirlenmesi mekanizmasını, İslami bankacılık sisteminin rasyonel ve etik prensiplerini, temel para ve mali konuları ve İran'ın son kırk yılındaki mali ve parasal krizlerin kökenlerini incelemektedir. Ayrıca, kitap İran'ın İslam mali sistemi önündeki iki önemli engel olan kara para aklama ve yüksek enflasyon sorunlarını ele alır. Kitabın son bölümünde ise ülkenin bankacılık sözleşmeleri konularında pratik çözümler sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS SİSTEMİ

1.1. GİRİŞ

İslami finans, İslam hukuku esaslarına uygun olarak düzenlenir ve yatırımlar İslami ilkelere uygun olmalıdır. İslam dininin temel ilkeleri, İslami bankacılık ve finansın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, İslami finansın modern anlamda resmi bir finans yapısı olarak ortaya çıkması 1970'lere rastlar. İslami finans ile klasik finans arasındaki ideolojik farklar, İslam hukuku tarafından yasaklanan bazı klasik finans ilkeleri nedeniyle oldukça belirgindir.

İslami finansın “etik” bir yaklaşım olarak tanımlanması, mevcut piyasa yapıları arasında pozitif bir imaj oluşturur. İslam'ın temelleri nihayetinde İslami finansı ortaya çıkardı, ancak son 50 yılda İslami finans yapıları resmi bir sisteme dönüştü. İslami bankacılık ve finans dünya genelinde 75'ten fazla ülkede uygulanmaktadır (Ayub, 2012, s. 15).

İslami finans talebi, hem çoğunlukla Müslüman olan ülkelerde hem de azınlıkta Müslüman olan ülkelerde artmaktadır. Malezya'da, İslami bankaların müşterilerinin yaklaşık %40'ı Müslüman olmayanlardan oluşmaktadır. ABD ve Kuzey Amerika'da, birçok kuruluş özellikle Müslüman topluma İslami finans hizmetleri sunmaktadır (Ayub, 2012, s. 16).

Bu, gelecekte iyi ve etik bir işaret olarak kabul edilebilir ve daha önce geleneksel bankacılık sisteminden uzak duran veya işlemlerinde faiz gibi tüm açığa çıkan dinlerde yasaklanmış olan faize bulaştıkları için suçlu hisseden milyonlarca insanın refahını ve huzurunu artıracaktır.

1.1.1. İslami Finansın Temel Özellikleri

İslami finans sistemi, geleneksel finans sisteminden farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılık aşağıdaki özelliklerle analiz edilebilir.

a) Faizsiz Oluşu

Faiz, ekonomik anlamda bir para biriminin belirli bir süre kullanımının maliyeti olarak tanımlanır. Ancak tüm dinlerde faiz yasaklanmıştır. İslam dininde faiz, Kuran'da

riba olarak adlandırılır ve kesinlikle yasaklanır. İslami ticarete faiz, büyük günahlardan sayılır ve insanların uzak durması gereken bir fiil olarak görülür. İslam peygamberi Hz. Muhammed(sav)'in birçok hadisi, Faizin çeşitli yönleriyle ilgilidir, onun haram oluşu, günahı ve sakıncaları gibi konuları ele almaktadır. Ticari işlemlerde para veya mal olarak verilen bir miktarın aynı cinsten fazlalık olarak geri alınan kısmı faiz olarak adlandırılır ve yasaklanır (Karaca, 2019, s. 10).

İslami bankacılık, kendisini faizsiz bir finansal sistem olarak tanımlar. Peygamber efendimizin hadislerine göre, faiz anapara veya sermaye üzerinde meydana gelen artıştır ve genellikle borç ilişkilerinde ortaya çıkar. Para dışındaki herhangi bir ürünün kendi cinsiyle yapılan mübadele veya ticaretinde de fazlalık kısmı faiz olarak kabul edilir (Karahana ve Ersoy, 2016, s. 97).

b) İslami Refah Yaklaşımı

İslam'da refah kavramı, sadece maddi değil, aynı zamanda manevi boyutları da içeren kapsamlı bir anlayışı temsil eder. Kutsal Kur'an ve Hz. Muhammed'in öğretileri, adalet, gelişim ve insan refahı için temel prensipler sunar. Bu prensipler, ekonomik sistemde adil bir yapı oluşturarak sömürüyü engellemeyi ve toplumun tamamının temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar.

İslam'ın ekonomik ilkeleri, hem kurumların hem de özel sektörün optimum üretimini teşvik ederken, kaynakların ve ürünlerin adil dağıtımını sağlamaya odaklanır. Bu, tüm insanların, ırk, renk veya inanç farkı gözetilmeksizin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve toplumun huzurlu, sağlıklı ve verimli olmasını amaçlar. İnsan refahının gerçekleşmesi ve devam etmesi için temel ihtiyaçların karşılanması kritiktir.

İslam'ın ekonomik sistemine göre, her bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması teşvik edilir. İstihdamı artırmak ve insanların kazanç sağlamasını desteklemek için devlet, politika ve önlemler almalıdır. Kur'an-ı Kerim ve peygamberin hadisleri, insanların kazanç elde etmelerini, servetlerini artırmalarını ve toplumun gelişimine katkıda bulunmalarını teşvik eder (Ayub, 2012, s. 34).

c) Belirsizlik (Garar) ve Kumarın (Meysir) Yasak Olması

İslam hukuku ve İslami finansın önemli konularından biri garar meselesidir. Garar terimi, risk alma, kişinin farkında olmadan malını veya canını tehlikeye atması risk alma ve belirsizlik gibi anlamları ifade eder. Garar terimi, bir borç ilişkisinde borca neden olan konunun belirsiz, açık olmayan veya sözleşmenin haksız kazanca yol açacak

şekilde kapalı olması durumunu ifade eder. Bu, satıcının ne sattığını tam olarak bilememesi veya alıcının ne aldığını tam olarak bilememesi durumunda ortaya çıkan bir risktir (Karahana ve Ersoy, 2016, s. 99).

İslam hukuku, toplumsal huzurun korunmasını ve ticari ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesini hedefler. Garar yasağı, mübadeleler ve diğer hukuki işlemlerde karşılıklı rızayı korumak, haksızlığı ve sömürüyü önlemek ve anlaşmazlıkları engellemek amacıyla getirilmiştir. Bu amaçla, İslam borçlar hukukunda ticaretin belirli prensiplere uygun olarak yapılması hedeflenmiştir. Bir satış sözleşmesi yaparken, ödeme koşulları, fiyat ve sonuçlar açık ve net bir şekilde belirtilmelidir (Güney, 2013, s. 286).

Garar yasağı, ticari ilişki içinde bulunan tarafları korumaya yöneliktir ve alıcı ve satıcının sonradan karşılaşabilecekleri riskleri ortadan kaldırmayı amaçlar. Garar yasağı, modern finans sisteminin de asimetrik bilgi yaklaşımına benzer bir ifade olup, ticari ilişki içindeki tarafların aldatılmamasını amaçlar (Karaca, 2019, s. 12).

İslam hukukçuları arasında gararlı satışların yasak olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır, ancak özel durumlarda farklı yorumlar yapılabilmektedir. Bu durum, gararın hangi miktarının bir satışı gararlı hale getirdiği konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bazı konularda ise, özel naslar bulunmasına rağmen bu nasların yorumlanması ve güvenilirliği konusunda tartışmalar yaşanabilmektedir (Hassan, AlMaghaireh ve Shahidul Islam, 2022, s. 2).

Mâlikî kaynaklarında, garar konusunda sistematik bir yaklaşım bulunurken, diğer mezhepler genel teoriler yerine gararın sebeplerini tespit ederek, akdin kendisi ve unsurlarında aranan şartlara odaklanarak garar oluşmasını önlemeye çalışmışlardır.

Garar, tamamen ortadan kaldırılması imkansız olan bir risk ve belirsizliktir. Bu nedenle, bir akdi geçersiz hale getirebilmesi için belli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar, gararın miktarının akdi etkileyecek kadar yüksek olması, insanların söz konusu akde ihtiyaç duymaması, gararın mebide asli olarak bulunması ve Mâlikîlere göre, gararın muâvezat akidlerinden birinde yer almasıdır (Güney, 2013, ss. 286–287).

Meysir ve kumar kelimeleri Arapça dilinde yakın anlamda kullanılır. Meysir, diğerlerinin haklarını alıp almadığına bakılmaksızın kolayca elde edilebilen zenginliği veya şans eseri elde edilen zenginliği ifade eder. Kumar ise diğerlerinin maliyetine

kazanılan şans oyunlarını ifade eder. Bir kişi parasını veya servetinin bir kısmını riske atar ve riske atılan para miktarı büyük miktarda para kazandırabilir veya kaybedilebilir veya zarar görebilir. Kur'an'da kumar ve bahis oyunlarının yasaklandığı kelime “Meysir” olarak kullanılır, Hadis literatürü ise bu eylemi genellikle “Kumar” adı altında tartışır (Ayub, 2012, s. 61).

d) Kar ve Zarar Paylaşımı

İslami bankacılık faaliyetlerinde faiz yerine kar ve zarar paylaşımı esastır. Müşteriler, önceden belirlenmiş oranlar veya kar paylaşım oranına göre bankanın kar payını alırlar. Bu kavram, sabit getirili ürünlere doğrudan karşılık oluşturur. İslami bankacılık ne bir özkaynak pazarıdır ne de hisse senedi piyasasını temsil eder. Kar ve zarar paylaşımı sadece İslami bankacılık piyasasına özgüdür (Karahan ve Ersoy, 2016, ss. 97–98).

e) İslam Hukuku Temelli Oluşu

İslami finans, İslam hukuku temelli prensipler etrafında döner. İlkelerin farklı yapılar içinde tam olarak uygulanmasını etkinleştirmek ve düzenlemek için Şer'i danışma kurulu olarak bilinen bir denetim kurulu kurulmuştur. Bu kurulun rolü, İslami finans kurumları, İslami sigorta şirketler, İslami fonlar ve diğer finansal ürünler ve hizmetler sunan finansal kuruluşlar için bir danışmanlık ajansı olarak hareket etmektir. Denetimsel nitelikte olan kurulun rolü, İslami finans kurumları İslam hukukuna uygun olarak kurumsal yapılarını tasarlamada yönlendirmeye yöneliktir. Herhangi bir kurum, İslam hukukuna uygun olarak kuruluşunu yönlendirecek uygun niteliklere sahip bilim adamlarından oluşan bir kurul veya komite kurmadan İslami finansal işletmelere girmeye iddia edemez (Hassan ve diğerleri, 2022, s. 9).

1.1.2. İslami Finans Sisteminin Amaçları

İslami finans sistemi, İslami hukuk hükümlerine göre işleyen bir finans sistemidir. Bu sistemde, faiz, kumar, haksız kazanç gibi İslami hükümlere aykırı olan uygulamaların yerine, adil ve etik prensiplere dayalı finansal araçlar kullanılır. İslami finans sisteminin amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Faizsiz finans: İslami finans sistemi, faizsiz bir finans sistemidir. Faiz, İslam dininde haram kabul edilir ve bu nedenle İslami finans sisteminde faiz kullanılmaz.

Adil paylaşım: İslami finans sistemi, yatırım riskinin taraflar arasında adil şekilde paylaşılmasını sağlar. Bu nedenle, finansal ürünlerdeki kazanç veya kayıplar ortaklaşa paylaşılır.

Etik prensipler: İslami finans sistemi, etik prensiplere dayalıdır ve haksız kazanç, kumar, spekülasyon gibi faaliyetlere karşıdır. Bu nedenle, İslami finansal araçlar adil, şeffaf ve toplumsal fayda sağlayacak şekilde tasarlanır.

Sosyal sorumluluk: İslami finans sistemi, sosyal sorumluluğu ön planda tutar ve toplumsal faydaya katkı sağlamayı hedefler. Bu nedenle, İslami finans kuruluşları faizsiz kredi, hayır kurumlarına destek gibi toplumsal fayda sağlayacak faaliyetleri destekler.

Finansal istikrar: İslami finans sistemi, finansal istikrarı korumayı hedefler. Bu nedenle, finansal ürünlerde risklerin etkin şekilde yönetilmesi ve finansal kuruluşların likidite yönetimi gibi konulara özel önem verilir.

1.2. İslami Finans Sisteminin Bileşenleri

İslami finans, İslami ilkelere uygun olarak faizsiz, risk paylaşımını ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden bir finansal sistemdir. Bu sistem, temelinde İslami ilkelere uygun olarak yatırım, bankacılık ve sigortacılık işlemlerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

İslami finansın en önemli bileşenleri arasında ise İslami (faizsiz) bankacılık (katılım bankacılığı), İslami sigortacılık (Tekafül) ve İslami Sermaye Piyasaları yer almaktadır.

İslami finansın bu bileşenleri, İslami prensiplere uygun olarak finansal işlemler gerçekleştirilmesine ve adil bir finansal sistem oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede, finansal sistemin toplumun refahını artırmaya ve sürdürülebilir bir gelecek oluşturmaya katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.2.1 İslami Bankacılık

İslami bankacılık, geleneksel bankacılık konusunda dini kaygıları olan Müslümanlar için önemli bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. 12 İslami ülke İslami bankacılık ve finansı sistematik bir bankacılık sektörü olarak benimseyerek İslam dünyası için önemli bir hal almıştır. Modern İslami bankacılık ve finans kavramı, Mısır'da 1963 yılında Mit Ghamr, ilk İslami bankanın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bu kooperatif bankanın ana özellikleri, kar paylaşımı ve faizsiz tasarruf ile islami prensiplere uygun olmasıdır. Mit Ghamr mevduat sahipleri küçük krediler alabilirler ve banka projelere yatırım yaparak mevduat sahipleriyle karlarını paylaşabilirler. Mısır'da ilk kez bir 'banka' adını taşıyan faizsiz kurum olan Nasser Sosyal Bankası da 1971'de kuruldu (Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 37).

Mısır hükümeti, işletmesine uygun olacak şekilde Mit Ghamr'ı geleneksel bankalara uygulanan düzenlemelerden muaf tuttu ve diğer İslami ülkelerin bu bankacılık türünü benimsemelerini teşvik etti. 1963 yılında Pilgrims' Savings Corporation Bank'ın kurulmasıyla Malezya da bu uygulamayı benimseyen ülkeler arasına katıldı. Banka, ticari bankalar tarafından alınan faiz kullanılmadan, İslami prensiplere uygun finansal tasarruf seçenekleri sunarak Malezyalı Müslümanların Hac fonlarını Sağlamalarına yardımcı olmayı amaçladı. Hac yapmak için tasarruf yapmak, Müslüman toplumlarında önemli bir finansal ihtiyaç ve uygulamadır.

Diğer İslami ülkeler kısa sürede daha gelişmiş İslami bankacılık hizmetleri geliştirdiler ve Dubai İslami Bankası 1975 yılında Ortadoğu'nun ilk modern ticari İslami bankası oldu. İran, Sudan modelini takip ederek bankacılık sektörünü üç aşamada İslami finansal sisteme dönüştürmeye başladı ve 1986'da tam İslami finansal sistemle çalışan bir yapıya kavuştu. Petrol doları ekonomilerinin ortaya çıkmasıyla, İslami bankacılık ve finans hızla büyüdü ve genişledi. Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri, 2016 verilere göre, İslami bankacılık ve finans dünyasının pazar payının yaklaşık %40'ını işletmektedir (Akkaş, 2017, ss. 3&20).

Genel olarak, İslami bankacılık ve finans, İslam dünyasında önemli bir sektör haline geldi ve Müslümanlara dini inançlarıyla uyumlu finansal hizmetlere erişim sağladı. Büyümesi ve genişlemesi ile İslami bankacılık ve finans, geleneksel bankacılık ve finansa rekabetçi bir alternatif olma potansiyeline sahiptir (Davis, 2018, ss. 67–70).

İslami bankacılık, konvansiyonel bankacılık ile tamamen zıt olan bir finansal sistemdir. Konvansiyonel bankacılıkta, banka ile fon kullanıcıları arasındaki ilişki borç veren-borç alan ilişkisidir. Ancak İslami bankacılıkta, bankanın fon kullanıcıları ile olan ilişkisi satıcı-alıcı, yatırımcı-girişimci, kiracı-kiralayan, devreden-devralan ve iş ortakları arasındaki ilişkilere benzer şekilde incelenir.

İslami bankacılıkta, finansal işlemlerde faiz yoktur ve alternatif finansal sözleşmeler kullanılır. Bu sözleşmeler aracılığıyla, fon kullanıcılarına finansman

sağlanır ve banka ile fon kullanıcıları arasındaki riskler ve getiriler paylaşılır. İslami bankacılıkta, banka ve fon kullanıcıları arasındaki ilişki daha adil ve eşitlikçi bir şekilde kurulur.

İslami bankacılıkta, fon kullanıcılarına verilen finansman özellikle girişimcilik faaliyetlerinde kullanılır ve yatırımların geri dönüşleri ortak bir şekilde paylaşılır. Banka, fon kullanıcılarının işletmelerine ortaklık payı veya kira gibi alternatif finansal sözleşmelerle finansman sağlar.

İslami bankacılıkta, ayrıca sosyal sorumluluk bilinci de ön plandadır. Banka, toplumun refahını artırmak için sürdürülebilir yatırımlar yapmayı hedefler. Bu yatırımlar, özellikle sosyal hizmetler, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlara yönelik olabilir.

İslami bankacılıkta kullanılan temel finansman yöntemleri arasında murabaha, müşareke, mudaraba, istisna, salam, ve sukuk yer alır. Bu araçlar, farklı finansal ihtiyaçlara ve işletme türlerine göre kullanılabilir (Hassan ve diğerleri, 2022, s. 6).

1.2.2 Tekafül (İslami Sigorta)

Tekafül, geleneksel sigortaya alternatif olarak sunulan İslami bir sigorta türüdür. İslami finans sistemi, gararı (aşırı belirsizlik) yasaklamaktadır. Bu nedenle, tekafül sigortasında sigorta şirketi, sigortalıya herhangi bir tazminat sağlamaz.

Bunun yerine, tekafül, tazminat yerine katılımcılar veya poliçe sahipleri arasında bağış yapılmasına dayanan tek taraflı bir sözleşmeye dayalı bir alternatif sunar. Bu bağışlama yöntemi, fıkhi ilkelere uygun olduğu kabul edilen bir fikir olarak görülmektedir. Bu nedenle, İslami sigortada belirsizliği kabul etmek için bu yöntem kullanılır ve ticari kazanç elde etmek amaçlanmaz.

Tekafül sigortası, geleneksel sigortaya göre daha fazla şeffaflık ve etik prensipler üzerine kurulmuştur. Tekafül, sigorta poliçelerinin yönetiminde katılımcıların etkin katılımını teşvik eder ve kar paylaşımı esasına dayanır. Böylece, Tekafül sigortası, sadece kâr elde etmek için faaliyet gösterdiği geleneksel sigortadan farklıdır.

Tekafül sigortası, birçok Müslüman ülkede giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu nedenle, tekafül sigortası sunan şirketlerin sayısı da artmaktadır. Tekafül sigortasının İslami prensiplere uygunluğu ve daha şeffaf ve etik bir yaklaşım

sunması, bu sigortanın popülerliğini artırmaktadır (Ayub, 2012, s. 428; Hassan ve diğerleri, 2022, s. 7).

Tekafül ve geleneksel sigorta arasındaki temel farklar şunlardır: Geleneksel Sigorta, sigortalı ve sigortacı arasında yapılan iki taraflı bir sözleşmeye dayanırken, tekafül çok taraflı bir sözleşme olup, tüm grup üyeleri arasında anlaşma sağlar. Ayrıca, geleneksel sigortada prim, sigorta şirketine aitken, tekafül sigortasında prim üyelere aittir. Tekafül sisteminde, riskler üyeler arasında paylaşılırken, geleneksel sigortada müşteriler risklerini sigorta şirketine devrederler. Geleneksel sigorta işlemlerinden elde edilen kar, şirketin mülkiyetindedir, ancak tekafül de olan fazla değer, grup üyeleri arasında paylaşılır. Tekafül yatırımlarından elde edilen gelir, üyelerin geliri olurken, geleneksel sigortada yatırım getirisi sigorta şirketine aittir.

Tekafül, İslam'da yasaklanmış olan kumar, faiz ve belirsizlik gibi üç temel unsurun bulunmaması ilkesine dayanır. Bu nedenle, şirketler, sözleşmelerinde kumar veya belirsizlik kavramlarını ortadan kaldırmak için “özgür” bir sözleşme kullanır. Yani katılımcılar prim ödemez, bunun yerine sözleşme ile operatöre “bağış” yaparlar. Bu “bağış” miktarı, faiz kavramını ortadan kaldırmak için sadece sözleşmenin yönetim masraflarını karşılar; elde edilen karlar, poliçe sahipleriyle operatör arasında paylaşılır. Katılımcıların talepleri Tekafül fonundan ödenir ve gelecekteki talep maliyetleri ve diğer rezervler güvence altına alındıktan sonra kalan fazla değer fon katılımcılarına aittir ve Tekafül operatörüne değil. Bu fazla değerler nakit temettüleri olarak dağıtılabilir veya katılımcılara gelecekteki katkıları azaltarak dağıtılabilir (Afshari, 2022, s. 28).

Tekafül, “haram” veya yasa dışı sektörlerde yatırım yapmayı yasaklar. Alkol, uyuşturucu, kumar, pornografi, helal olmayan gıda, tütün, , sigorta ve silah endüstrisi gibi sektörlerde yatırım yapılmamalıdır. Tekafül'in yapısında İslami sözleşmeler kullanılmıştır ve bu kurum, sigorta piyasasında vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Tekafül modelinin temel özellikleri, işbirliği, eşit çıkarlar ve paylaşılan sorumluluktur.

Tekafül, İslam ülkelerinde sigorta sektöründe önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve İslami prensipleri takip eden tüketiciler için çekici bir seçenek olmuştur (Afshari, 2022, ss. 27–28).

1.2.3. İslami Sermaye Piyasaları

İslami sermaye piyasaları, hisse senedi yatırımları ve sukuk gibi sabit getirili araçları içeren İslami finansın bir bileşenidir. Bu piyasalar, faiz ve belirsizlik gibi konulardan kaçınılarak oluşturulmalıdır. İslami finansın amacı ekonomik kazanç olsa da, İslami finans ve geleneksel finans arasındaki yol tamamen farklıdır. İslami Sermaye Piyasaları, ülke ekonomisine katkı sağlamak için önemlidir ve İslami bankacılık sistemini tamamlayıcı bir yapı olarak hizmet eder. Bu piyasaların büyümesi, özellikle Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerdeki Müslüman yatırımcıların artmasıyla hızlanmıştır. 2019 yılı sonunda, İslami varlıkların tahmini değeri 1.5 trilyon ABD dolarıdır ve bunun %25'i İslami sermaye piyasaları tarafından oluşturulmaktadır (Hassan ve diğerleri, 2022, s. 7).

İslami sermaye piyasaları, geleneksel sermaye piyasalarına benzer para ve sermaye piyasalarını içerir. Ancak, işleyiş ve araçlar farklıdır. İslami finans piyasaları, faizsiz olacak ve farklı bir ilke seti üzerinde çalışacaktır.

İslami sermaye piyasalarının ana enstrümanları, hisse senetleri şeklindeki öz kaynak enstrümanları yanı sıra, varlıklarda sahiplik temsili eden kısa, orta ve uzun vadeli katılımcı enstrümanlardır. Saf borç veya tahvil piyasası İslami finans piyasalarının aktif bir parçası değildir, çünkü borç yükümlülükleri nominal değerde ödenmek zorundadır. İslami piyasanın işlevi için dayanak varlık işlemleriyle desteklenmesi gerekmektedir (Ayub, 2012, s. 200).

İslami sermaye piyasaları hisse senetleri, geri ödenebilir öz kaynak sermayesi, Mudarebe/Müşareke sertifikaları veya Sukuk gibi araçlarla işler. Yatırım Sukukları İslami piyasa enstrümanları olarak kullanılır. Sukuk, çeşitli türlerde olabilir, ortaklık hisseleri gibi hisse senetleri, geri ödeme edilebilir öz kaynak sermayesi ve Mudarebe/Müşareke sertifikaları veya doğrudan yatırımcılara ve fon sağlayıcılara ihraç edilen ticaret veya leasing tabanlı işlemlere dayalı borç enstrümanları gibi. Sukuk, belirli projelerin veya yatırım faaliyetlerinin somut varlıklarının ortak mülkiyetinde eşit değerde hisseleri temsil eden belgelerdir (Ayub, 2012, ss. 199–203).

1.2.4. Diğer Alanlar

İslami finansın diğer alanları arasında İslami emeklilik fonları, İslami danışmanlık ve finansal planlama hizmetleri, İslami mikrofinans ve İslami gayrimenkul

finansmanı yer alır. İslami finans, İslam ahlakına uygun olarak tasarlanmış birçok finansal araç ve hizmeti içerir ve giderek daha fazla ülkede yaygınlaşmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA FİNANSAL PİYASALAR ve FİNANSAL KURUMLAR

2.1. İRAN FİNANSAL PİYASALARI

2.1.1. Giriş

Her ülkenin ekonomik sistemi, finansal ve reel sektörler olarak adlandırılan iki bölümden oluşur. Bu iki sektör birbirleriyle yakın bir ilişki içinde bulunur ve birinin verimsizliği diğerinin verimsizliğine yol açabilir. Bu nedenle, her iki sektör de kendi mekanizmalarına sahip olsa da, birbirleriyle etkileşim halinde ilerlemeleri ve ekonomik refahın artması için birlikte çalışmaları gereklidir.

Finans sektörü, ekonomik faaliyetlere hayat veren ve her ülkenin ekonomik nabızı olarak da adlandırılan sektördür. Bu sektör, para piyasası ve sermaye piyasası olmak üzere iki bölümden oluşur. Para piyasası, kısa vadeli fonlar için bir pazar sağlar ve genellikle bankaların faaliyet gösterdiği bir piyasayı ifade eder. Sermaye piyasası ise, uzun vadeli fonlar için bir pazar sağlar ve hisse senetleri, tahviller, menkul kıymetler ve emtialar gibi uzun vadeli yatırım araçlarını içerir.

Para piyasası ve sermaye piyasası birbirini tamamlayıcı özelliklere sahiptir ancak farklı politikalara sahiptirler. Sermaye piyasasında para piyasası politikalarının uygulanması, tasarruf kaynaklarının yeterli donanımına sahip olmaması ve bu kaynakların optimum şekilde dağıtılmamasına neden olabilir. Bu da toplum kaynaklarının israfına örneklerden biridir.

Günümüzde para ve sermaye piyasaları, ülke ekonomilerinde hayati bir rol oynamaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme ile birlikte, bu piyasalar her zaman daha önemli bir konum kazanmıştır. Para ve sermaye piyasası, ülkelerin ekonomilerinde daha organize bir şekilde yer almakta ve kalkınma alanında daha da önemli bir rol üstlenmektedir.

Sermaye piyasası, insanların sermaye ve birikimlerini yönlendirerek istihdamın geliştirilmesine, istihdam yaratılmasına ve kamu refah düzeyinin yükseltilmesine zemin hazırlar. Bu nedenle, finansal sektörün sağlıklı bir şekilde işlemesi, ülke ekonomileri için büyük önem taşır (Qajar, Hazer ve Bandari, 2015, s. 9).

İran ekonomisinde, para ve sermaye piyasaları arasındaki dengenin para piyasası lehine ağır bastığı açıktır. Bunun birçok sebebi vardır. İlk olarak, İran'daki sermaye piyasası yatırımcı çekememektedir. Yatırımcıların sermaye piyasasına olan güveni, yetersiz yasal düzenlemeler, şeffaflık eksikliği ve finansal analizlerin sınırlı olması gibi faktörler nedeniyle azalmıştır.

İkinci olarak, sermaye piyasası yasalarının eksikliği, sermaye piyasasının gelişimini engellemektedir. Sermaye piyasası, hukuki bir çerçeveye olmaksızın yeterli bir şekilde gelişemez. İran'da, sermaye piyasası yasaları yetersiz ve bu nedenle yatırımcıların güvenini kazanmak için yeterli değildir.

Üçüncü olarak, İran'daki finansal istikrarsızlık, sermaye piyasasının gelişimini engellemektedir. Sermaye piyasası, yatırımcıların risk almaya istekli olmaları için finansal istikrarın sağlanması gerektiğinden, bu istikrarsızlık nedeniyle yatırımcılar sermaye piyasasına olan güvenlerini kaybetmektedir.

Son olarak, İran hükümeti, kamu sektörüne yönelik desteği nedeniyle, sermaye piyasasının gelişimine yeterli miktarda kaynak ayıramamaktadır. Bu durumda, özel sektör yatırımları yeterince teşvik edilmemekte ve sermaye piyasası gelişiminde etkili bir rol oynayamamaktadır (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 12).

Bu nedenlerle, İran'daki sermaye piyasası, gerçek potansiyelinden uzak bir rol oynamaktadır. Sermaye piyasasının geliştirilmesi için daha şeffaf yasal düzenlemelerin oluşturulması, finansal istikrarın sağlanması ve hükümetin kamu sektörüne olan desteğinin azaltılması gerekmektedir.

2.1.2. Para piyasası

Para piyasası, kısa vadeli finansal araçların el değiştirdiği bir piyasadır. Bu piyasa, bir yıldan daha kısa vadeli yatırımlar için kullanılır. Bu piyasada nakit akışı hızlıdır ve araçların likiditesi yüksektir, yani bu araçlar kolayca nakde dönüştürülebilir. Ayrıca, bu piyasada sermaye kaybetme riski düşüktür, yani yatırımcılar düşük riskle yatırım yapabilirler. Bu piyasada borçlanma araçları (mevduat, hazine bonusu vb.) el değiştirmektedir.

Bu piyasada aktif olan başlıca kurumlar bankalar, tasarruf kurumları ve kredi birlikleridir. Bankalar, müşterilerinden topladıkları mevduatları para piyasasında kullanarak kâr elde ederler. Tasarruf kurumları, tasarruf hesaplarından aldıkları fonları

bu piyasada kullanarak kâr elde etmeye çalışırlar. Kredi birlikleri ise ortaklarından topladıkları tasarrufları bu piyasada kullanarak kâr elde ederler.

Para piyasasında işlem gören araçlar arasında hazine bonoları, mevduat sertifikaları, ticari kağıtlar ve repo sözleşmeleri yer alır. Hazine bonoları, devletin kısa vadeli borçlanma aracıdır ve bir yıldan kısa vadeli olarak çıkarılırlar. Mevduat sertifikaları, bankaların müşterilerinden topladığı mevduatları temsil eder ve belirli bir süre sonra faiz getirisiyle geri ödenirler. Bono, şirketlerin kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak için ihraç ettikleri borçlanma araçlarıdır. Repo işlemleri ise yatırımcıların belirli bir süre boyunca bir varlığı satın alıp daha sonra geri satmalarını sağlayan bir finansal araçtır.

Sonuç olarak, para piyasası kısa vadeli yatırımlar için uygun bir piyasadır ve genellikle likidite ihtiyacı olan kurumlar tarafından kullanılır. Bu piyasanın yüksek likiditesi ve düşük riskli yatırım araçları, yatırımcıların sermayelerini korurken kâr elde etmelerine olanak sağlar (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 16).

İran'da para piyasası, resmi ve organize piyasadan daha geniştir ve birçok örgütlenmemiş finansal kuruluş içerir. 2002 yılına kadar, İran'da bankacılık sistemi devlete ait olduğundan, ticari ve uzmanlaşmış bankacılık sistemi hükümetin kontrolündeydi. Bununla birlikte, özel bankaların kurulmaya başlanmasıyla, özellikle son yıllarda, İran'da özel bankaların sayısı hızla artmıştır (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 50).

Para piyasasının resmi kısmında, Merkez Bankası'nın denetiminde olmayan önemli miktarda finansal kuruluş bulunmaktadır. Bunlar arasında karz-ı hasen (faizsiz borç verme) kurumları ve finans ve kredi kuruluşları yer almaktadır. Bu nedenle, İran'daki organize piyasa sektöründeki finans ve kredi kuruluşları ya Merkez Bankası'nın düzenlemelerine göre ve denetiminde faaliyet göstermekte ya da bir kısmı İslam Ekonomisi Teşkilatı, askeri ve kolluk kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı gibi diğer kuruluşlardan aldığı izinlerle faaliyet göstermektedir.

İran'da ticari bankalar, banka dışı para ve kredi kuruluşları, karz-ı hasen kredi kuruluşları ve kredi birlikleri, para piyasası kurumlarını oluşturmaktadır. Ticari bankalar, İran'da en yaygın finansal kurumlar arasındadır ve genellikle büyük ölçekli ticari işlemlerde faaliyet gösterirler. Banka dışı para ve kredi kuruluşları, ticari

bankaların yanı sıra, kredi işlemleri ve finansal hizmetler sunarlar. Karz-ı hasen kredi kuruluşları, faizsiz kredi verirken, kredi birlikleri, üyelerine düşük faizli kredi sağlarlar.

Sonuç olarak, İran'da örgütlenmemiş para piyasası, resmi ve organize piyasadan daha geniş bir yapıya sahiptir ve birçok finansal kuruluşu içermektedir. Bu finansal kuruluşlar arasında ticari bankalar, banka dışı para ve kredi kuruluşları, karz-ı hasen kredi kuruluşları ve kredi birlikleri yer almaktadır (Abbasi ve Adusi, 2009, ss. 50–51).

2.1.3 Sermaye piyasası

Sermaye piyasası, özellikle iktisadi işletmelerin ihtiyaç duyduğu uzun vadeli finansman kaynaklarını sağlamak için kullanılan bir piyasadır. Bu piyasa, özellikle sermaye ve yatırım ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynar.

Sermaye piyasasının birinci özelliği, işlemlerin uzun vadeli olmasıdır. Bu piyasada işlem gören enstrümanlar, bir yıldan daha uzun vadeli dönemlerde sağlanır. Bu, iktisadi işletmelerin uzun vadeli projeleri finanse etmek için bu piyasaya başvurmalarını sağlar.

İkinci özellik, sermaye piyasasının likidite derecesinin para piyasasına göre düşük olmasıdır. Para piyasası, daha kısa vadeli finansal enstrümanlarla işlem gördüğü için daha yüksek likiditeye sahiptir. Ancak, sermaye piyasası enstrümanları daha uzun vadeli olduğu için, likidite derecesi de düşüktür.

Üçüncü özellik, faiz oranı riski ile işlem ve sermaye yakıtı riskinin para piyasasına göre yüksek olmasıdır. Sermaye piyasasında işlem gören enstrümanlar, faiz oranlarındaki değişimlerden etkilenir. Ayrıca, iktisadi işletmelerin sermaye yakıtı ihtiyaçları da bu piyasada karşılanır. Bu nedenle, faiz oranlarındaki değişimler ve diğer riskler sermaye piyasasında daha yüksek bir etkiye sahiptir.

Dördüncü özellik, sermaye piyasasında işlem gören enstrümanların hem borç şeklinde hem de şirket malvarlığına katılma hakkı bulunan pay şeklinde olmasıdır. Bu enstrümanlar, şirketlerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. Borç şeklindeki enstrümanlar, iktisadi işletmelerin borçlanarak finansman elde etmelerine olanak tanırken, pay şeklindeki enstrümanlar, şirketin sermayesinin bir parçasıdır ve şirketin malvarlığına katılma hakkı bulunur.

Son olarak, sermaye piyasasında faaliyet gösteren kurumlar, uzmanlaşmış bankalar, sigorta şirketleri, yatırım şirketleri, emeklilik fonları, tasarruf kuruluşları ve

aracı kurumlar, yatırım bankaları ve tüccarlar gibi diğer aracı kurumlardır. Bu kurumlar, iktisadi işletmelerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için finansal enstrümanlar sunar.

Sermaye piyasasının bu özellikleri, iktisadi işletmelerin uzun vadeli finansman kaynaklarına erişmesine olanak sağlar. Bu nedenle, sermaye piyasası önemli bir finansal araçtır ve ekonomik büyüme ve gelişme için hayati bir rol oynar.

Sermaye piyasası, yatırımcılar için de önemlidir. Sermaye piyasasında işlem gören enstrümanlar, yatırımcılara farklı risk ve getiri profilleri sunar. Bu enstrümanlar arasında hisse senetleri, tahviller, devlet tahvilleri, özel sektör tahvilleri, varantlar, opsiyonlar ve diğer türev enstrümanlar bulunur.

Sermaye piyasası, aynı zamanda bir ekonomik gösterge olarak da kullanılır. Sermaye piyasasındaki faaliyetler, bir ekonominin büyüme potansiyelini ve gücünü gösterir. Yüksek sermaye piyasası faaliyetleri, ekonomik büyüme ve istihdam artışı için olumlu bir işaret olabilir (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 17).

İran'da sermaye piyasası fikri 1936'da ortaya çıksa da, küresel ekonomik ve siyasi gelişmeler nedeniyle kurulması ertelendi. Ancak 1960'larda hızlı sanayileşme ve finansman ihtiyacıyla birlikte Menkul Kıymetler Yasası kabul edildi ve Tahran Borsası (Tehran Stock Exchange 'TSE') 1967'de açıldı. Şu anda TSE Orta Doğu'nun beşinci büyük borsasıdır ve 40'tan fazla endüstri alanındaki şirketlerin hisseleri alınıp satılmaktadır. Bu çeşitlilik, yatırımcılar için risk dağıtımını sağlar ve Orta Doğu'da yalnızca İran sermaye piyasasında mevcuttur.

TSE'nin kuruluşundaki ilk senesinde sadece 6 firma borsaya kayıtlıydı. Ancak 1970'lerde İran ekonomisinin hızlı büyümesiyle birlikte sermaye piyasaları da hızla gelişti. TSE, kuruluşunun ilk 10 yılında hızlı bir büyüme gösterdi ve işlem hacmini önemli ölçüde arttırdı. Bu süre içinde borsaya kaydedilen firma sayısı hızla artarak, 1967-1978 döneminde 105'e ulaştı.

Tahran Borsası'nın 1968 yılında 200,000 dolar olan işlem hacmi, 1978 yılında 240 milyon dolara yükseldi. Bu hızlı büyümenin arkasında ülkedeki göreceli istikrar, Beyaz Devrim olarak bilinen toprak reformu, petrol fiyatlarının hızlı artışı ve borsaya kaydedilen şirketlere uygulanan vergi ayrıcalıkları gibi faktörler yer almaktadır (Ateş, 2017, s. 2).

Ancak 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ve takip eden dönemde faiz tabanlı işlemlerin yasaklanması ve büyük bankaların ve sanayi kuruluşlarının kamulaştırılmasının ardından, 1980 yılında başlayan 8 yıllık İran-İrak savaşı, tüm kaynakların savaşa yönlendirilmesine neden oldu. Bu dönemde (1979-1988) İran'da borsa faaliyetleri kayda değer şekilde azalmıştır. Ancak 1988 yılında İran-İrak savaşı ateşkesini müteakip TSE, tekrar faaliyetlerine başlamıştır. TSE, tasarrufları yatırıma aktarma ve dolayısıyla İran'ın yeniden yapılanma ve kalkınma çabalarında önem kazanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda borsaya kote olmuş şirket sayısında artış yaşanmıştır (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 25).

Sonuç olarak, İran sermaye piyasası, küresel ekonomik ve siyasi olaylar nedeniyle kuruluşu gecikse de, 1960'ların sonlarında Menkul Kıymetler Yasası'nın onaylanmasıyla kurulmuştur. Tahran Borsası'nın kuruluşundan bu yana, birçok faktör, özellikle de İran ekonomisindeki büyüme ve istikrar, borsaya kote edilen şirketlere uygulanan vergi ayrıcalıkları, savaş ve yeniden yapılanma süreci, borsaya kayıtlı şirketlerin sayısını artırmıştır. Tüm bu faktörler, İran sermaye piyasasının bugün geldiği noktayı açıklamaktadır.

1990'larda, TSE'nin işlem hacmi ve piyasa değeri önemli ölçüde artmıştır. Ancak 1994 yılında çıkan bir yasa, TSE'nin yalnızca özel şirketlerin hisselerine ev sahipliği yapmasına izin verdi. Bu, borsada işlem gören devlet şirketlerinin çoğunun hisselerinin halka açık piyasadan çıkarılmasına yol açmıştır.

2000'li yılların başında, TSE hızla büyümeye devam etti ve 2005 yılında, borsa değeri 100 milyar doları aştı. Ancak, İran'ın nükleer programıyla ilgili artan baskılar ve yaptırımlar, yabancı yatırımcıların ülkeden çıkmasına ve TSE'nin değer kaybetmesine neden oldu. 1982 yılında TSE'de 56 olan kote olmuş şirket sayısı 2006 yılında 422'ye ulaşmıştır. 2008 de ise bu sayı 435'e yükseldi (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 25). Mayıs 2023 te TSE şirket sayısı 666'e yükseldi (<http://www.tse.ir/>).

2016 yılında İran, nükleer anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte yaptırımların kaldırılmasına ve yabancı yatırımcıların ülkeye geri dönmesine izin verildi. Bu durum, TSE'nin tekrar büyümesine ve değer kazanmasına yol açtı.

Bugün TSE, Orta Doğu'nun en büyük borsalarından biri olarak kabul edilmektedir ve İran'ın ekonomik gelişimi için önemli bir araçtır. Ancak, borsada hala birçok sorun bulunmaktadır, özellikle yabancı yatırımcıların ülkedeki yasal ve politik

belirsizliklerden kaynaklanan riskler nedeniyle çekingen davranmaları söz konusudur (Ateş, 2017, s. 2).

2.1.4 Tezgahestü Piyasası (Farâburs)

Tezgahestü Piyasası, borsa ile benzer şekilde, hisse senetleri ve diğer menkul kıymetlerin alım satımı ve işlemleri için bir platformdur. Ancak, Farâburs piyasası'ndaki temel fark, şirketlerin daha kolay bir şekilde piyasaya katılabımesidir. Tezgahestü piyasası'ndaki listelenmiş semboller için daha az sıkı düzenlemeler bulunsa da, bu durum yatırım riskinin artmasına neden olabilir. Ayrıca, şirketlerin tezgahestü piyasası'na kaydolma süreci borsaya göre daha kısadır.

İran'da, menkul kıymetler piyasası yasasının 1. maddenin 8. bendine göre, tezgahestü piyasa, elektronik veya elektronik olmayan iletişim ağı içinde, menkul kıymet işlemlerinin müzakere temelinde gerçekleştiği bir piyasadır. Madde 28'e göre, tezgahestü piyasaların kurulması, bunların “Borsa ve Menkul Kıymetler Kurumu” tarafından kaydedilmesine bağlıdır ve faaliyetleri bu kurumun denetimi altında gerçekleştirilir. Bu çerçevede, Farâburs Şirketi'nin kuruluşuna, 2008 yılında “Borsa ve Menkul Kıymetler Kurumu” tarafından izin verilmiştir. Şirketin başlangıç sermayesi 10 milyar Toman olarak belirlenmiştir ve buna göre, “Borsa Şurası” kararı doğrultusunda %20 hissesi borsa şirketine, %60 hissesi bankalar, sigorta şirketleri, aracı kurumlar, yatırım şirketleri ve bölgesel yatırım şirketleri gibi finansal kuruluşlara ayrılmıştır. Kalan %20 ise halka arz edilmek üzere ayrılmıştır. Şirketin başlangıç sermayesinin %79'u, 141 kurucu şirket tarafından karşılanmıştır ve %21'i ise 2008/07/15 ile 2008/07/23 tarihleri arasında halka arz edilmiştir. Şirket, 2008'de faaliyetlerine başlamıştır.

Farâburs Şirketi'nin başlangıç programı, büyümekte olan küçük ve orta ölçekli işletmeleri hedefleyerek, bunlar arasında İran Borsası'nda listelenme şartlarını karşılayamayanları çekmektir. Bu piyasada şirket hisselerinin alım satımında bir sınırlama bulunmamaktadır. Şirketlerin kolayca katılım sağlaması nedeniyle, hisse alım satım işlem hacminin Tahran Menkul Kıymetler Borsası'ndan daha yüksek olması beklenmektedir.

Resmi olarak Farâburs'un şekillenmesinden önce, hisse alım satım işlemleri çeşitli şirketler aracılığıyla gayri resmi olarak gerçekleşirdi. Farâburse piyasasında öncelikle şirket hisseleri işlem görüleceği ve gelecekte vadeli işlemlerin de gerçekleşeceği beklenmektedir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 64).

Farâburs piyasasının faydaları şunlardır:

- Şirketlerin menkul kıymet fiyatlarının keşfi
- Şirketlerin mali ve ticari performansının şeffaflığı
- Adil işlemlerin gerçekleşmesi
- Şirketlerin finansman temini ve sermaye artırımının kolaylaştırılması
- Ülkenin likidite ve sermaye çekme kapasitesine katkı sağlaması (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 64).
- Faaliyetlerini genişletmek için şirketlerin kolay ve uygun finansman temin etmesi
- Faraburs'ta kabul edilen şirketlerin vergiden muafiyetinden yararlanma
- Kolay, hızlı ve düşük maliyetli hisse devri
- Geniş bir kitleye şirket ve ürünlerin tanıtılması ve şirket itibarının artırılması (Qajar ve diğerleri, 2015, ss. 138–139).

Diğer ülkelerde, 20. yüzyılın başında ekonomik işletmelerin çeşitlenmesi ve genişlemesiyle birlikte, tezgah üstü piyasa faaliyetleri kendi başına ve başlangıçta basit bir şekilde başlamıştır. Zamanla, borsaya kabul edilmemiş olan şirketlerin menkul kıymet işlemleri daha sistemli bir yapıya kavuşmuş ve işletmelerin koşulları ve sermaye piyasası ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Tezgah üstü piyasaların esnekliği ve daha basit giriş ve işlem koşulları, hızla büyümelerine neden olmuştur. Bu nedenle, işlem hacimleri birçok durumda oldukça çekici olmuştur. Örneğin, NASDAQ Amerika ve JASDAQ Japonya gibi piyasalar, başarılı tezgah üstü piyasa örnekleri olarak kabul edilir.

Ancak İran'da, son birkaç yıl içinde büyük ve küçük halka arzlardan kaynaklanan birçok sorun ortaya çıktı. Bu sorunların çoğu, bankalar ve yeni kurulan yatırım şirketleri gibi büyük ve küçük halka arzların yol açtığı zorluklardan kaynaklanıyor. Bu sorunlar arasında, hissedarların hisselerinin durumunda karışıklık, likiditenin çok düşük olması ve bazen imkansız olması, idari bürokrasi içinde karmaşıklık ve hisselerin transferinde yüksek vergi oranları gibi sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle yetkililer, sermaye piyasasının bu önemli alanını düzenlemek amacıyla 1384 yılında İslami Şura Meclisi tarafından kabul edilen yeni menkul kıymetler yasasında gerekli düzenlemeleri yapmıştır.

Neyse ki, bu yasanın 28. maddesi gereğince borsaların, tezgah üstü piyasalar ve bu yasaya tabi olan mali kurumların kayıt altına alınması gerekmekte ve faaliyetleri denetim altında tutulmaktadır. Sermaye piyasasının gelişimi doğrultusunda, 1387/08/22 (2008/12/12) tarihinde Sermaye Piyasası ve Menkul Kıymetler Kurulu'nun onayıyla, bu amaçla kurulan ilk şirket olan İran Faraburs Şirketi kurulmuştur. Bu şirketin faaliyet izni kapsamında, İran Faraburs Şirketi, tezgah üstü piyasaları kurma ve yönetme görevini üstlenmiştir.

Genel olarak, bu yeni pazarın kurulması ve şirketlerin ve diğer menkul kıymetlerin kolay giriş ve çıkışının dikkate alınmasıyla, başka bir resmi pazar, diğer şirketler için var olmuştur. Şu anda, tüm halka açık şirketler İran Farâburs Şirketi'ne kolayca katılabilir ve kendileri ve hissedarları için birçok avantaj sağlayabilirler (Qajar ve diğerleri, 2015, s. 137).

2.2. İRAN FİNANSAL KURUMLARI

2.2.1 Giriş

Finansal sistemde kilit bir rol oynayan finansal kurumlar, temel olarak fon arz edenlerle fon talep edenleri buluşturarak fon transferini sağlayan kuruluşlardır. Bu kurumlar, fonların kaynağı olan bireyler veya kuruluşlar ile fon ihtiyacı olan bireyler veya kuruluşlar arasında aracılık yaparlar. Temel olarak, yatırım yapma ve çeşitli finansal işlemleri yürütme amacıyla faaliyet gösterirler. Bu kurumlar genellikle finansal araçlar olarak hareket eder ve finansal piyasalarda önemli bir rol oynarlar. Finansal kurumlar, hizmetleri finansal varlıklarla ilgili olan şirketlerdir ve sermayenin daha hızlı ve daha düşük maliyetle akmasını sağlarlar. Esas olarak finans ve yatırım işlemlerini yürütmek gibi temel görevleri vardır.

İran'daki aracı kurumlar, farklı bir yapı ve özelliklere sahiptir. Bu kurumlar, İran'ın şartlarına göre İslami aracı kurumlar olarak hareket edebilirler. İslam'a dayalı finansal prensiplere uygun olarak faaliyet gösterirler ve faizli kredi verme gibi uygulamalardan kaçınırlar. İslam hukuku, faizin haram (yasak) olduğunu belirtir ve bu nedenle İran'daki aracı kurumlar faizsiz finansal ürünler sunarlar.

İran'da gerçek veya tüzel kişilerin faizli kredi vermesi yasaktır. Faizli kredi verenler, İran hukuku uyarınca suçlu kabul edilir ve hapis cezasıyla karşı karşıya kalabilirler. Bu nedenle, İran'da finansal işlemler genellikle faizsiz veya İslami finans prensiplerine uygun olarak gerçekleştirilir (Safdari, 2012, s. 6).

2.2.2 İran'da Bankacılık Tarihi ve Gelişimi

İran, zengin tarihi ve kültürel mirasıyla tanınan bir ülkedir. Bu tarih ve kültür, İran'ın bankacılık sektörünün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. İran'ın bankacılık tarihi, Orta Çağ'dan günümüze kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır ve dönemsel değişimlerle birlikte önemli evrimler geçirmiştir.

İran'ın bankacılık geçmişi, Orta Çağ dönemine kadar uzanmaktadır. Orta Çağ'dan 19. yüzyılın başına kadar İran'da bankacılık faaliyetleri, öncelikli olarak mübadele işlemlerine odaklanmıştır. Bu dönemde, bir dizi para tüccarı, genellikle yüksek faiz oranlarıyla yıllık %24-36 arasında borç vermektedir. İran'ın önemli ticaret merkezleri olan Tebriz, Meşhed, Tahran, İsfahan, Şiraz ve Buşehr gibi şehirlerde büyük borsalar bulunmaktaydı. Ancak, bu dönemde İran'da devlet kurumları ya da yabancı bankalar henüz faaliyet göstermemektedir ve para transferleri genellikle sarraflar tarafından gerçekleştirilmektedir (Zangiabadi ve Hosseini, 1389, s. 21).

19. yüzyılın başlarından itibaren İran, modern bankacılık sistemi ve finansal gelişim açısından önemli bir dönüşüm yaşadı. Yabancı bankaların etkisiyle birlikte geleneksel para tüccarları ve ticaret evleri yerini kurumsal bankalara bıraktı. Bu dönemde, İran'da bankacılık sektörü hızla gelişti ve ulusal ve uluslararası finansal sisteme entegre oldu.

Günümüzde İran, modern bankacılık altyapısına ve bir dizi ulusal ve özel bankaya sahip bir ülkedir. Merkez Bankası, bankalar arası işlemleri düzenlemek ve finansal istikrarı sağlamak gibi önemli bir rol oynamaktadır. İran'ın bankacılık sektörü, hem içerideki ekonomik ihtiyaçları karşılamakta hem de uluslararası finansal ilişkilerde aktif bir rol oynamaktadır.

İran'ın bankacılık tarihi ve gelişimi, ülkenin ekonomik kalkınması ve finansal sisteminin güçlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu tarih, İran'ın bankacılık sektöründe yaşanan dönüşümleri anlamak ve gelecekteki yönelimleri şekillendirmek için değerli bir kaynaktır. İran'ın bankacılık sektörü, tarih ve çağdaşlık arasında köprü kurarak, ülkenin ekonomik büyümesine ve uluslararası finansal sisteme entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır.

İran'daki bankacılığın tarihini aşağıdaki üç başlıkta özetleyebiliriz:

2.2.2.1 Milat'tan Önce İran'da Bankacılık

İran'ın bankacılık geçmişi, tarih boyunca çeşitli dönemlerde şekillenmiş ve gelişmiştir. Milattan önceki dönemlere uzanan bir geçmişi olan İran'da, ticaret ve parasal işlemler gerçekleştirilmekteydi. Ancak, bu dönemde sosyo-ekonomik yapı, bankacılık faaliyetlerine uygun değildi ve sadece şehzadelerin kontrolünde gerçekleşmekteydi (Safdari, 2012, s. 10; Shamekhasl, 2018, s. 47).

İran'da bankacılık tarihi, M.Ö. 600'lü yıllara kadar uzanmaktadır. M.Ö. 7. yüzyılda Pers hanedanı Ahamenişler, modern bankacılık sistemlerine benzer yapılar oluşturdu. Özellikle Ecibi ailesi ve Murashu ailesi, bu sektörün öncüleri olarak kabul edilir ve ilk özel bankaları kurmuşlardır. Ecibi ailesi, Kudüs, Ecbatana, Pasargadae, Babil ve Sardis gibi şehirlerde şubeler açmıştır (Nili, 2014, s. 178).

Bu dönemin bankaları, tasarruf mevduatı, gayrimenkul ipotek işlemleri, alım satımı, kredi verme işlemleri ve köle ticareti gibi faaliyetlerde bulundu. Aynı zamanda, bankalar hükümet için vergi ve harç toplama sorumluluğunu da üstlenmişlerdir.

Altın ve gümüş madeni paraların kullanılmasıyla birlikte, bankacılık işlemleri MS 3. ila 7. Yüzyıllar arasında yaygınlaşmıştır. Bu dönemde bankalar, ekonomik faaliyetlerin finansmanı ve ticaret işlemlerinde önemli bir rol oynamıştır (Nili, 2014, s. 178).

İran'ın milattan önceki bankacılık tarihi, Pers hanedanlarının kurduğu bankacılık kurumları ve bu kurumların çeşitli işlemleri gerçekleştirdiği dönemleri kapsar. Bu dönemdeki bankalar, İran'ın ekonomik faaliyetlerinde önemli bir itici güç olmuş ve finansal işlemlerin gerçekleştirilmesinde merkezi bir rol oynamıştır. İran'ın bankacılık tarihindeki bu köklü geçmişi, ülkenin modern bankacılık sisteminin oluşumunda da etkili olmuştur.

2.2.2.2 Devrimden Önce İran'da Bankacılık Sistemi (Modern Bankacılık)

İran'da, İran Şahi Bankası'nın kuruluşundan on yıl önce, önemli bir sarraf olan Hacı Muhammed Hüseyin, İran hükümeti ve halkının ortak sermayesiyle bir banka kurma önerisi sunmuştur ancak bu öneri o dönemde onaylanmamıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra, Milli Meclis'in ilk döneminde milli bir banka kurulması talep edilmiş, ancak gerekli sermaye sağlanamamıştır (Zangiabadi ve Hosseini, 1389, s. 21).

Modern bankacılık İran'da uzun bir geçmişe sahiptir. İran'da modern bankacılık, 1887 yılında Londra merkezli New Oriental Bank'ın Tahran ve diğer büyük şehirlerde şubeler açmasıyla başlamıştır. Bu, İran'da faaliyet gösteren ilk yabancı banka olmuştur (Nili, 2014, s. 178).

1889'da, İngiliz yatırımcılar İran hükümetinden aldıkları bir imtiyazla İmparatorluk Bankası'nı Londra'da kurdu. Bu banka devlet bankası statüsü kazanarak özel haklara sahip oldu. İran, o dönem dünyanın en geri kalmış ülkelerinden biriydi ve petrol keşfedilmesine rağmen demiryolları ve modern endüstriye sahip değildi. İngiliz vatandaşı Baron Julius de Reuter'a verilen imtiyaz, İran'ın doğal kaynaklarını kontrol etmesini sağladı. Başlangıçta, bu imtiyaz hükümetin ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla verildi ancak İran içinde ve Rusya tarafından gelen muhalefet nedeniyle iptal edildi ve tazminat alınması gecikti (Ashraf ve Giyashi, 2011, s. 33; Jones, 1987, s. 69).

Aynı dönemde, 1891 yılında Rusya da etkisini artırmak amacıyla İran'da Rus Bankası'nı kurmuştur. Bu da İran'da faaliyet gösteren ilk Rus bankasıdır. Rus Bankası, ticaretin finansmanında ve yatırımların finansmanında önemli bir rol oynamıştır (Nili, 2014, s. 178).

İran İmparatorluk Bankası ve Rus Bankası'nın kurulmasıyla birlikte, İran'da modern bankacılık sistemi resmi olarak oluşturuldu ve finansal sektörün gelişimi hız kazandı. Bu bankalar, sermaye birikimini teşvik etti, ticaretin finansmanını sağladı ve ekonomik büyümeyi destekledi. Ardından, 1925'te askeri personelin mali işlerini ve emeklilik fonlarını yönetmek amacıyla İran sermayesiyle kurulan Bank Sepah faaliyete geçti. Bank Sepah, askeri personelin finansal ihtiyaçlarını karşılayarak ve emeklilik fonları oluşturarak personelin geleceğini güvence altına aldı.

Bank Sepah'ın kuruluşunu takip eden dönemde, 1926'da İran Mortgage Bankası konut kredileri ve ipotek hizmetleri sunarak konut edinimini ve inşaat sektörünü desteklemeyi amaçladı. Ayrıca, 1928'de Melli Bank kuruldu. İran Parlamentosu tarafından onaylanmasına rağmen mali sorunlar nedeniyle kuruluşu ertelendi. Ancak, Melli Bank daha sonra ülkenin en büyük ve en eski bankalarından biri olarak finansal sektörde önemli bir rol oynadı (Erdoğan, Gedikli ve Derindağ, 2020; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 111; Zangiabadi ve Hosseini, 1389, s. 21).

1960 yılında, İran ekonomisi yetkilileri tarafından, İran para biriminin değerini korumak ve para politikalarını uygulamak amacıyla kapsamlı bir para ve bankacılık

anayasası planı değerlendirildi. Bu çerçevede, bir önceki yılın Bütçe Kanunu'nun 39. maddesi uyarınca Refah Bankası kuruldu. Bu banka, para politikalarının uygulanması ve ekonomik istikrarın sağlanması için önemli bir rol oynadı (Rajaei-Baghshiyaei, 2011, s. 111).

İran'da modern bankacılık sisteminin oluşumu, yabancı bankaların İran'a girmesi ve yerli bankaların kurulmasıyla hız kazanmıştır. Bu dönemde, İran'da yeni bankaların kurulmasıyla birlikte kredi faaliyetleri, fon toplama ve ticaret finansmanı gibi hizmetler daha da yaygınlaşmıştır.

Modern bankacılığın İran'da gelişimi, ülkenin finansal altyapısını güçlendirmiş ve ekonomik faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Bu dönemde kurulan bankalar, İran ekonomisine önemli bir destek sağlamış ve ülkenin finansal sektörünün büyümesine katkıda bulunmuştur.

2.2.2.3 Devrimden Sonra İran'da Bankacılık Sistemi (İran Bankalarının Millileştirilmesi, İslamileştirilmesi ve Birleşmesi)

Şubat 1979'da İslam devriminin zaferini takiben, İran bankacılık sisteminin gözden geçirilmesi zorunlu hale geldi. Devrim sonrası dönemde, İran'da faaliyet gösteren birçok özel ve yabancı banka, ülkedeki siyasi ve ekonomik belirsizlik nedeniyle güvenlik endişeleri yaşadı. Bu endişelerle birlikte, bu bankalar sahip oldukları paraları ve sermayelerini korumak amacıyla yurtdışına transfer etmeye başladılar. Bu durum, ekonomik istikrarsızlık ve döviz sıkıntısına yol açtı.

Devrim meclisi, bankaların millileştirilmesi kararı alarak, bankacılık sektörünü devlet kontrolü altına almayı amaçladı. Bu kararlar birlikte, özel ve yabancı bankaların İran'daki varlıkları kamulaştırıldı ve devletin kontrolünde olan bir bankacılık sistemi oluşturuldu. Bu süreçte, bankaların devletin politikalarına ve ekonomik hedeflerine uygun olarak faaliyet göstermesi hedeflendi.

Bankaların millileştirilmesiyle birlikte, devrim sonrası dönemde bankacılık sektöründe önemli değişiklikler yaşandı. Devlet bankaları, ekonomik kalkınma ve sosyal refah politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynadı. Bankaların kontrolü devlete geçerek, bankacılık sektörünün daha iyi düzenlenmesi ve ekonominin istikrarının sağlanması amaçlandı.

Bu dönemde bankaların millileştirilmesi, İran ekonomisinde devletin bankacılık sektörü üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını ve ekonomik politikalarını daha

etkin bir şekilde uygulamasını sağladı. Devlet bankaları, kredi sağlama, yatırım destekleme ve ekonomik projelere finansman sağlama gibi işlevleriyle ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi hedefledi (Safdari, 2012, s. 15; Shamekhiasl, 2018, s. 50).

Devrim sürecinde yaşanan siyasi ve ekonomik belirsizlikler, bankacılık sektöründe ciddi sorunlara neden olmuştur. Özellikle ödenmemiş borçlar, özel bankaların varlıklarının değer kaybetmesi ve bankacılık faaliyetlerindeki genel düşüş, ekonomik durgunluğun derinleşmesine yol açmıştır.

Bu dönemde, birçok banka iflas etmiş, mevduat sahipleri ve yatırımcılar büyük miktarda kayıp yaşamıştır. Bu durum, bankacılık sistemindeki güvenin sarsılmasına ve ekonomideki güven eksikliğinin artmasına yol açmıştır. İran hükümeti, mevduat sahiplerinin haklarını korumak, ulusal varlıkları güvence altına almak ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla bankaları kamulaştırma kararı almıştır.

Bankaların kamulaştırılması süreci, hükümetin bankacılık sektöründeki kontrolünü artırma ve ekonomik politikalarını daha etkin bir şekilde uygulama amacını taşımaktadır. Bu süreçte, birkaç banka birleştirilmiş ve daha sağlam bir yapı oluşturulmuştur. 37 bankadan 6'sı ticari banka (Refah, Melli, Saderat, Tejarat, Mellat ve Sepah) ve üç ihtisas bankası (Tarım, Konut, Sanayi ve Madencilik) ortaya çıktı (Nili, 2014, s. 179).

Modern teknolojilerin dalgası, İran bankacılık sistemini 1980'lerin başında dönüştürmeye başladı. Bankacılık faaliyetlerini optimize etmek amacıyla kapsamlı bankacılık otomasyonu resmi olarak 1993'te tanıtıldı.

2000 yılında, Hükümet Dışı Bankaların Kuruluşu Hakkında Kanun kabul edildi ve Parsian, Saman, Eqtesad-e-Novin, Pasargad, Karafarin, Sarmayeh, Day, Sina ve Ayandeh gibi birçok yeni özel banka ve finans kurumu ortaya çıktı. Anayasa'nın 44. maddesi çerçevesinde, Melli, Sanayi ve Maden, Tarım ve Exim dışındaki tüm kamu bankaları özelleştirildi. Bu süreçte, bu bankaların sahiplikleri, yönetimleri, yapıları ve yönetim durumları köklü bir dönüşüme uğradı.

Özel bankaların ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde büyümesi, bankacılık sektöründe önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu bankalar, müşterilere daha geniş finansal hizmet yelpazesi sunabilme, elektronik bankacılık ve dijital ödeme sistemleri gibi yeni teknolojileri kullanma konusunda avantaj sağlamışlardır. Özellikle

fonların elektronik enstrümanlar aracılığıyla dolaşımı konusunda özel bankalar önemli bir rol oynamıştır.

Yeni teknolojik gelişmeler, İran bankacılık ortamının tamamen değişmesine yol açmıştır. Özel bankalar, internet bankacılığı, kurumsal bankacılık ve Devlet Uzman bankacılığı gibi yenilikçi uygulamaların yanı sıra 7/24 şube ve mobil bankacılık hizmetlerinin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Bu sayede müşterilere daha kolay erişim imkanı sağlanmış, bankacılık işlemleri daha hızlı ve pratik bir şekilde gerçekleştirilebilir hale gelmiştir (Nili, 2014, ss. 179–180).

Kamulaştırma süreci, bankacılık sektöründe daha sıkı bir düzenleme ve denetim mekanizması oluşturmayı hedeflemiştir. Devlet bankaları, daha güçlü sermaye yapısı ve daha etkin yönetim uygulamalarıyla faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu adımlar, mevduat sahiplerinin güvenini yeniden kazanma ve bankacılık sektörünün istikrarını sağlama çabaları olarak değerlendirilmiştir.

İran bankacılık sistemi, kamulaştırma süreciyle birlikte yeniden yapılandırılmış ve güçlendirilmiştir. Devlet bankaları, ekonomik politikaların uygulanmasında önemli bir rol oynamakta ve finansman sağlama, kredi verme ve ekonomik kalkınmayı destekleme gibi görevleri yerine getirmektedir. Ayrıca, bankalar aracılığıyla tasarrufların güvence altına alınması ve ulusal varlıkların korunması da amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak, İran'da bankacılık sektörü İslam Devrimi sonrasında önemli değişikliklere uğramıştır. Kamulaştırma süreciyle devletin bankacılık sektörü üzerindeki kontrolü artmış, devlet bankaları ekonomik politikaların uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Özel bankaların ortaya çıkması ise rekabet ortamının oluşmasına ve yeni teknolojik gelişmelerin sektöre entegrasyonuna katkı sağlamıştır. Bu değişikliklerle birlikte İran bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış ve güçlendirilmiştir.

2.2.2.4 Bankacılık Sisteminin İslamileştirilmesi

İslam Devrimi'nin bankacılık üzerindeki bir diğer etkisi, halkın bankacılık sisteminden ribanın kaldırılmasını talep etmesiydi. Bu nedenle 1981 yılında hükümetin bütçe kanununa bir hüküm eklenmiş ve bu hükme göre akademisyenler, Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı'ndan uzmanlar ve Muhafız Konseyi'nden bir fıkıh alimi bir araya gelerek riba içermeyen bankacılık için bir yasa tasarısı hazırlamıştır.

Bazı değişikliklerin ardından Faiz'siz Bankacılık Yasası Eylül 1983'te parlamento tarafından onaylandı. Yeni kanun, adalete ve riba içermeyen bankacılık işlemlerine dayalı bir kredi ve para sisteminin oluşturulmasını, böylece paranın değerinin korunmasını, ödemelerin dengelenmesini ve para ve kredinin düzgün dolaşımı yoluyla ticari işlemlerin kolaylaştırılmasını amaçlıyordu. Kılavuzlar, direktifler ve genelgeler yazılmış ve onaylanmıştır. İran'daki tüm bankalar ve kredi kurumları İslami kuralları benimsemiş işletmeler olarak hareket etmek zorunda kalmıştır (Nili, 2014, s. 179).

Kısaca İran'da bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi süreci üç farklı aşamadan geçmiştir. İlk aşamada (1979-82) yukarıda belirttiğimiz gibi bankacılık sistemi kamulaştırıldı, yeniden yapılandırıldı ve devralınan sistemin zayıflıklarını ortadan kaldırmak için yeniden düzenlendi. Bu aşamadaki dış ve iç gelişmeler, politika yapıcıların bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi için tutarlı bir plan geliştirmelerine izin vermedi, ancak bu hedefe yönelik çeşitli adım adım girişimlerde bulunuldu.

İkinci aşama 1982'de başladı ve 1986'ya kadar sürdü. Bu aşamada, açıkça ifade edilmiş bir İslami bankacılık modelinin benimsenmesi ve uygulanmasında yasal ve idari bir kuantum sıçraması yapıldı. Faiz'siz Bankacılık Yasası Ağustos 1983'te kabul edildi ve bankalara mevduatlarını İslam hukukuna uygun hale getirmeleri için bir yıllık çok kısa bir süre ve Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl içinde toplam operasyonlarını gerçekleştirmeleri için çok kısa bir süre tanıdı. Bu aşamada merkez bankası, batılı bankacılık sistemlerinin çoğuna benzer, hükümetin geri kalanından önemli ölçüde özerkliğe sahip yarı bağımsız bir ekonomik kurum olarak zımnen tasavvur edildi. Diğer ülkelerde olduğu gibi, merkez bankası bireysel bankaların işleyişi üzerinde kapsamlı bir kontrol uyguladı (Nili, 2014, s. 179-180).

1986'da başlayan üçüncü aşama, bankacılık sistemi için önceki aşamalardan farklı bir rol tanımlıyor, böylece bu sistemin şimdi İslami hükümetin ayrılmaz bir parçası ve dolayısıyla politikalarının doğrudan bir aracı olması bekleniyor. Bu gelişme, hükümetin İslam ekonomisindeki uygun rolüne ilişkin İran içindeki siyasi tartışmanın doğrudan bir sonucudur. Bu tartışma, merkezi hükümetin İran ekonomisinin yapısını şekillendirmedeki çok aktif rolünü teyit eden ve hükümetin ekonomiye yönelik müdahaleci duruşunu meşrulaştıran İmam Humeyni'nin son kararıyla zirveye ulaştı. Bu karar ayrıca, bankacılık sisteminin sosyal ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için bir araç olarak kullanılmasını dolaylı olarak onayladı (International Monetary Fund, 1989, s. 7).

Bu süreçte İran'da bankacılık sistemi, İslam hukukuna uygun bir şekilde yeniden yapılandırılmış ve bankalar ve kredi kurumları İslami kuralları benimsemek zorunda kalmıştır. Faiz'siz Bankacılık Yasası'nın kabul edilmesiyle, faiz içermeyen bankacılık işlemlerinin teşvik edilmesi ve İslam'a uygun bir kredi ve para sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu süreçte merkez bankası da önemli bir rol oynamış ve bankaların işleyişini denetlemiştir.

İran'da bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış ve zayıflıkları giderilmeye çalışılmıştır. İkinci aşamada İslami bankacılık modelinin benimsenmesi ve uygulanması için yasal ve idari adımlar atılmıştır. Üçüncü aşamada ise bankacılık sistemi İslami hükümetin bir parçası haline gelmiş ve politikaların doğrudan bir aracı olarak işlev görmeye başlamıştır.

Bu süreçte, bankacılık sisteminin İslamileştirilmesiyle birlikte çeşitli kılavuzlar, direktifler ve genelgeler yazılmış ve onaylanmıştır. Bu belgeler, İslami finans prensiplerine uygun şekilde hareket etmeyi sağlamak için hazırlanmıştır.

İran'da bankalar ve kredi kurumları, İslami kurallara uygun bir şekilde faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Bu da, riba gibi haram olarak kabul edilen uygulamalardan kaçınılmasını ve riba içermeyen finansal ürünlerin geliştirilmesini gerektirmiştir. Bankalar, mevduatları İslam hukukuna uygun hale getirmiş ve İslami finans prensiplerine göre kredi ve para işlemlerini gerçekleştirmiştir.

İran'da bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi, sosyal ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla bir araç olarak kullanılmasını da hedeflemiştir. İslami finans prensipleri, paranın değerinin korunmasını, ödemelerin dengelenmesini ve para ve kredinin düzgün dolaşımını sağlamayı amaçlar. Bu da ticari işlemlerin kolaylaştırılmasına ve ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olur.

Sonuç olarak, İran'da bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi süreci, birkaç aşamada gerçekleşmiş ve İslami finans prensiplerine uygun bir yapı oluşturulmuştur. Bu süreçte bankalar ve kredi kurumları, İslami kurallara göre faaliyet göstermek zorunda kalmış ve riba içermeyen bankacılık işlemleri teşvik edilmiştir. Bu adımlar, İran ekonomisinin İslam hukukuna uygun olarak yönetilmesini ve sosyal-ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesini amaçlamıştır.

Aşağıdaki tabloda, İran'da devrimden sonra İslami bankacılığın anahtar dönüm noktalarını ve bu dönemde gerçekleşen olayları detaylı bir şekilde görebilirsiniz.

Yıl	Olaylar
1979	<ul style="list-style-type: none"> • İran'da İslam Devrimi gerçekleşti. • Bankacılık sektörü ulusallaştırıldı.
1979-1982	<ul style="list-style-type: none"> • Bankaların birleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması süreci başladı. • Bankaların mülkiyet yapısı değiştirildi ve özel bankalar devlet kontrolüne geçti.
1982	<ul style="list-style-type: none"> • Bankacılık sektöründe garantili faiz ve komisyonlar uygulanmaya başlandı. • İran Merkez Bankası, bankaların faaliyetlerini düzenlemek ve İslami prensiplere uygun hale getirmek amacıyla yeni politikalar ve yönergeler belirledi.
1983	<ul style="list-style-type: none"> • İran'da Faiz'siz Bankacılık Yasası(قانون عملیات بانکی بدون ربا) kabul edildi. • Bu yasa, bankacılık işlemlerinin İslami prensiplere uygun olarak gerçekleştirilmesini sağladı. • Bankacılık sektöründe İslami finansal araçların kullanımı ve faizsiz finansmanın teşvik edilmesi için çeşitli teşvikler ve destekler sağlandı. • Bankalar, faiz yerine garantili kâr ve komisyonlar kullanmaya başladılar. • Bankalar, İslami bankacılık prensiplerine uygun faaliyet göstermek üzere personel eğitim programları başlattılar.

Kaynak: <https://rahyafit.ir/>

2.2.3 İran Merkez Bankası

İran Milli Bankası'nın kuruluşundan itibaren, banka yalnızca ticari bir banka olarak işlev göstermekle kalmamış, aynı zamanda hükümetin bankacılık işlemlerini

yürütmek ve ülkenin para akışını düzenlemekle de sorumluluklar üstlenmiştir. Bu durum, İran'da bankacılık sektörünün önemli bir bileşeni olan Ulusal Banka'nın rolünü vurgulamaktadır.

İran Milli Bankası, 1928 yılında kurulmuş ve ülkenin resmi bankası olarak görev yapmıştır. Başlangıçta, banka sadece ticari bankacılık işlemlerini gerçekleştirme amacıyla kurulmuş olsa da, zamanla hükümetin bankacılık işlemlerini de yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu sayede, banka ülkenin ekonomik politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynamış ve para akışını düzenlemiştir.

Hicri takvime göre 1337 (1958) yılında, bankacılık sisteminin düzenlenmesi ve ülkenin bankacılık ağının denetlenmesi amacıyla bir kanun tasarısı hazırlanmış ve önerilmiştir. Bu tasarıyla, para ve kredi akışının düzenlenmesine ve bankaların faaliyetlerinin denetlenmesine olanak sağlayacak bir bankanın kurulması hedeflenmiştir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 197).

Merkez Bankası'nın bağımsız bir kurum olmasına rağmen, görevleri otuz yılı aşkın bir süre İran Milli Bankası tarafından yürütülmüştür. Bu durum, merkez bankasının kuruluşu ve işleyişi açısından dikkate değer olağandışı özelliklere sahip olduğunu göstermekteydi. Ticari bankalar da bu durum karşısında merkez bankasının talimatlarına ve liderliğine karşı çıkmak için herhangi bir mazeret bulma şansına sahip değillerdi. Merkez bankası, genellikle bağımsız bir kurum olarak işlev görmekte ve ülkenin para politikalarını belirlemek, para arzını düzenlemek ve fiyat istikrarını sağlamak gibi önemli görevlere sahiptir. Ancak İran'da, merkez bankasının bu görevleri yerine getirme süreci, olağandışı bir şekilde İran Milli Bankası tarafından üstleniyordu (Vaghefi, 1964, s. 40).

Hicri 7/3/1339 (28/5/1960 m) tarihinde Para ve Bankacılık Kanunu'nun onaylanmasıyla İran Merkez Bankası kurulmuştur. Bu kanunun ikinci bölümüne göre, banknotların basımı ve madeni paraların basımı ve desteklenmesiyle ilgili tüm konular Merkez Bankasına devredildi. Ayrıca bu bölümün 18. ve 14. maddelerine göre, daha önce H.4/30/1333 tarihinde onaylanan kanuna göre ortak bir kurula verilen banknot ihracı, münhasıran İran Merkez Bankası'na verilmiştir.

Ticari işlemlerin banknot basımı ile para ve kredi politikalarından ayrılmasının ardından, ülkenin bankacılık ağının faaliyetlerini izlemek ve yönlendirmek, kredi ve bankacılık olanaklarını düzenlemek, fiyat istikrarını korumak, paranın değerini

korumak, döviz işlerini kontrol etmek ve tasarrufları yönlendirmek amacıyla bir merkez bankası kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Merkez Bankası 18/5/1339 (9/8/1960 m) tarihinde 3,6 milyar Riyal sermaye ve 388 personel ile kurulmuştur.

Merkez bankasının kurulmasının temel amacı, ülkenin para biriminin değerini korumak ve özel banknotlar çıkarmaktır. Ancak 18/4/1351 (09/07/1972 m) tarihinde kabul edilen para ve bankacılık kanununda merkez bankasına yeni görevler verildi. Bu kanuna göre, merkez bankası ülkenin para ve kredi politikalarını düzenlemek ve uygulamaktan sorumlu hale geldi. Merkez bankasının görevlerinden biri, fiyatlarda istikrar sağlamak için para politikalarında istikrar sağlamaktır. Anılan Kanunun 10. Maddesi B Bölümünde merkez bankası kurulmasının amacı: “Paranın değerini korumak, ödemeleri dengelemek ve ticari alışverişi kolaylaştırmak ve ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmaktır” (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 189).

Özetlemek gerekirse, İran Merkez Bankası'nın kuruluşu, ülkenin bankacılık sisteminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Merkez bankası, para ve kredi politikalarını belirlemek, fiyat istikrarını sağlamak, para biriminin değerini korumak, banknot basımını denetlemek ve bankacılık sektörünün faaliyetlerini izlemek gibi önemli görevleri üstlenmiştir. Bu sayede, İran ekonomisinde istikrarın sağlanması ve finansal sistemin etkin bir şekilde işlemesi amaçlanmıştır.

Merkez bankasının kuruluşunun ardından, İran'daki bankacılık sektöründe önemli değişiklikler yaşanmıştır. Merkez bankasının liderliği altında faaliyet gösteren ticari bankalar, merkez bankasının politika ve yönergelerine uymak zorunda kalmışlardır. Bu sayede bankacılık sektöründe daha koordineli bir yapı oluşturulmuş ve finansal istikrar sağlanmıştır.

Merkez bankası, bankacılık sektörünü denetleme ve düzenleme yetkisine sahip olarak, bankaların sermaye gereksinimlerini belirlemekte, banka hesapları üzerinde kontrol sağlamakta ve bankalar arasındaki ödeme sistemlerini yönetmektedir. Ayrıca, bankaların likidite ihtiyaçlarını karşılamak ve piyasalarda likiditeyi düzenlemek amacıyla para politikalarını belirlemekte ve uygulamaktadır.

Merkez bankasının bir diğer önemli görevi de ülkenin para biriminin değerini korumaktır. Para politikaları aracılığıyla enflasyonu kontrol altında tutmak, para arzını dengelemek ve ekonomik istikrarı sağlamak için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Ayrıca,

merkez bankası döviz işlemlerini kontrol etmekte ve döviz piyasasında istikrarı sağlamak için müdahalelerde bulunmaktadır.

İran Merkez Bankası aynı zamanda uluslararası finansal ilişkilerde de önemli bir rol oynamaktadır. Ülkenin dış ticaretinde kullanılan ödeme sistemlerini yönetmek, döviz rezervlerini yönetmek ve uluslararası finansal kuruluşlarla ilişkileri yürütmek gibi görevleri üstlenmektedir. Merkez bankası, ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmak ve finansal istikrarı sağlamak için uluslararası düzeyde işbirliği yapmaktadır.

2.2.3.1 İran'da Para Politikası

Merkez bankaları ve politikaları, ekonomik istikrarı ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel bankacılık sistemlerinde, para politikasının uygulanmasında faiz oranları ve açık piyasa işlemleri gibi araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlar arasında, faiz oranları en önemli ve etkili olanıdır.

Enflasyon dönemlerinde, merkez bankaları enflasyonu kontrol altına almak ve likiditeyi azaltmak amacıyla faiz oranlarını yükseltir. Faiz oranlarının artması, tahvil fiyatlarının düşmesine neden olur. Bu durumda, yatırımcılar daha düşük fiyatlarla daha fazla tahvil satın alarak likiditeyi azaltır. Likiditedeki azalma, enflasyon oranının düşmesine yol açar. Bu politika, talebi düşürerek enflasyon baskısını hafifletmeyi hedefler.

Diğer yandan, durgunluk dönemlerinde ekonomik büyümeyi teşvik etmek için genişlemeci politikalara ihtiyaç duyulur. Bu durumda, merkez bankaları faiz oranlarını düşürerek tahvil fiyatlarını yükseltir. Daha düşük faiz oranları, yatırımcıların daha fazla tahvil satması ve likiditenin artması anlamına gelir. Bu da durgunluğun azalmasına ve ekonomik canlanmanın desteklenmesine katkıda bulunur. Ancak, genişlemeci politikaların aşırıya kaçması durumunda enflasyon riski ortaya çıkabilir.

Bu bağlamda, merkez bankaları faiz oranlarını belirleyerek para arzını ve likiditeyi yönetir. Faiz oranlarındaki değişiklikler, yatırım kararlarını, tüketici harcamalarını ve tasarrufları etkiler. Bu sayede, ekonomik aktiviteyi yönlendirebilir ve istikrarı sağlayabilirler.

Ancak, İran bankacılık sisteminde faiz yasak olduğu için, İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران) gibi İslami bir finans sistemindeki merkez bankaları faiz oranları geleneksel anlamda kullanılamamaktadır. İslami finans kurumları ve merkez bankaları, faizsiz finansal araçlar ve alternatif mekanizmalar

geliştirmektedir. Bu mekanizmalar arasında kar payı, kâr-zarar paylaşımı, katılım bankacılığı ve İslami finans prensiplerine uygun finansal enstrümanlar yer almaktadır. Bu şekilde, faizsiz finans araçları kullanılarak para politikası hedefleri gerçekleştirilmeye çalışılır (Nili, 2014, s. 178; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, ss. 77–78) .

İran'da para politikası araçları, finansal sistemdeki faizsiz bankacılık prensiplerine dayanır. Faizsiz bankacılık, İslam hukukuna uygun olarak faiz ödemelerini yasaklar ve finansal işlemlerde paylaşım ve ortaklık esaslarına dayanır. İran Merkez Bankası, bu prensiplere uygun olarak para politikası araçlarını kullanır ve finansal sistemi yönlendirir. Genel olarak ve FBA'nın 20. Maddesine göre İran'da para politikası araçları aşağıdaki gibidir:

- Ortak girişim ve mudaraba faaliyetlerinde bankalar için beklenen kârın asgari ve/veya azami oranının belirlenmesi: İran Merkez Bankası, bankaların ortak girişim ve mudaraba faaliyetlerinde elde edecekleri kârın asgari ve azami oranlarını belirler. Bu, bankaların faaliyetlerini dengelemek ve adil bir paylaşım sağlamak amacıyla yapılır.
- Farklı yatırım ve katılım alanlarının belirlenmesi ve beklenen asgari kar oranının belirlenmesi: İran Merkez Bankası, ekonomi politikaları doğrultusunda farklı yatırım ve katılım alanlarını belirler. Ayrıca, bu alanlarda beklenen asgari kar oranlarını da tespit eder. Bu, yatırımların teşvik edilmesi ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi amacıyla yapılır.
- Taksitli satış ve kiralama işlemlerinde bankalar için alım satımı yapılan malın maliyet fiyatı ile orantılı olarak asgari ve azami kar marjının belirlenmesi: İran Merkez Bankası, bankaların taksitli satış ve kiralama işlemlerinde uygulayacakları kar marjını belirler. Bu kar marjı, malın maliyet fiyatına orantılı olarak tespit edilir ve bankaların adil bir şekilde kar elde etmelerini sağlar.
- Bankalar tarafından alınan mevduatın değerlendirilmesi karşılığında alınacak bankacılık hizmet bedellerinin komisyon türleri ile asgari ve azami tutarlarının belirlenmesi: İran Merkez Bankası, bankaların mevduat değerlendirme karşılığında alacakları bankacılık hizmet bedellerini belirler. Bu bedeller, komisyon türleri ve asgari-azami tutarlar şeklinde düzenlenir ve bankaların hizmet sunumunu düzenli ve adil bir şekilde yapmalarını sağlar.
- Karz-ı Hasen mevduatı için yapılacak çekişlerinin çeşitleri, miktarları, minimum ve maksimum ödüllerinin belirlenmesi: Karz-ı hasen mevduatı, İslami finans

sistemine özgü bir uygulamadır. Bu tür mevduatlar, faizsiz olarak kabul edilir ve ihtiyaç sahiplerine karz-ı hasen adı verilen yardım amacıyla sunulur. İran Merkez Bankası, karz-ı hasen mevduatı için yapılacak çekilişlerin çeşitlerini, miktarlarını, minimum ve maksimum ödülleri belirler. Bu, adil bir şekilde dağıtım yapılmasını ve ihtiyaç sahiplerine yardımın etkili bir şekilde ulaşmasını sağlar.

- Bankalar için ortak girişim, mudaraba, yatırım, kiralama ve taksitli satış işlemleri, veresiye alım-satım, vadeli işlemler ile muzaraa, musakat, cuale ve karz-ı hasen işlemlerinde asgari ve azami oranların belirlenmesi: İran Merkez Bankası, bankaların farklı işlemlerde uygulayacakları asgari ve azami oranları belirler. Bu işlemler arasında ortak girişim, mudaraba, yatırım, kiralama, taksitli satış, veresiye alım-satım, vadeli işlemler, muzaraa, musakat, cuale ve karz-ı hasen gibi faizsiz finans yöntemleri yer alır. Bu oranlar, finansal işlemlerin istikrarlı ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlar (Nili, 2014, s. 187; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, ss. 78–81).

İran finansal sistemi, faizsiz bankacılık prensiplerine dayanan bir yapıya sahiptir. İran Merkez Bankası, faizsiz para politikası araçlarını kullanarak ekonomik istikrarı ve kalkınmayı sağlamaya çalışır. Bu araçlar, bankaların beklenen kâr oranlarını belirlemek, yatırım alanlarını belirlemek, taksitli satış ve kiralama işlemlerinde kar marjını belirlemek, bankacılık hizmet bedellerini düzenlemek, karz-ı hasen mevduatı çekilişlerini düzenlemek ve faizsiz finans işlemlerinde asgari ve azami oranları belirlemek gibi unsurları içerir.

Bu faizsiz finans sistemi, İran'da ekonomik faaliyetlerin İslami prensiplere uygun bir şekilde yürütülmesini hedefler. Böylece, finansal işlemlerde adalet, paylaşım ve sosyal sorumluluk esasları ön planda tutulur. İran'ın finansal sistemi, bu özellikleriyle diğer geleneksel bankacılık sistemlerinden ayrılır ve İslami finansın öncü bir örneği olarak değerlendirilir.

Para politikalarının uygulanmasında, İran Merkez Bankası doğrudan ve dolaylı araçlar kullanarak para piyasasının koşullarını kontrol etmektedir. İran'da iki tür para politikası aracı bulunmaktadır:

1. **Doğrudan araçlar:** Bu araçlar, piyasa koşullarına dayanmadan kullanılır ve aşağıdaki unsurları içerir:

- a) **Banka kâr oranlarının kontrolü**, İran'da para politikalarının uygulanması için önemli bir araçtır. Bu kontrol mekanizması, faizsiz bankacılık yasasına dayanır ve Para ve Kredi Konseyi'nin sorumluluğundadır. Konsey, bankaların kârlarını ve bankacılık olanaklarının beklenen getiri oranlarını düzenleyerek finansal sistemin istikrarını sağlar.

Faizsiz bankacılık prensiplerine göre, Konsey maksimum ve minimum kâr oranlarını belirler. Bu sayede, bankaların faaliyetlerinden elde edeceği kârlar sınırlanır ve finansal sistemin denge içinde çalışması hedeflenir. Bankaların faizsiz finansal ürünler sunarak alternatif gelir kaynaklarına yönelmesi teşvik edilir.

Ayrıca, Merkez Bankası da para politikalarının uygulanmasında rol oynar. Merkez Bankası, yatırım veya ortaklık programlarının olası asgari getirisini belirleyebilir ve gerektiğinde bankacılık imkanlarından elde edilebilecek asgari ve azami kâr oranlarını düzenleyebilir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 197; Afshari, 2020, s. 24; Nili, 2014, s. 187). Bu sayede, yatırımların ve ortaklıkların finansal sürdürülebilirlik açısından uygun getiri seviyelerine sahip olması sağlanır.

Banka kâr oranlarının kontrolü, ekonomik istikrarın sağlanması ve finansal sektörün denetlenmesi açısından önemlidir. Kâr oranlarının belirlenmesi, kredi maliyetlerini etkileyerek ekonomideki yatırım ve tüketim kararlarını etkiler. Aynı zamanda enflasyonun kontrol altında tutulması ve finansal risklerin azaltılması amacıyla da kâr politikaları kullanılır.

- b) **Kredi tavanı**: Bu araç sayesinde Merkez Bankası, kredi limitleri oluşturarak doğrudan kredi limitlerini belirleyebilir ve sektörel kredilere öncelik verebilir. Böylece, bankaların kaynaklarını ve kredilerini istenen sektörlere yönlendirebilir.

İran Para ve Bankacılık Kanunu'nun 14. maddesi, Merkez Bankası'nın para ve bankacılık işlerine müdahale etme ve bunları denetleme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, kredi tavanı politikası uygulanırken çeşitli önlemler alınabilir. Örneğin, bankaların ödeme kolaylıklarında kısıtlamaya gidilebilir, mevduat fonlarının nasıl kullanılacağı belirlenebilir ve farklı sektörlerde kullanılacak azami kredi tutarları belirlenebilir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 198).

Kredi tavanı politikası, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesi, sektörel kalkınmanın teşvik edilmesi ve finansal istikrarın sağlanması amacıyla kullanılır. Merkez Bankası, belirli sektörlerle kredi verilmesini teşvik etmek veya riskli sektörlerdeki kredi miktarını sınırlamak gibi politika tercihlerine göre kredi limitlerini belirler.

Bu araç, bankaların kredi dağıtımını düzenlerken ekonomik hedeflere ulaşmayı ve finansal riskleri kontrol altında tutmayı amaçlar. Kredi tavanı politikasıyla bankaların kredi verme yetenekleri ve kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı sağlanır. Bu sayede, ekonomideki kredi akışı yönlendirilir ve istenen sektörlerin finansmanı desteklenir.

- 2. Dolaylı araçlar:** Merkez Bankası'nın piyasa koşullarını etkilemek için kullandığı enstrümanlardır. Bu araçlar, piyasa koşullarına dayalı olarak uygulanır ve Merkez Bankası'nın yüksek güçlü para ihraççısı olarak işlev görür.

Dolaylı araçların uygulanması aşağıdaki piyasa koşullarına dayanmaktadır:

- a) Rezerv Zorunluluğu Oranı (RZO):** Bankalar, mevduat sahiplerine olan borçlarının belirli bir yüzdesini her zaman Merkez Bankası'nda tutmak zorundadırlar. Merkez Bankası, rezerv zorunluluğu oranını yükselterek bankaların kredi miktarını azaltabilir veya rezerv zorunluluğu oranını düşürerek kredi miktarını artırabilir. İran Para ve Bankacılık Kanunu'na göre, rezerv zorunluluğu oranı en az %10, en fazla %30 olarak belirlenmiştir. Merkez Bankası, bankaların yapı ve faaliyet türüne göre farklı oranlar belirleyebilir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 198).

Rezerv zorunluluğu oranı politikası, bankaların likidite düzeyini ve kredi genişlemesini kontrol etmek amacıyla kullanılır. Merkez Bankası, rezerv zorunluluğu oranını değiştirerek bankaların ellerindeki likidite miktarını etkiler ve ekonomik koşullara göre kredi arzını yönlendirebilir.

1981-2002 dönemi boyunca, Merkez Bankası'nın sınırlı araçları arasında Rezerv Zorunlu Oranı (RZO) kullanımı yer aldı. RZO'nun ticari bankalar için yükseltilmesi süreci 1981-1991 döneminde devam etti ve 1991-2001 döneminde en yüksek seviyeye ulaştı. 1993 yılı başlarında, likidite büyümesini sınırlamak amacıyla RZO ticari bankalar için %30, uzman bankalar için ise %10 şeklinde uygulandı. Bu tür ödemeler daha önce RZO'ya tabi değildi (Afshari, 2020, s. 27).

b) Açık piyasa işlemleri, Merkez Bankası'nın tahvil gibi her türlü menkul kıymeti alıp satmasıyla gerçekleştirilen bir para politikası aracıdır. İran'da, Tahran Borsası'nda hazine bonoları ve hazine belgeleri gibi menkul kıymetler işlem görmez. Bu nedenle, Merkez Bankası açık piyasa işlemleri için ortaklık tahvillerini kullanır. Devlet tahvilleri, İslam Şûrası'nın onayı ile Merkez Bankası tarafından ihraç edilir.

Açık piyasa işlemleri aracılığıyla, Merkez Bankası menkul kıymet olarak para arzını azaltabilir veya menkul kıymet satarak para arzını artırabilir. Menkul kıymet alımı, bankaların elindeki likiditeyi azaltırken, menkul kıymet satışı bankaların likidite miktarını artırır.

Ortaklık tahvillerinin ihraç edilmesiyle birlikte Merkez Bankası'nın borçları artar, para tabanı azalır ve likidite büyümesi kontrol altına alınarak enflasyonun kontrol edilmesine yardımcı olur. Bu sayede, ekonomik istikrarın sağlanması ve para politikasının etkin bir şekilde uygulanması hedeflenir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 198).

c) Merkez Bankası nezdinde bankaların özel mevduatı: Ticari ve uzman bankalarıyla birlikte kamu ve özel bankalar, Merkez Bankası'nda özel mevduat hesabı açabilirler. Bu hesaplar, Merkez Bankası'nın likiditeyi kontrol etmek için uygun para politikalarını uygulayabilmesi amacıyla bankaların fazla kaynaklarını çekmeyi hedefler.

Bu planın temel amacı, bankaların ellerinde bulunan fazla fonları Merkez Bankası'na yatırarak likiditeyi düzenlemektir. Bankalar, zorunlu olmayan bu hesap aracılığıyla fazla fonlarını Merkez Bankası'nda tutmayı tercih edebilirler. Bu hesaplar, bankaların likidite ihtiyaçlarına bağlı olarak kâr oranlarına tabi tutulabilir ve ücretlendirilebilir (Abbasi ve Adusi, 2009, s. 198; Nili, 2014, s. 188).

Bankalar, Merkez Bankası nezdindeki özel mevduat hesapları aracılığıyla likidite yönetimini etkileyebilirler. Fazla kaynaklarını Merkez Bankası'na aktarmak suretiyle para arzını sınırlayabilir veya bu hesaplardaki fonları çekerek para arzını artırabilirler. Bu şekilde, Merkez Bankası bankaların likidite seviyelerini etkileyerek para politikasını yönlendirebilir.

Merkez Bankası nezdinde bankaların özel mevduat hesaplarının kullanılması, para politikası araçlarından biridir ve ekonomik istikrarın sağlanması için Merkez Bankası'nın likidite yönetimini desteklemektedir.

2.2.3.2 Merkez Bankası ve Para Değerinin Korunması

İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın en önemli işlevlerinden biri, para biriminin değerini korumak olmasına rağmen, geçmişte bu konuda başarılı olamamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani (1989-1997) döneminde, enflasyon oranı çok yüksek seviyelerde seyretmiştir. Örneğin, 1995 yılında enflasyon oranı %49'a kadar çıkmıştır ve bu dönemde para birimi devalüe olmuştur, yaklaşık %50 oranında değer kaybetmiştir.

Bu durum, İslami bankacılık sistemine bağlı olmayıp, daha çok bankacılık sistemi yapısı ve hükümet politikalarıyla ilişkilendirilmelidir. Enflasyonun yüksek seyretmesi ve para biriminin değer kaybetmesi genellikle ekonomik istikrarsızlık, bütçe açıkları, mali politikaların etkin yönetilememesi gibi faktörlerden kaynaklanır (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 82).

İran, savaş sonrası dönemde ekonomik zorluklarla mücadele etmiştir. Yüksek enflasyon ve devalüasyon gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Hükümet politikaları ekonomik istikrarı sağlamada yetersiz kalmış ve enflasyon kontrolünde zorluklar yaşanmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası, para birimi değerini koruma ve enflasyonu kontrol altında tutma gibi görevlere sahiptir. Ancak bu görevlerin etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için ekonomik politikaların koordinasyonu ve mali disiplin gereklidir.

İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın hükümete bağımlılığı, merkez bankasının bağımsızlığını zayıflatır. Merkez bankasının hükümete karşı sorumluluğu ve başkanının hükümet tarafından atanması, bağımsız karar alma yeteneğini sınırlar. Bu durum, merkez bankasının ekonomik politikalarını etkili bir şekilde uygulamasını engelleyebilir (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 83).

İran'da para biriminin değer kaybetmesinin temel nedeni, bütçe açığının finansmanında merkez bankasından borçlanma yoluna başvurulmasıdır. Vergi gelirlerinin yetersiz olması ve vergi kültürünün zayıf olması, hükümetlerin bütçe açığını kapatmak için alternatif finansman yöntemleri aramasına neden olmuştur.

İslam'da devlet tahvilleri kullanımının yasak olması, hükümetin ortaklık kağıtları gibi alternatif finansman araçlarına yönelmesine yol açmıştır.

Butçe açığı finanse etmenin en kolay yolu ise Merkez Bankası'ndan borç almaktır, çünkü Merkez Bankası hükümetin temsilcisi olarak faaliyet gösterir. Ne kadar borç alındığına dair net bir veri olmasa da, likidite artış oranının yüksek olması, bu borçlanmanın önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1989 yılında likidite (M2) 18.753,3 milyar İran Riyali iken 2006 yılında 1.284.199,4 milyar İran Riyali'ne yükselmiştir, bu da yaklaşık 68 katlık bir artışı göstermektedir (Rajaei-Baghisiyaei, 2011, s. 83).

Sonuç olarak, İran'da para biriminin değer kaybetmesinin temel nedeni, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için ağırlıklı olarak merkez bankasından borçlanmasıdır. Bu durum, bütçe açığının kontrolsüz bir şekilde artmasına ve para biriminin devalüasyonuna yol açmıştır. Ayrıca, vergi kültüründeki zayıflık, devlet tahvillerinin pas geçmesi ve Merkez Bankası'nın hükümete bağımlılığı gibi faktörler de para birimi değerinin korunmasında sorunlara neden olmuştur.

2.2.4 İran'da Faaliyet Gösteren Bankalar

İran, Orta Doğu'nun önemli ülkelerinden biri olmasıyla birlikte, zengin tarihi ve kültürel mirasıyla da dikkat çekmektedir. Bu ülke aynı zamanda, ekonomik açıdan da büyük bir potansiyele sahiptir. İran ekonomisi, enerji kaynakları, tarım potansiyeli ve genç nüfusuyla dinamik bir yapıya sahiptir.

Bankacılık sektörü, İran ekonomisinin temel taşlarından biri olarak öne çıkar. İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası, ülkenin para politikalarını belirleme ve uygulama sorumluluğuna sahip merkezi banka olarak faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra, çeşitli bankalar da İran'da faaliyet göstermekte ve ekonomik büyümeyi desteklemek için finansal hizmetler sunmaktadır.

İslam inancına göre, faizle para vermek veya almak haramdır. Bu nedenle İran'da sadece İslami bankacılık yöntemleri kullanılır ve faiz para vermek veya almak yasaktır. İran Merkez Bankası'nın bakış açısına göre, bankalar müşterilerden vekâlet aracılığıyla mevduat toplar ve topladıkları fonları firma sahiplerine, tarım sektörüne, ticaret şirketlerine ve finans kuruluşlarına sağlayarak ülkenin ekonomik genişlemesine katkıda bulunur (Safdari, 2012, s. 7).

İslami bankalar, kâr amacı gütmek yerine, faizsiz kazanç sağlamayı ve ülke ekonomisine ve Müslüman bireylere hizmet etmeyi amaçlarlar. Kendi karlılıklarını ikinci plana atarak, asıl hedefleri faizsiz finansman araçlarıyla ülke ve Müslümanlara fayda sağlamaktır.

İran'da İslami bankacılık yöntemleri, faizsiz finans prensiplerine dayanır. Bu prensipler arasında karz-ı hasen (faizsiz kredi), mudaraba (ortaklık), murabaha (satın alma finansmanı), istisna (imalat finansmanı), icâre (kira finansmanı) gibi faizsiz finansal enstrümanlar bulunur. İslami bankalar, bu prensiplere uygun olarak müşterilerine hizmetler sunar ve finansal ihtiyaçları faizsiz yollarla karşılarlar.

İslami bankacılık, İran'da faizsiz finansın gelişmesini sağlayarak İslam'a uygun bir ekonomik sistem oluşturma amacını taşır. Bu sayede, Müslüman bireylerin finansal ihtiyaçları faizsiz yollarla karşılanırken, ülkenin ekonomik büyümesine de katkıda bulunur. İran Merkez Bankası ve İslami bankalar, faizsiz kazancın teşvik edilmesi ve ülkenin ekonomik genişlemesine katkı sağlamak için çalışmaktadır.

2.2.4.1 Kamu Bankalar

İran'da kamu bankalar, ticari bankalar, devlet uzman bankalar ve karz-ı hasen bankalar olmak üzere üç guruba ayrılır.

1. Ticari Bankalar

Ticari bankalar, her türlü mevduatı kabul ederek ve kredi vererek, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinde temel bir rol oynayan finansal kuruluşlardır. İran'da faaliyet gösteren ticari bankalar da önemli bir konuma sahiptir ve ekonomik büyümeyi desteklemek, işletmelere finansal kaynak sağlamak gibi görevleri üstlenirler.

Ticari bankalar genellikle mevduat kabul etme, yurtiçi para transferleri yapma, döviz işlemleri gerçekleştirme, teminat sağlama, kredi verme, cari hesaplara kredi açma, ticari belge ve bonoları iskonto etme gibi geleneksel bankacılık işlemlerini gerçekleştirirler. Ayrıca çeşitli hizmetler sunarak müşterilerinin finansal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar.

Ticari bankaların ticaret amacıyla mal alım satımına doğrudan yatırım yapmaları ve büyük tekeller oluşturmaları İran'da yasaklanmıştır. Bu bankaların tamamı devlet bankasıdır, yani devlet tarafından kontrol edilmekte ve yönetilmektedir. İran'da bakanlıkların bütçe hesapları, ülkenin tüm gelirlerini içeren hazine hesapları ve ordu

bütçe hesapları gibi hesaplar bu ticari bankalarda bulunur. Aynı zamanda bu bankalar, devlet işlerinin yanı sıra İslami bankacılık faaliyetlerini yürütebilir ve özel ve kurumsal müşterilere İslami bankacılık hizmetleri sunabilirler.

İran İslam Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren devlet ticari bankaları aşağıdaki bankalardır:

Bank Mellı Iran: (Farsça: بانک ملی ایران), (BMI) 1927 yılında kurulmuş olan bir bankadır. 1931 yılında İran parasını basma ve dağıtma yetkisi verilmiştir. BMI, İran'ın ve Ortadoğu'nun en büyük ticari bankası olup, 3.300'den fazla şubesi ve 43.000 çalışanı bulunmaktadır. BMI kamuya ait bir banka olarak faaliyet göstermektedir (Karimpour, 2019, s. 34).

Bank Sepah : (Farsça: بانک سپه), 1925 yılında Tahran'da bir alışveriş merkezinde faaliyete başlayan ve tüm ekonomik faaliyet alanlarında finansal ve bankacılık hizmetleri sunabilen bir bankadır. Bank Sepah, İran'ın en etkili finans kuruluşlarından biri olarak kabul edilmektedir. 90 yıllık deneyimi, 22.70 milyar dolarlık aktifleri, 1700'den fazla şubesi ve 18.000'den fazla personeliyle İran'ın makroekonomik hedeflerine katkıda bulunmak için tasarruf fonlarını harekete geçirip verimli sektörlere tahsis etmektedir. Bank Sepah'ın kurumsal sektörde geniş bir ticari müşteri tabanı bulunmaktadır (Karimpour, 2019, s. 36).

Post Bank: İran Post Bankası (Farsça: پست بانک ایران), İran'da faaliyet gösteren bir devlet bankasıdır. İran Post Bankası, posta hizmetlerinin yanı sıra bankacılık hizmetleri de sunmaktadır. Banka, 1995 yılında kurulmuş olup, geniş bir şube ağına sahiptir. İran Post Bankası, bireysel ve ticari müşterilere bankacılık ürünleri ve hizmetleri sunmaktadır. Bunlar arasında mevduat hesapları, kredi kartları, kredi ve finansman imkanları, para transferi ve ödeme hizmetleri yer almaktadır. Banka, müşterilerine kolay erişim imkanı sağlamak amacıyla İran genelinde birçok şubeye ve ATM'ye sahiptir.

Bu bankalar, ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunmak, ticari işletmelerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak ve İslami bankacılık prensiplerine uygun hizmetler sunmak amacıyla faaliyet göstermektedir (Safdari, 2012, s. 7).

Ticari bankalar, İran ekonomisinin güçlenmesi ve sürdürülebilir büyüme için önemli bir role sahip olup, işletmelerin finansal ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik

aktiviteyi desteklerler. Devlet kontrolünde olmaları, ekonomik politikalara uyum sağlama ve istikrarı sağlama açısından önemli bir avantaj sağlar.

2. Devlet Uzman Bankaları

Devlet Uzman Bankaları, İran'da devletin politikalarını güçlendirmek amacıyla kurulan bankalardır. Bu bankaların temel görevi, ekonomik planların uygulanması için orta ve uzun vadede nispeten düşük maliyetli finansman kaynakları sağlamaktır. Ayrıca, bu bankalar kalkınma vergilerinin yanı sıra banka kredi vergilerinden de sorumludur.

Devlet Uzman Bankaları, genellikle Toseie (Kalkınma) Bankaları veya Uzmanlaşmış Bankalar olarak da adlandırılır. Bu bankalar, devletin ekonomi politikalarını ilgili sektörlerle aktarmak ve doğru bir planlama ile toplanan finansal kaynakları farklı ekonomik sektörlerle dağıtmak için kullanılır (Safdari, 2012, s. 7)..

Bu bankalar, ekonomik kalkınmanın belirli sektörlerine odaklanarak, sektörel büyümeyi teşvik ederler. Örneğin, tarım, sanayi, turizm, enerji gibi sektörlerde uzmanlaşmış bankalar bulunabilir. Bu bankalar, sektörel projelerin finansmanını sağlamak, yatırımları teşvik etmek, sektördeki şirketlere destek olmak ve sektörel büyümeyi hızlandırmak için çeşitli finansal araçlar sunar.

İran İslam Cumhuriyeti'nin Devlet Uzman Bankaları çeşitli amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedir. İşte bu bankaların amaçları ve görevleri:

Mesken Bankası: (Farsça: بانک مسکن), İran'da konut finansmanı odaklı olarak faaliyet gösteren bir bankadır. 1938 yılında kurulan bu banka, konut imkanlarını sağlama amacıyla kurulmuş olup yatırım ve bireysel bankacılık hizmetleri sunmamaktadır. Bank Maskan, İran genelinde 1232 şube ile hizmet vermektedir ve toplam aktif büyüklüğü yaklaşık 38.70 milyar dolar seviyesindedir. Kurumsal bankacılık alanında belirgin bir faaliyet göstermeyen Bank Maskan, özellikle konut finansmanı konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Karimpour, 2019, s. 35).

Sadirat Bankası: (Farsça: بانک توسعه صادرات), Export Development Bank of Iran (EDBI), İran'ın ihracat ve ithalat bankası olarak faaliyet gösteren bir kurumdur. Banka, İran hükümetine ait bir politika bankası olarak kurulmuş olup İranlı ihracatçılara ve ithalatçılara finansal hizmetler sunmanın yanı sıra diğer geleneksel bankacılık hizmetlerini de sağlamaktadır.

İran Kalkınma Bankası olarak da bilinen EDBI, 10 Temmuz 1991 tarihinde İran Parlamentosu'nun kararıyla kurulmuş ve daha sonra Eylül 1992'de kamu bankası olarak faaliyete geçmiştir. Banka, İran Hükümeti'nin idari bir kol olarak hareket ederek İran menşeli teknik ve mühendislik hizmetlerini teşvik ederek ülke ekonomisine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bankanın toplam aktif büyüklüğü 4.74 milyar dolar seviyesindedir ve kurumsal bankacılık faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgilere ulaşamamıştır (Karimpour, 2019, s. 39).

Sanatomaden Bankası: (Farsça: بانک صنعت و معدن) Sanayi ve Maden Bankası İran'da merkezi Tahran'da bulunan bir bankadır. Banka, uzmanlık alanı olan sanayi ve madencilik sektörlerinin gelişimi aracılığıyla ekonomik büyümeyi artırmayı hedeflemektedir. İran ekonomisini ilerletmek için bankacılık ürünleri ve hizmetleri sunarak kalkınma ve yatırımlara destek olmayı amaçlayan bir ekonomik girişimdir. Ayrıca özel sektörün sanayi, madencilik, modern teknolojiler ve ilgili hizmetler alanlarına katılımını teşvik etmeyi hedeflemektedir (Karimpour, 2019, s. 39).

Keşaverzi Bankası: (Farsça: بانک کشاورزی), 1930 yılında kurulmuş ve İran'ın ilk resmi tarımsal finans kurumu olarak faaliyet gösteren bir bankadır. İran Tarımsal Kalkınma Bankası ise 1969 yılında kurulan bir kuruluştur ve tarım sektöründeki büyük ölçekli kalkınma projelerini finanse etmek amacıyla hizmet vermektedir. Bu iki banka, İslam Devrimi sonrasında “Bankacılık Millileştirme Yasası” çerçevesinde birleştirilerek “Bank Keshavarzi (İran Tarım Bankası)” adını almıştır.

Bank Keshavarzi, uzun yıllar boyunca edindiği uzmanlık ve deneyimlerle tarım sektöründeki küçük ve büyük projelere finansman sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. 1914 şubesiyle İran genelinde hizmet veren bu kamu bankası, kırsal nüfusa ve tarım sektörüne kaliteli bankacılık hizmetleri sunmayı hedeflemektedir. Son on yılda ise özellikle tarım sektörünün finansmanında etkin bir rol üstlenerek para ve finansal piyasalara aktif katılım sağlamıştır. Ayrıca kurumsal bankacılık sektöründe de başarılı bir performans sergilemiş ve yeterli kaynak sağlama konusunda güçlü bir konuma gelmiştir (Karimpour, 2019, s. 36).

Toseyetavon Bankası: (Farsça: بانک توسعه تعاون) Toseyetavon Bankası, kooperatif firmalarını desteklemek ve geliştirmek amacıyla faaliyet gösterir. Kooperatiflere finansal destek sağlamak, işbirliği ve dayanışmayı teşvik etmek, küçük

ve orta ölçekli işletmelerin güçlenmesine katkıda bulunmak amacıyla hizmet verir (Safdari, 2012, s. 7).

Devlet Uzman Bankalarının kuruluş amacı, ekonomik kalkınmayı desteklemek, milli geliri artırmak, sektörel büyümeyi teşvik etmek ve vatandaşların yaşam standartlarını yükseltmektir. Her bir banka, belirli bir sektörde uzmanlaşmıştır ve bu sektörlerin ihtiyaçlarına yönelik hizmetler sunmaktadır.

Bu bankaların faaliyetleri, İran Merkez Bankası'nın yönergeleri ve denetimi altında gerçekleşmektedir. Faizsiz finans prensiplerine dayanan İslami bankacılık yöntemleri kullanılarak müşterilere hizmet verilmektedir. Bankalar, kâr elde etme amacı gütmek yerine, ülkenin ekonomik büyümesine ve Müslümanların faizsiz kazanç elde etmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Devlet Uzman Bankaları, İran'ın ekonomik planlarının uygulanmasında önemli bir role sahiptir. Kalkınma projelerine finansman sağlamak, sektörel yatırımları teşvik etmek, ihracatı desteklemek, tarım sektörünü güçlendirmek ve kooperatifleri geliştirmek gibi görevleri yerine getirmektedirler.

Bu bankalar, İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşmak için etkin bir şekilde çalışmaktadır. Devlet politikalarının uygulanmasında finansal kaynak sağlama ve sektörel kalkınmayı destekleme konusunda önemli bir araç olarak faaliyet göstermektedirler.

3. Karz-ı Hasen Bankaları

İran İslam Cumhuriyeti'nin Karz-ı hasen Bankaları olarak bilinen Mehre Iran ve Resalat Bankası, ülkenin sosyal ve ekonomik hedeflerine katkıda bulunmak amacıyla faaliyet gösteren özel bankalardır. Bu bankalardan biri olan Mehre Iran Bankası, 2008 yılında yeni evli çiftlere yönelik özel bir hizmet sunmak için kurulmuştur.

Mehre Iran Bankası'nın temel amacı, evlilik sürecindeki genç çiftlere faizsiz evlilik kredisi sağlamaktır. Banka, bu kredi programı aracılığıyla yeni evli çiftlere maddi destek sağlamak ve ev sahibi olma imkanı sunmak için faizsiz kredi imkanları sunmaktadır. Bu şekilde, genç çiftlerin evlilik masraflarını karşılamalarına ve ev sahibi olmalarına yardımcı olmak hedeflenmektedir.

Mehre Iran Bankası'nın faaliyetleri Karz-ı hasen hesabıyla sınırlıdır. Banka, evlilik kredisi veren çiftlerin, cüzi bir tutarla Karz-ı hasen tasarruf hesabı açmalarına

olanak sağlar. Bu hesap, faizsiz bir şekilde tasarruf yapma imkanı sunar ve evlilik kredisinin geri ödemesi için biriktirilen paraları güvence altına alır.

Resalat Bankası ise, benzer şekilde Karz-ı hasen hizmetleri sunan bir diğer özel bankadır. Banka, sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket ederek, ihtiyaç sahibi kişilere faizsiz kredi imkanları sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir (Safdari, 2012, s. 8).

2.2.4.2. Özel Bankalar

İran'da, 2000 yılından önce Merkez Bankası yasalarına göre özel banka kurulmasına izin verilmemiştir. Ancak, 1999 yılında İran İslam Meclisi, faizsiz bankacılık kanunu taslağını onaylayarak özel bankaların kurulmasına olanak tanımıştır. Bu tarihten itibaren, faizsiz bankacılık yapma yetkisiyle özel bankaların kurulması mümkün hale gelmiştir.

İran'da özel bankalar, yalnızca faizsiz bankacılık faaliyetleri yürütebilirler. Faizsiz bankacılığa izin verilmesiyle birlikte, bir dizi özel banka kurulmuştur. Bunlar: Parsiyan(2000), Eqtesade Novin(2000), Saman(2001), Karafarin(2001), Pasargad(2008), Sarmaye(2007), Sina(2009), Tat(2010), Şahr(2010), Dİ(2011), Ansar(2011), Hekmat Iranian Bank (2011), Gardişgari(2011), iran Zamin(2011), Qauamin(2012), Khawari Miyane (2012), Mehri Ayanda(2009) (Safdari, 2012, s. 8) .

İran bankacılık sisteminde faaliyet gösteren devlet ve özel bankalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Ticari Bankalar	Bank Melli Iran (بانک ملی ایران)
	Sepah Bank (بانک سپه)
	Post Bank (پست بانک ایران)
Devlet Uzman Bankaları	Mesken Bankası (بانک مسکن)
	Sadirat Bankası (بانک توسعه صادرات)
	Sanatomaden Bankası (بانک صنعت و معدن)
	Keşaverzi Bankası (بانک کشاورزی)
	Toseyetavon Bankası (بانک توسعه تعاون)

Karz-I Hasen Bankaları	بانک قرض الحسنه مهر ایران (Mehre Iran)	
	بانک قرض الحسنه رسالت (Resalat Bankası)	
Özel Bankalar Ve kuruluş tarihleri	Parsiyan (2000)	Eqtesade Novin(2000)
	Saman(2001)	Karafarin(2001)
	Pasargad(2008)	Sarmaye(2007)
	Sina(2009)	Tat(2010)
	Şahr(2010)	Dİ(2011)
	Ansar(2011)	Hekmat Iranian Bank (2011)
	Gardişgari(2011)	iran Zamin(2011)
	Qauamin(2012)	Khawari Miyane (2012)
	Ayanda(2012)	Kavvamin (2018)

Kaynak: (Erdoğan, Gedikli ve Derindağ, 2020, s. 965)

2.2.4.3. Diğer Bankacılık Dışı Mali Kurumlar

1. Leasing şirketleri (İcâre)

Leasing, İngilizce bir terim olup kiralama veya kiraya verme anlamına gelir ve pratikteki temel özelliği, kiraya verenin mülkiyet hakkına sahip olması ve kiracının kullanma hakkını elinde bulundurmasıdır. İran'da leasing, kiralama sözleşmesi şartlarına dayalı olarak yapılmakta olup sözleşme zamanında uygulanmaktadır. Bu şekilde varlığın belirli bir süre için kiracıya (kiralayan) devredilerek kullanma hakkı verilir ve sözleşme süresi sonunda mülkiyet ve varlık kiracıya devredilir (Samadi, 2009).

Sözleşme yapıldığı zaman, sözleşme süresi, kesin miktar, kiralama taksitlerinin sayısı ve kalan değer üzerindeki ana ve yan fiyatların belirlenmesi ve hesaplanması gerekmektedir.

Leasing işlemlerinin ortak noktası, taksitlerin belirli ve düzenli zaman dilimlerinde (aylık, üç aylık, altı aylık veya yıllık) ödenmesi gerektiğidir (Samadi, 2009).

İcâre, Müslümanlar tarafından 1400 yıldan uzun bir süredir kullanılan ve İslami finansın en eski biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu finansal model, kalkınma süreçlerinde finansmana erişim sağlama avantajlarıyla iyi bilinmektedir. Kiralamalar, diğer türlü erişilemeyecek kaynaklara erişim imkanı sunar ve borçlu kredi ve teminat gereksinimleri ile işlem maliyetlerini düşük tutar.

İcâre sözleşmeleri, geleneksel kiralama modellerine benzerlik gösterir. Mal sahibi, belirli bir süre için bir ücret karşılığında bir mülkü kiracıya kiralar. Ancak İslami kiralama, İslam hukukuna uygun olarak, kiraya veren ile kiracının önceden anlaşılan bir süre için bir mal veya hizmeti kiralamasıyla gerçekleşen dolaylı bir finansman yöntemidir.

İslami kiralama, İslami Finans prensiplerine uyan Müslüman kiracılar ve kiraya verenler tarafından tercih edilmektedir. Kiracı, düzenli bakımı üstlenirken, mal sahibi büyük bakımdan birçok geleneksel kiralama sözleşmesinde olduğu gibi sorumlu olur.

İslami kiralama sözleşmeleri, gecikme durumunda kiraya verene hayır projeleri için tazminat talep etme imkanı sağlar ve bozulabilir malların kiralanmasına izin vermez. Bu şekilde, İcâre, geleneksel kiralama modellerinden ayrılmaktadır.

İcâre'nin geleneksel kiralama ile farklı özellikleri bulunmaktadır. İlk olarak, kiraya veren malı kiralama süresinin tamamı boyunca sahip olmalıdır. İkincisi, kiracı ödemeleri aksatırsa veya geciktirirse, kiraya veren bileşik faiz talep edemez. Üçüncü olarak, kiralanmış varlığın kullanımı sözleşmede belirtilir ve İslami ilkelere göre üç farklı İcâre düzenlemesi bulunabilir (Afshari, 2022, s. 31).

Leasing Türleri: Leasing, işletmelerin çeşitli amaçlarla kullandığı bir finansman yöntemidir. İki temel leasing türü vardır: Operasyonel leasing ve finansal leasing.

Operasyonel leasing, leasing yapanın (kiracı) sadece kullanım amacıyla ekipman ve araçları kiralamasıdır. Kiracılar (araçları kiralayanlar), ekipmanı bir defadan fazla veya farklı kiracılara kiralayabilir. Operasyonel leasing süresi, ekipmanın ekonomik ömründen daha kısadır ve sözleşme sonunda kiracı, ekipmanı geri verebilir,

sözleşmeyi yenileyebilir veya daha yeni bir modelle devam edebilir. Bakım, onarım ve sigorta gibi masraflar genellikle kiraya veren tarafından karşılanır.

Finansal leasing, leasing verenin varlığın kullanım hakkını kiracıya vermesini ve sözleşme süresi sonunda varlığın mülkiyetini kiracıya devretmesini içerir. Sözleşme süresi genellikle varlığın ekonomik ömrünü kapsar ve sözleşmeler genellikle fesih edilemez. Kiracı, belirlenmiş kira ödemelerini yapmak zorundadır, hatta varlığı kullanmaktan vazgeçse bile ödemeleri devam eder. Finansal leasingde, bakım, onarım ve sigorta gibi masraflar genellikle kiracı tarafından karşılanır (Samadi, 2009).

Bu kiralama sözleşmesi, varlıkların alım veya satımıyla ilgili herhangi bir taahhüt içermez. Ancak banka, mülkiyetin devredilmesine dair tek taraflı (sözlü) bir taahhüt veya varlıklar için bir satın alma planı sunabilir. Kiracı da mülkü satın almak için tek taraflı (sözlü) bir taahhütte bulunabilir. Satın alma fiyatı nihayetinde varlığın piyasa değerine veya belirlenen fiyata bağlı olarak belirlenir (Afshari, 2022, s. 31).

Bu iki leasing türü, işletmelerin çeşitli finansman ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır ve her birinin kendine özgü avantajları vardır.

İran'da İslami Kiralama (İcâre): İran'da leasing şirketlerinin tarihi ve gelişimi oldukça ilginç bir süreç göstermektedir. İlk leasing şirketi 1975 yılında Fransızlarla yapılan bir ortaklıkla kurulmuştur. İran Leasing adıyla faaliyete geçen bu şirket, başlangıç sermayesi olarak 100 milyon riyal kullanmıştır. Temel olarak endüstriyel makinelerin ve ekipmanların kiralanması konusunda hizmet veren bu şirket, İran'daki leasing sektörünün temellerini atmıştır. İki yıl sonra yine Fransız iş birliğiyle Arya Leasing şirketi kurulmuş ve daha sonra adı Sanayi ve Maden Leasing olarak değiştirilmiştir. Bugün her iki şirket de Tahran Borsası'nda işlem görmektedir.

Leasing sektöründe önemli bir dönüm noktası, 1991 yılında Pars Leasing adıyla faaliyete geçen özel sektörün ilk leasing şirketinin kurulmasıdır. Bu şirket, tamamen özel sermayeyle kurulan ve leasing alanında faaliyet gösteren ilk özel şirkettir. Ancak gerçek anlamda faaliyetlerine 1994 yılında başlamış ve 1999 yılında ikinci özel leasing şirketi kurulmuştur. Ardından 2000 yılında leasing sektöründe faaliyet gösteren yaklaşık on iki şirket daha kurulmuştur. Böylece 2001 yılına kadar devlet ve özel otomotiv, bankacılık ve sanayi sektörüne bağlı toplam 15 leasing şirketi kurulmuştur. Ancak 2003 yılından itibaren bu tür şirketlerin kuruluş süreci hız kazanmış ve sadece o yılda 28 yeni leasing şirketi kurulmuştur. 2004 yılında ise leasing şirketlerinin sayısı

140'ı aşmıştır. Bu durum, ekonomi aktörlerinin leasing yatırımlarına büyük ilgi gösterdiğini göstermektedir (Afshari, 2022, s. 33; Samadi, 2009).

Günümüzde İran Leasing Derneği adında bir kurum bulunmaktadır. Bu derneğe yaklaşık 19 büyük leasing şirketi üyedir ve leasing faaliyetlerinin %90'ını bu şirketler yürütmektedir. Leasing sektörü, farklı ekonomik kuruluşlar ve bireyler arasında mikro, küçük ve orta ölçekli alımlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Samadi, 2009).

2010-2020 yılları arasında İran Merkez Bankası (CBI), özel sektör bankalarının hissedarlarının ilişkili leasing şirketlerini kredi elde etmek için kullanabileceği endişesiyle, bankalar için belirlenen sıkı düzenlemeleri leasing şirketlerine de genişletti. Şu anda CBI, bankacılık ve bankacılık dışı leasing şirketlerini aynı kurallar altında denetlemektedir.

Leasing sektörü, para ve finansal baskı politikaları ve kulüp ile dernek arasındaki anlaşmazlıklar gibi birçok engelle karşı karşıya kalmıştır. Leasing endüstrisi, merkez bankasının sıkı kurallarıyla denetim mekanizmalarının uyumlu olmaması nedeniyle bu kuralları ihlal etmektedir.

Bu zorluklar sonucunda, leasing şirketlerinin ihtiyaçlarına tek bir sesle yanıt verecek güçlü bir ulusal kuruluşun oluşturulması çağrısı yapılmıştır. Mart 2016'da kurulan İran Ulusal Leasing Derneği, bu amaçla kurulmuş olan yeni bir çatı kuruluşudur. Dernek, leasing sektörü için bir strateji belirlemek amacıyla politikalar benimsemiştir ve tüm leasing şirketlerinin birliğini ve uyumunu sağlamıştır.

2018 yılında, Merkez Bankası'nın denetiminde 50 leasing şirketi bulunmaktadır ve faaliyetleri düzenlemek amacıyla periyodik olarak denetlenmektedir. Kiralama hacmi, GSYİH'ya oranla 2004 yılında 0,65'ten 2007 yılında 1,07'ye yükselmiştir. İran'da leasing hacmi, GSYİH'ya oranla 2005 yılında 0,020 iken 2015 yılında 0,490'a yükselmiştir. 2018 yılında İran'da leasing hacmi 0,85 milyar Amerikan dolarıdır.

İran, leasing hacmine göre ülkeleri sıralayan White Clarke Global Leasing Report 2021'e göre 45. sıradadır. Komşusu Türkiye 30. sırada yer alırken, Mısır daha geride 46. Sıradadır (Afshari, 2022, s. 34).

Leasingin popüler hale gelmesiyle birlikte, son 30 yılda leasing trendi toplumda yaygınlaşmış ve insanlar yeni bir finansman yöntemiyle mal alışverişlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Leasing sektörü, ekonomik durgunluk dönemlerinde

bile büyüme potansiyeli göstermiş ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin ve bireylerin finansman ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır.

Leasing, İran ekonomisinin büyümesine katkıda bulunmuş ve çeşitli sektörlerde yatırımların artmasına yardımcı olmuştur. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, leasing sayesinde makine, teçhizat ve araç gibi ihtiyaçlarına erişim sağlamış ve işlerini geliştirme imkanı elde etmişlerdir. Leasing aynı zamanda büyük sanayi şirketleri için de önemli bir finansman aracı olmuş ve yeni projelerin hayata geçirilmesinde destek sağlamıştır.

İran'da leasing sektörünün gelişimi, hükümetin politika ve düzenlemeleriyle de desteklenmektedir. Özellikle İran Merkez Bankası'nın leasing şirketlerine yönelik yönergeleri ve düzenlemeleri, sektörün düzenli ve sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Bu düzenlemeler, leasing şirketlerinin sermaye gereksinimleri, lisans alma süreci ve faiz oranları gibi konuları kapsamaktadır.

Sonuç olarak, İran'da leasing sektörü zaman içinde büyük bir gelişim göstermiş ve ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir. Leasing, şirketler ve bireyler için finansman sağlama, işletme genişletme ve yatırım yapma konularında etkili bir çözüm sunmaktadır. İran hükümetinin de desteğiyle leasing sektörü daha da büyümeye devam etmektedir ve gelecekte daha fazla ekonomik fırsatlar sunması beklenmektedir.

İran'da leasing ile ilgili kurallar şu şekildedir: Leasing şirketleri, İran Merkez Bankası'nın belirlediği kurallara uygun olarak faaliyet göstermelidir. Leasing, taşınabilir ve taşınmaz malların kiralanması için kullanılan bir yöntemdir. Leasing şirketleri, İran Merkez Bankası'ndan lisans almak zorundadır ve belirli sermaye gereksinimlerini karşılamalıdır. Taksitli satış ve kiralama gibi farklı yöntemlerle müşterilere hizmet sunulabilir. Leasing şirketlerinin faiz oranları, kredi kurulu tarafından belirlenen faiz oranının üzerine en fazla 3 puan eklenebilir. İran Merkez Bankası, bankacılık ve bankacılık dışı leasing şirketlerini aynı düzenlemelerle denetlemekte ve sektördeki faaliyetleri gözetmektedir (Afshari, 2022, s. 32).

İran'daki leasing şirketlerinin yapıları şu şekildedir: Leasing şirketleri, fon ve finansal kaynaklarını farklı kaynaklardan temin etmektedir. Bu kaynaklar dört kategoriye ayrılabilir: sermaye temelli finansman, borç temelli finansman, türev temelli finansman ve yerleşik temelli finansman. İran'da leasing şirketlerinin ana finansman kaynakları sermaye temelli finansman ve bankacılık tesisleridir.

İran'da leasing şirketleri üç gruba ayrılmaktadır. İlk olarak, banka leasing şirketleri, halka açık ve özel bankalar tarafından kontrol edilen şirketlerdir. İkinci olarak, bağlı leasing şirketleri, kiralanmış varlıkların üreticileri veya tedarikçileri tarafından sahip olunan şirketlerdir. Bu şirketler, ana şirketin pazarlama ve satış hedeflerini desteklemek amacıyla kurulmuştur. Üçüncü olarak, bağımsız leasing şirketleri, herhangi bir ana şirkete veya önemli hissedarlara bağlı olmayan şirketlerdir.

İran'daki leasing piyasasında varlık kalemleri, mikro, küçük, orta ve büyük olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak büyük endüstriyel şirketler için leasing işlemleri sınırlıdır. İran'da leasing şirketleri, İran Merkez Bankası'nın talimatları ve düzenlemeleri doğrultusunda büyük ölçekli leasing işlemleri gerçekleştirmekte ve finansal imkanlarını genişletmektedir. Leasing şirketleri genellikle hane halkı ve küçük ile büyük ölçekli ekonomik kuruluşlar için mikro, küçük ve orta ölçekli varlık kalemlerinde faaliyet göstermektedir. Özellikle özel araçlar ve ticari araçlar gibi taşıt leasingi İran'da yaygın olarak tercih edilmektedir (Afshari, 2022, s. 33).

2. Kredi Kooperatifleri (تعاونی اعتبار Taavoniy Etebar)

İran'da kredi kooperatifleri, tarihî geçmişe sahip bir finansal modeldir. İlk kırsal kooperatif, 1942 yılında Garmsar'da kurulmuştur. Ülkenin merkezi kooperatif teşkilatı olan “Sazman-e Markazi-ye Taavoni”, 1967 yılında kurulmuştur. Kooperatiflerin hukuki statüsü ise 1971 yılında ayrı bir yasa olan “Kooperatif Şirketleri Kanunu” ile belirlenmiştir. 1991 yılında, İslam Cumhuriyeti İran'ın Ekonomi Kooperatifleri Bölümü Kanunu kabul edilmiş ve Kooperatifler Bakanlığı kurulmuştur.

İran'daki kredi kooperatifleri, 2014 yılı itibarıyla 917 adet ve 415 bin üye sayısına ulaşmıştır. Bu kooperatifler, üyelerin finansal ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamayı, küçük tasarrufların verimli bir şekilde değerlendirilmesini, üyelerin mali zorluklarının giderilmesi için uygun kredi kaynaklarının belirlenmesini, tasarruflar üzerinde politika belirleme yetkisini ve geleneksel bankalardan bağımsız finansman sağlamayı amaçlamaktadır.

2007 yılında kabul edilen “Kredi Kooperatiflerinin Kurulması, Faaliyetleri ve Denetimi” hakkındaki yönerge, kredi kooperatiflerinin yasaya uygun şekilde kurulan kooperatif şirketleri olduğunu belirtmektedir. Kredi kooperatiflerinde üç ana grup işbirliği yapmaktadır: a) Üyeler, b) Yönetim Kurulu, c) Genel Müdür. Kooperatiflerin yönetimi, üyelerin ilişkilerini düzenlerken, üyeler kooperatifin sahibi olarak kabul

edilir ve Yönetim Kurulu ile Genel Müdür, kooperatifin kilit görevlileri olarak görev yapar. Ayrıca, üyeler, yöneticilerin faaliyetlerini denetlemek için atamalar yapabilirler.

İran'daki kredi kooperatifleri, ekonomik kalkınmayı desteklemeyi ve toplumun finansal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bir modeldir. Bu kooperatifler, üyelerin katılımı ve karar alma süreçlerine odaklanarak, adil ve sosyal bir finansal sistem oluşturarak toplumun refah seviyesini artırmayı hedeflemektedir (Mosaviyan, Fazliyan ve Alihusainy, 2016, ss. 116–117).

İran'da bulunan Taavoniy Etebar şirketleri, özellikle İslami yasalara uygun bir şekilde mikro kredi hizmeti sunan farklı kuruluşlardan oluşmaktadır. Bu şirketler, finansal işlemlerini İslami prensiplere uygun olarak gerçekleştirerek müşterilere faizsiz kredi sağlamayı hedeflemektedirler. İslami finansın temel amacı, faizsiz ve helal yollarla ekonomik desteği teşvik ederek toplumdaki sosyal ve ekonomik dengenin korunmasına yardımcı olmaktır.

Taavoniy Etebar şirketlerinin faaliyetleri, müşterilerden faizsiz fon toplamak ve bu fonu belirli bir süre sonra iki katı tutarda faizsiz kredi olarak geri vermek üzerine kuruludur. Bu sistemi daha iyi anlamak için örnek verecek olursak: Bir kişi, A, 6 ay önce Taavoniy Etebari şirketine 1.000 Riyal yatırmıştır. 6 ayın sonunda A, yatırdığı 1.000 Riyal'i geri almakta ve aynı zamanda 1.000 Riyal'in 2 katı olan 2.000 Riyal'i de faizsiz ve 12 ay vadeli kredi olarak şirketten almaktadır. Bu sayede A, ihtiyaçları için faizsiz bir kredi elde etmiş olur ve ödeme sürecini kolaylıkla yönetebilir.

Taavoniy Etebar şirketleri, İslami finans prensiplerine göre çalışarak, faizsiz kredi sağlayarak müşterilerin finansal ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanır. Bu finansal model, faizsiz kredi fırsatları sunarak insanların güvenilir bir şekilde finansal destek almasına yardımcı olur. Müşteriler, aldıkları krediyi belirlenen vadelerle aylık taksitler halinde geri öderler. Bu sayede müşterilerin finansal yükü azaltılır ve borçlarını faizsiz bir şekilde geri ödeyebilmelerine olanak tanınır.

Taavoniy Etebar şirketlerinin amacı, toplumun ekonomik ihtiyaçlarını destekleyerek sosyal dayanışmayı güçlendirmektir. Faizsiz kredi modeli, gelir düzeyi düşük veya kredi geçmişi olmayan kişilere finansal erişimi kolaylaştırırken, İslami değerleri ve adaleti temel alan bir finansal sistem oluşturmayı hedefler. Bu şekilde, İran'daki ekonomik dengenin korunmasına ve toplumun refah seviyesinin artmasına katkıda bulunur (Safdari, 2012, s. 9).

3. Karz-ı Hasen Sandığı

Karz-ı hasen Sandığı, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuş finansal bir kuruluştur. İslami değerlere uygun bir şekilde faaliyet gösteren bu sandıklar, acil ihtiyaç sahibi bireylere karşılıksız veya karşılıklı olmak üzere faizsiz kredi sağlama amacı taşır.

İran'da toplamda 5 adet Karz-ı Hasen Sandığı bulunmaktadır. Bu sandıklar, insanların özellikle acil durumlarında finansal yardım alabilmesi ve faizsiz bir şekilde borçlanabilmesi için kurulmuştur. Örnek olarak, bir kişi (A kişisi) Karz-ı hasen Sandığı'na belirli bir miktar parayı faizsiz olarak yatırmıştır. Diğer bir kişi (B kişisi), örneğin depremden zarar görmüş olan evinin onarımı için maddi desteğe ihtiyaç duyar. B kişisi, Karz-ı hasen Sandığı'na başvurarak ihtiyacı olan parayı alabilir.

B kişisi aldığı borcu, sandığın belirlediği uygun bir faizsiz oranla geri ödemektedir. Ödeme planı, alınan borcun masrafları da eklenerek belirlenir. Örneğin, aldığı 1000 Riyal borcu %1 masraf ile 12 ay vadeli olarak ödeme planına tabi tutar. Bu durumda, B kişisi aydan aya taksitlerle toplamda 1010 Riyal'i geri öder (Safdari, 2012, s. 9).

Karz-ı hasen sandığı'nın temel amacı, toplumun finansal ihtiyaçlarını İslami değerlere uygun bir şekilde karşılamaktır. Sandıklar, faizsiz borç verme ve alışverişte adil bir yol sunarak insanların mali açıdan daha istikrarlı bir şekilde hareket etmelerine destek olur. Bu sandıklar, İran toplumunda sosyal dayanışma ve yardımlaşma kültürünün güçlendirilmesine katkı sağlar.

4. Sigorta şirketleri

İran'da sigorta sektörünün kuruluşu 1935 tarihine kadar uzanır ve İran'ın ilk, en büyük ve en eski sigorta şirketi olan “Bimeh Iran” tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu şirket, 7 Kasım 1935 tarihinde Alexander Aghayan tarafından kurulmuş ve İran'daki ilk sigorta şirketi olarak faaliyete geçmiştir. Bimeh Iran, devletin tamamen sahip olduğu ve sigorta alanında faaliyet gösteren tek devlet şirketidir.

Sigorta faaliyetleri günümüzdeki gibi Qajar döneminde başlamıştır. 1269 yılında, “Nadja” ve “Kafkaz Merkuri” adlı iki Rus şirketi İran'a gelmiştir. Bu şirketlerden sonra diğer yabancı sigorta şirketleri de faaliyete geçmiştir. İran ve dünya sigorta tarihini incelediğimizde, İran'daki sigorta endüstrisi 25 yıl boyunca yabancılar tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde 29 sigorta şirketi faaliyet göstermiştir. 1931

yılında şirketlerin kayıt sistemi ve düzenlemeleri yürürlüğe girmiştir, bu yasa ile sigorta endüstrisi daha ciddi bir şekilde şekillenmeye başlamıştır. “Ingestrah” ve “Yorkshire” gibi şirketler, özellikle İran Devrimi'nden önce İran'de önemli bir faaliyete sahipti (Şerifiyon, 2023).

İran'da 1979 yılında, İslam Devrimi'nin yol açtığı değişikliklerle tüm İranlı sigorta şirketleri millileştirilmiş ve faaliyetleri Anayasa'nın 44. maddesi uyarınca hükümetin denetimi altına girmiştir. Sonraki dönemde, İran, sigorta şirketleri sektöründe önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1981-1982 yıllarında İran, İran, Asya ve Elborz adlı üç yeni sigorta şirketine sigorta poliçesi çıkarma yetkisi vermiştir. Ayrıca, 1988 yılında Dana Sigorta Şirketi, 10 farklı sigorta şirketinin birleşmesiyle kurulmuştur. Şu anda, İran'da birçok sigorta şirketi faaliyet göstermektedir ve çeşitli sigorta türlerini müşterilerine sunmaktadır. Son dönemde, özellikle özel bankalara bağlı sigorta şirketleri popülerlik kazanmış ve geniş halk kesimleri tarafından tercih edilmektedir (Şerifiyon, 2023).

İran'da sigorta sektörü, devletin sahip olduğu ve özel şirketlerin faaliyet gösterdiği iki ana grup altında bulunmaktadır. Devlete ait sigorta şirketleri gibi, özel şirketler de aktif sigortacılık faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu özel şirketler, genellikle özel bankalara aittir ve kendi sigorta şirketlerine sahiptirler.

Örneğin, öğretmenlere yönelik özel bir sigorta şirketi olan Muaalim şirketi, sermayesi ve kazancı tamamen İranlı öğretmenlerin katılımı ve sahipliği ile işlemektedir. Bu, öğretmenlerin kendi risklerini yönetmek ve sigorta ihtiyaçlarını karşılamak için ortak bir sigorta platformu oluşturdukları anlamına gelmektedir.

Sigorta şirketleri, müşterilerden uzun bir süre boyunca prim toplarlar ve bu fonları sermayeye dönüştürürler. Vade dolduğunda ise iki farklı seçenek sunarlar. Birinci seçenek, müşterinin ödediği primin 2-3 katını peşin ödemektir. Diğer seçenek ise müşteriye ömür boyu, müşterinin aylık olarak ödediği prim miktarı kadar aylık ödeme yapmaktır.

Sigorta şirketleri, müşterilere sağladıkları hizmetlerle risk yönetimi ve güvence sağlamak için önemli bir rol oynamaktadır. Bu sayede bireyler, kurumlar ve toplum, beklenmedik durumlarda finansal olarak korunmaktadır. Aynı zamanda, sigorta şirketleri ekonomik büyümenin ve istikrarın sürdürülmesinde de kritik bir rol oynamaktadır, çünkü çeşitli sektörlerle ve projelere destek olurlar.

İran'daki sigorta şirketlerinin çeşitliliği, müşterilere farklı seçenekler sunarak ihtiyaçlarına uygun çözümler sunma konusunda önemli bir avantaj sağlar. Bu durum, sigorta sektörünün ülke ekonomisine olan katkısını artırır ve finansal piyasaların daha dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesine yardımcı olur (Safdari, 2012, s. 10).

İran'da faaliyet gösteren çoğu sigorta şirketi, otomobil sigortası, sağlık sigortası, sorumluluk sigortası, hayat sigortası vb. gibi neredeyse tüm sigorta branşlarını sunmaktadır. İran'ın en tanınmış sigorta şirketi olarak bilinen "Bimeh Iran", ülkenin ticari sigorta pazarının %50'sine sahip olduğunu iddia ediyor. Bimeh Iran tarafından sunulan sigortalar arasında şunlar bulunmaktadır (<https://bimito.com/providers/iran-insurance>):

Otomobil Sigortası: Yangın, hırsızlık, kaza ve üçüncü şahıs zararları gibi çeşitli mali kayıpları sigortalayan bir tür sigorta.

Sağlık Sigortası İran: Prim karşılığında sigortalının tıbbi masraflarını, hastane masraflarını, ilaç maliyetlerini ve genel olarak tedavi masraflarını karşılamayı taahhüt eden bir sigorta.

Hayat Sigortası: Bireyin yaşamını kapsayan bir sigorta türüdür; ölüm, sakatlık veya belirli hastalıklar durumunda sigortalıya veya yararlanıcılara tazminat ödenir.

Kaza Sigortası: Adından da anlaşılacağı gibi, bu sigorta türü kazalar sonucu ortaya çıkan ölüm, sakatlık veya uzuv kaybını kapsar.

Ayrıca Bimeh Iran'da diğer sigorta türleri de bulunmaktadır, bunlar arasında grup kaza sigortaları, sorumluluk sigortaları, yangın sigortaları, mühendislik sigortaları (inşaat projeleri ve mühendislik yapılarına yönelik), deniz, hava ve kara taşımacılığı sigortaları gibi çeşitli alanlarda hizmet veren sigortalar yer almaktadır (<https://bimito.com/providers/iran-insurance>).

5. Yatırım şirketleri

İran'da yatırım şirketleri, anonim şirket olarak kurulan ve yatırım yapma amacı taşıyan işletmelerdir. Genellikle özel sektörde faaliyet gösteren bu şirketler, en fazla 5 kişiden oluşan ortaklar tarafından kurulurlar.

Bu yatırım şirketleri, çeşitli sektörlerdeki projelere yatırım yaparak büyümeyi hedeflerler. Yatırım yapan bireysel ve kurumsal yatırımcılar, bu şirketlere yatırım yaptıklarında elde edecekleri kar miktarını önceden tam olarak bilemezler. Şirketlerin

kar payı dağıtımı genellikle yıl sonunda gerçekleşir ve bu dağıtım, her ortağın hissesine düşen oranda yapılır.

Yatırım şirketleri, yatırımcılara risk ve ödül arasında bir denge sunar. Şirketin başarılı bir şekilde performans göstermesi durumunda yatırımcılar kar elde ederken, şirket zarar ederse yatırımcılar zararlarını karşılayacak kar payı alamazlar.

Bu tür yatırım şirketleri genellikle büyük çaplı projelere yatırım yaparlar. Özellikle madencilik, büyük gayrimenkul projeleri, yol inşaatları, baraj yapımı gibi sektörlerde faaliyet gösteren bu şirketler, kaynak bulma ve finansman sağlama amacı taşırlar. Böylece, bu projelerin hayata geçmesine ve ekonomik büyümeye katkıda bulunurlar (Safdari, 2012, s. 10).

İran'daki yatırım şirketleri, ekonomik büyümeyi teşvik etme, iş fırsatları yaratma ve sektörler arasında kaynak akışını sağlama gibi önemli roller üstlenir. Yatırımcıların fonlarını verimli bir şekilde kullanarak projeleri destekleyerek ülke ekonomisine katkı sağlamayı amaçlarlar.

2.3. İRAN'DA FİNANSAL DENETİM

Modern ekonomik sistemlerde, finansal kurumların ve bankaların etkin bir şekilde denetlenmesi, ekonomik istikrarın, mali güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, bankacılık sektöründeki denetim mekanizmalarının, mali krizlerin ve finansal suistimallerin önlenmesinde ne kadar kritik olduğunu anlamak, mevcut denetim uygulamalarının etkinliğini değerlendirmek için önemlidir. Bu, mevduat sahiplerinin mali güvenliğini, devleti ve ekonomik sistemi bir bütün olarak korumak ve bankacılık sisteminin çökmesi ve bunun sonuçlarından uzak durmak amacıyla yapılır (Shahi, Ahmadi ve Karimzada, 2020, s. 88).

Birçok hükümetin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri, ekonomideki varlığı ve müdahalesi için belirli ve uygun bir sınır oluşturmaktır. Bu optimal sınır, düzenleyici rolünü üstlenen hükümetin sorumluluğundadır. Genel bir çerçevede, düzenleme, devletin faaliyet izni verme ve hizmet sunan kurumları kontrol altına almasına izin veren bir dizi eylemi ifade eder.

Hükümetin müdahalede bulunduğu alanlardan biri, finansal sektör ve daha geniş anlamda finansal piyasalardır. Hükümetin bu alandaki müdahale derecesi nihayetinde

finansal piyasaların kendi potansiyellerine tam olarak gelişmelerine neden olabilir. Hükümetin finansal sektöre müdahalesinin iki temel nedeni vardır: birincisi, finansal piyasaların etkili bir şekilde çalışmasını sağlamak ve ikincisi, geliri toplum çıkarlarına göre yeniden dağıtmaktır.

Hükümetin finansal sektöre yönelik müdahalesi genellikle düzenleyici ve denetleyici araçlar kullanılarak gerçekleşir. Bu müdahalenin sonucunda finansal piyasaların etkili bir şekilde çalışması ve toplumsal çıkarlara uygun bir şekilde gelirin dağıtılması hedeflenir. Genel olarak, finansal sistem, düzenleyici kurumların hedeflediği ilk sektörlerden biridir. Finansal kurumlar, her ülkenin ekonomisinde kritik bir rol oynadıkları için her zaman ekonomik gözlemcilerin odak noktasında olmuşlardır. Yirminci yüzyılın başındaki gelişmeler ve 1930'ların finansal krizi, bu dikkati sistemik bir yaklaşım benimsemeye yönlendirmiştir. Bu nedenle, merkez bankalarının ve finansal piyasaların denetiminden sorumlu diğer kurumların rolü, finansal piyasalardaki ilişkiler karmaşıklıktıkça genişledi ve bu kurumların etkinliğini artırmak için farklı ve çeşitli yaklaşımlar sunuldu.

Son 25 yılda ve daha geniş anlamda son üç on yılda, finansal hizmetler sektöründe geniş kapsamlı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönem boyunca finansal hizmetler pazarı, geleneksel olarak iç bankacılık, borsa ve sigorta gibi iç pazarlara odaklanan hizmetlerden, geniş bir finansal hizmetler yelpazesini içeren bir yapıya evrildi ve dünya çapında karmaşık bir düzeyde bütünleşti (Mustafapor, 2015, s. 24).

Parasal ve bankacılık konularının ulusal ekonomi ile etkileşimi, bankalar ve finansal kurumların denetlenmesi için en uygun stratejilerin belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ekonomik krizler veya mali yolsuzluklar meydana geldiğinde, genellikle sorunun kaynağı finansal kurumların ve bankaların denetim sistemi eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. İran'daki banka ve finansal kurumların denetim sistemi, ilk kez 1960 yılında kabul edilen ve para ile ilgili yasaları düzenleyen yasada ortaya çıkmıştır. Ancak, bu alanla ilgili politika oluşturma görevi aynı zamanda para ve mali konularda da sorumluluğu içermektedir.

1972 yılında kabul edilen ve 2015 yılında yapılan değişikliklerle yürürlüğe giren İran Para ve Bankacılık Kanunu'na göre, bankaların ve finansal kurumların denetleme görevi Merkez Bankası'na devredilmiştir. Ayrıca, 2004 yılında kabul edilen ve finansal

olmayan para piyasalarının düzenlenmesini konu alan bir yasa ile 2010 yılında kabul edilen Beş Yıllık Kalkınma Planı Kanunu'na göre, bankaların ve finansal kurumların denetim yetkisi de Merkez Bankası'na aktarılmıştır. Ancak, bu yasal düzenlemelerde denetim kavramının tanımı, denetimin amaçları, önemi ve denetçi kurumun yetki ve görevlerinin kapsamı konusunda net bir tanım yapılmamıştır. Bu bağlamda, bankacılık sisteminde reform önerileri sunanlar, denetim terimini ve tanımını belirleyerek, nasıl gerçekleştirileceğini ve bunun için gerekli yetki ve görevlerin neler olması gerektiğini bir yönetmelikle belirlemeyi önermişlerdir.

İran Merkez Bankası'nın denetim görevini yerine getirirken karşılaştığı temel sorunlardan biri de bağımsızlığının olmaması ve yürütme organına bağımlılığıdır. Merkez Bankası Başkanı'nın atanmasından, ekonomik politikalara tamamen bağlı olmalarına kadar, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı, bankacılık sistemini denetleyen bir kurum olarak temel bir ihlal ve meydan okuma olarak kabul edilir (Shahi ve diğerleri, 2020, s. 88).

İran Anayasa'nın 44. maddesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, bankalar devletin ana gövdesinden çıkan ilk kurumlar oldular ve bankalar ile finansal kurumlar özel hale geldi. Ülkedeki her türlü banka ve finansal kurumun faaliyet izni alması ve Merkez Bankası'nın izin ve düzenlemelerine uyması gerekmektedir. Ancak, son yıllarda, Merkez Bankası'ndan izin almadan ve Merkez Bankası'nın belirlediği kuralları ve düzenlemeleri takip etmeden faaliyet gösteren özel bankaların ve finansal kurumların sayısında artış yaşanmaktadır.

Bu durum, yolsuzluğun yayılması, bankalar arasında sağlıklı rekabetin ortaya çıkması ve bankacılık kuralları ve uygulamalarının göz ardı edilmesi gibi sorunlara yol açmıştır. Merkez Bankası'nın bu kurumları ve bankaları denetleme yeteneğinin eksikliği, denetimle ilgili görevlerin ve yetkilerin net bir şekilde belirlenmemesi, bağımsızlık eksikliği ve gerekli denetim araçlarına sahip olmaması gibi birçok nedenle, ekonomi ve ülke için olumsuz etkiler yaratmaktadır (Shahi ve diğerleri, 2020, s. 89).

2.3.1. İran Merkez Bankası'nın Bankalar ve Özel bankacılık Kurumları Üzerindeki Denetimi

İran Merkez Bankası'nın, İran'daki bankalar ve devlete ait olmayan finansal kuruluşlar üzerindeki denetim yaklaşımı genellikle devletin belirlediği hedefleri sağlama amacıyla olmuştur. İran Para ve Bankacılık Kanunu'nun 1972 yılında kabul

edilen 11. maddesi, “bu Kanunun düzenlemelerine göre bankaların ve devlete ait olmayan finansal kuruluşların denetimi”ni Merkez Bankası'na vermiştir (İran Para ve Bankacılık Kanunu, 1351 hicri). Ayrıca, aynı kanunun 14. maddesi'nin 10. bendi, “bankaların hesapları, belgeler ve dokümanlar üzerinde işlemler ve Merkez Bankası'ndan herhangi bir bilgi ve istatistik elde etme, mesleki sırların korunmasının gerekli olması durumunda”ni Merkez Bankası'na bırakmıştır (Karimi Fard, 2022).

Bunun yanı sıra, 2004 yılında kabul edilen İran Ulusal Para Dışı Piyasa Düzenleme Kanunu'nun 2. maddesi, “para politikası ve kredi politikası uygulama, Para ve Kredi Konseyi kararları ve Merkez Bankası'nın talimatlarına uygun olarak bankaların ve finansal kuruluşların iyi yürütülmesinin denetimi”ni Merkez Bankası'na bırakmıştır.

İran Merkez Bankası'nın denetim yetkisi, faiz oranları, ödenmiş sermaye oranları, rezerv oranları ve yasal mevduat oranları gibi konuları içermektedir. Faizsiz bankacılık yasası sonrasında bile, Merkez Bankası'nın bankaların operasyonları üzerindeki sıkı kontrol ve kısıtlamaları devam etmektedir.

Bu düzenlemelere ek olarak, döviz politikalarının uygulanması sırasında ticari ve uzman bankalara iletilen çeşitli yönergeler ve düzenlemeler bulunmaktadır. Bu yönergeler, döviz piyasasının istikrarını sağlamak, döviz kurlarını kontrol etmek ve genel olarak ekonomik istikrarı desteklemek amacıyla oluşturulmuştur.

Genel olarak, Merkez Bankası'nın denetimi, finansal kuruluşların belirlenmiş düzenlemelere ve politikalara uyup uymadığını değerlendirmeye odaklanır. Bu değerlendirmeler, bankaların ve diğer finansal kuruluşların genel durumlarını değerlendirmek, finansal sistemdeki riskleri azaltmak ve ekonomik istikrarı korumak amacıyla yapılır. Bu nedenle, Merkez Bankası'nın gözetimindeki düzenlemelere uymak, finansal kuruluşların sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamanın yanı sıra, ekonominin genel sağlığına da katkıda bulunabilir (Karimi Fard, 2022).

2.3.2 Çevrimiçi Denetim

Son yıllarda İran Merkez Bankası'nın öncelik verdiği denetimlerden biri, çevrimiçi denetim veya online denetimdir. Bu denetim, Merkez Bankası'nın finansal kuruluşlar üzerinde elektronik ve sistem tabanlı bir gözetim yapmasını içerir, finansal kuruluşların performansını, mali durumlarını ve işlemlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyip denetler.

2016 yılında İran İslam Cumhuriyeti Parlamentosu temsilcileri, İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın, altıncı kalkınma programının ilk yılında sürekli denetim sistemini kurma sorumluluğunu onaylamıştır. Bu karara göre, finansal kuruluşlarla ilişkili kredilendirme veya taahhüt alma işlemlerinde ilgili makamların elektronik ve çevrimiçi sorgulanmasını sağlamak, ilgili tüm kuruluşların bu sorgulamaları elektronik ve çevrimiçi olarak gerçekleştirebilmesini zorunlu kılmıştır.

Çevrimiçi denetim ve prosedürler arasında, ticaret kayıtları, gümrük işlemleri ve merkez bankası döviz sistemini birbirine bağlayan, cihazlar arası süreçleri yöneten bir hiper sistem olan döviz portalı bulunmaktadır. Bu portal, ithalat ve ihracat işlemlerinin şeffaflığını, entegrasyonunu ve kapsamlı izlenmesini sağlayarak, gizli anlaşmaları, sahte belgeleri ve ülkeden döviz çıkışını en aza indirir.

Ayrıca, “Kashef” adlı merkezi güvenlik sistemi, İran Merkez Bankası'nın denetimi altında, ülkenin bankacılık bilgilerinin güvenliğini sağlamak üzere güvenlik gereksinimlerini belirlemiş ve merkezi güvenlik yönetimi, güvenlik olay yönetimi ve bankalar arası bilgi paylaşımını içeren bir çerçeve oluşturarak uygulamaya konmuştur. Bu merkez, diğer yasama, güvenlik ve yargı organlarıyla etkileşim içindedir ve bankalar arasındaki güvenlik olayları ve siber kriz durumlarında bilgi toplama, paylaşma ve koordinasyonu sağlamaktan sorumludur (Karimi Fard, 2022).

2.3.3 İran'ın Bankacılık Sisteminde AAOIFI Muhasebe Standartlarının Uygulanmasının Önündeki Engeller

İran'da, bankalar ve mali kuruluşlar arasında birleşik ve belirlenmiş muhasebe standartları bulunmamakta, bazen Maliye Denetleme Kurumu tarafından oluşturulan kar amacı gütmeyen kuruluş standartlarından, bazen de İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın yayınladığı yönergelerden faydalanılmaktadır. Hatta bazı akidler, örneğin İran'da yaygın olan İslami sivil ortaklık (müşareketi medeni) gibi, kapsamlı bir yönergeye sahip değildir (Salehi, Jamkarani ve Meisami, 2017, s. 186).

Ülkenin bankacılık sistemi muhasebe ve mali raporlama sistemini düzenlemenin iki yolu vardır. Birincisi, özel olarak İslami bankacılık için mali muhasebe standartları oluşturmak, ki bu uzun ve zorlu bir süreç olabilir. İkincisi ise, AAOIFI² (İslam Mali

---

² AAOIFI, İslam finans piyasalarının işleyişini yönlendirmeyi ve mali raporlamayı İslam hukukunun prensipleri doğrultusunda gerçekleştirmeyi amaçlayan bir kuruluştur. 1410 Hicri yılında

Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Organizasyonu) tarafından oluşturulan İslami finans kuruluşları için muhasebe standartlarını kabul edip uygulamaktır. Bu, bankaların mali raporlama yeteneklerini artırmak ve şeffaflığı sağlamak için daha basit bir yoldur.

İran'daki faizsiz bankacılık sisteminin karşılaştığı temel sorunlardan biri, muhasebe süreçleri ve finansal faaliyetlerin kaydedilmesiyle ilgilidir. Yapılan incelemeler, bu süreçlerin yüzeyde değişikliklere uğramış gibi görünse de, aslında büyük ölçüde dokunulmamış kaldığını ve geleneksel bankacılık işlemleriyle benzer bir şekilde devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Örneğin, bir birey veya işletme, bir banka ile karşılıklı katılım anlaşması yapar ve bankanın kar ortağı olarak katılım finansmanı olarak adlandırılan payını alır. Ancak, bu tür faaliyetlere ilişkin muhasebe işlemleri, mevcut sistemde yeterince ayrılmamış ve ayrı bir şekilde raporlanmamıştır. Bu durum, söz konusu faaliyetin gerçek katılımı ve finansal gerçekliğini yansıtmaktan uzaktır.

Finansal belgelerdeki eksik ayırım, faizsiz bankacılık sistemini geleneksel bankacılık sisteminden ayıran temel prensiplere uygun bir şekilde hareket edilmediğini göstermektedir. Gerçek katılımın olmadığı ve finansal faaliyetlerin sadece formaliteye dönüştüğü bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bu sorunların çözümü için mevcut muhasebe ve finansal raporlama sistemlerinde temel değişikliklere gidilmesi ve İslami hukuk ve yasal gereksinimlere uygun bir çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Bu, faizsiz bankacılık sisteminin prensiplerine uygun, şeffaf ve etkili bir muhasebe uygulamasını sağlamak adına atılacak gerçekçi bir adım olacaktır (Salehi ve diğerleri, 2017, s. 195).

İran'da uzman görüşleri yöntemiyle gerçekleştirilen bir ankette soru-cevap formatı kullanılarak, İslami finans kurumlarının muhasebe standartlarının uygulanmasına yönelik engellerin üzerinde durulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, İslami bankacılığın uygulanmasındaki temel engel, ülkede İslami bankacılık sistemini uygulamak için belirli bir strateji ve genel politikanın olmamasıdır. Bu strateji ve

---

(1990 Miladi) Cezayir'de kurulan AAOIFI, 11 Ramazan 1411 Hicri (1991 Miladi) tarihinde Bahreyn'de kayıt altına alınmıştır (<https://aaoifi.com/>).

politika olmaması, herhangi bir temel değişim için bir kılavuzun eksikliğini ifade etmektedir.

İslami ekonomik altyapılar, İslami para ve finans piyasalarının olmaması, bankaların personeline İslami muamele standartlarının öğretilmemesi, ülkede İslami bankacılık muhasebe standartlarını oluşturan ve denetleyen bir kurumun bulunmaması, Merkez Bankası'nın AAOIFI (İslâmi Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu) standartlarına bağlılığı konusunda yetersizliği, İslami muhasebe standartlarının yerleştirilmesi ve uygulanması konusunda yetersizliği içermektedir. Ayrıca, İmami ve Sünni fihhi görüşleri arasındaki fihhi farklılıkların, uluslararası muhasebe standartlarının İslami finans kurumlarındaki uygulanmasında önemli bir engel teşkil ettiği belirlenmiştir.

Araştırma, bu engellerin aşılabilmesi için önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında, muhasebe ve denetim alanlarında düzenlemeleri yapan kuruluşların, uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarının İslami bankacılıkta uygulanmasını teşvik etmeleri, İslami muhasebe standartlarını oluşturacak ve uygulayacak bir kurumun oluşturulması, AAOIFI standartlarının yerleştirilmesi ve uygun bir şekilde uygulanması, İslami ekonomik altyapıların oluşturulması, personelin İslami muhasebe ve finans prensipleri konusunda eğitilmesi ve İslami finans kurumlarının diğer ülkelerle işbirliği yapması yer almaktadır. Bu önerilere dikkat edilmesi, İslami finans kurumlarının muhasebe standartlarının etkili bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunabilir (Salehi ve diğerleri, 2017, s. 208).

2.4. İRAN FİNANSAL SİSTEMİNE DAİR GENEL DEğERLENDİRME

İran'ın finansal sisteminin genel bir değerlendirmesini yaparken aşağıdaki konuları ele alırız:

2.4.1. Genel Durumun Değerlendirmesi

İran, Dünya Bankası'na göre alt orta gelirli bir ülke olarak yeniden sınıflandırıldı. Baskın sektörler hidrokarbon, tarım ve hizmetlerdir; ayrıca devlete ait imalat ve finans hizmetleri sektörleri de bulunmaktadır. İran doğal gaz ve petrol ihraç etmektedir ve petrol fiyatları ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

İran ekonomisi büyük ölçüde devlete ait bir sektör tarafından domine edilmektedir. İran'daki özel sektör nispeten küçüktür ve ekonominin yaklaşık %20'sini

kaplamaktadır. 1979 devriminden sonra birçok özel banka ve endüstri kamulaştırıldı. Ülkenin küresel ekonomiden izolasyonu, kısmen siyasi liderleri tarafından kendiliğinden ve kısmen Batı'nın terörizmi desteklemesi ve nükleer yayılma nedeniyle getirdiği yaptırımlar nedeniyle ekonomik büyümeye daha fazla engel oluşturmaktadır. Yaptırımlar, geleneksel olarak İran'ın ihracat gelirlerinin %80'ini oluşturan petrol ve petrol ürünlerinin ihracatını engellemektedir. 2018 yılında yaptırımların yeniden uygulanmasının ardından Uluslararası Para Fonu (IMF), İran ekonomisinin 2019'da %9.5 daraldığını ve 2018'de %4.8 düştüğünü tahmin etti (DFAT, 2023, ss. 9–10).

2021 Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tahminlerine göre işsizlik oranı yaklaşık %11.5 seviyesindedir. Ancak güvenilir resmi rakamlar olmaması ve önemli derecede yetersiz istihdam nedeniyle, bazı analistler bunun bir alt tahmin olduğunu düşünmektedir. Gayri resmi istihdam piyasasının boyutu da belirsizdir; akademik tahminler, ekonominin yaklaşık %30'unu oluşturabileceğini göstermektedir. COVID-19 pandemisi tarım, turizm, sağlık, özel imalat ve hizmet sektörlerini olumsuz etkiledi ve ekonomiye milyarlarca dolarlık zarar verdi.

Temel gıda maddeleri için yapılan sübvansiyonların kaldırılması da dahil olmak üzere yaşam maliyeti baskıları protesto konusu olmuştur. Dünya Bankası'na göre, enflasyon oranı 2019'da %40 idi ve Mayıs 2023'te Financial Times, enflasyonun %50'ye kadar çıkabileceğini ve 1995'te ulaşılan %49'luk önceki zirveyi aşabileceğini bildirdi. Ücretler enflasyonla aynı oranda artmamıştır. Öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerde çalışanlar, aynı zamanda sanayi ve mavi yaka işçileri 2022'de ersilmemiş gıda, durgun maaşlar ve düşen yaşam standartlarına karşı protestolar düzenledi. Birçok istihdam edilen İranlı temel ihtiyaçları karşılamakta zorluk çekmektedir. Kaynaklar ayrıca, çoğunluğu Fars olmayan bölgelerde merkezi hükümetin yetersiz yatırım yaptığını belirtmektedir.

Para birimi istikrarsızlığı nedeniyle, daha varlıklı İranlıların taşınmaz mallar gibi likiditesi düşük varlıklara veya altın veya sert para birimlerine yatırım yaptığı görülmektedir. Bu durum enflasyonu daha da artırmıştır. Daha genç İranlılar da kripto para birimlerine yatırım yapmışlardır.

İran, geniş kapsamlı bir refah sistemi bulundurmaktadır; nüfusun yaklaşık üçte biri, hanedeki bağımlıların sayısına bağlı olarak ayda 10 Avustralya Doları'na kadar değişen hükümetten bazı ödemeler almaktadır. İran-Irak Savaşı sırasında ölen veya

yaralanan erkeklerin aileleri, hükümetten yardım, eğitim desteği ve bazı durumlarda garantili iş imkanı gibi refah haklarına sahiptir. Artan enflasyon, satın alma gücünü düşürerek orta sınıfa ve işsizleri etkilemektedir. Büyük dini vakıf ve dernekler (bonyads), kırılğan ve yoksul kesime destek sağlamada büyük bir rol oynamaktadır.

DFAT, ülke çapında Aralık 2017, Ocak 2018 ve Kasım 2019'daki protestoların temel nedeninin ekonomik sıkıntılar olduğunu değerlendirmektedir (Protestoları inceleyin). Yerel kaynaklar, özellikle ABD yaptırımlarının yeniden uygulanmasının ardından, ekonomik koşulların birçok İranlı için göçü oldukça arzu edilir hale getirdiğini DFAT'a belirtmiştir. DFAT, İran'daki mevcut ekonomik koşulların zorlayıcı olduğunu ve ekonomik teşviklerin çoğu İranlı için göç için ana bir "itmeci faktör" olarak hareket ettiğini değerlendirmektedir (DFAT, 2023, ss. 9–10).

2.4.2. Parasal ve mali istikrar

Amerika'nın yaptırımlarına rağmen, Tahran Borsası genel endeksi, Şubat 2019'da 159,855 puandan Aralık 2020 sonunda 1,398,000 puana yükseldi (Ağustos 2020'de iki milyon puana kadar rekor kırdı). Bu büyük ölçüde, hükümetin davetiyle ve artan yoksulluğu telafi etmek amacıyla birçok küçük hissedarın, hükümetin bütçe açığının bir kısmını çözebilmesi için devlete ait şirketlerin hisselerini satın aldığından kaynaklanmaktadır. Ağustos 2020'den bu yana yaşanan büyük kayıplar birçok yatırımcıyı aşırı yoksulluğa geri itmeye neden oldu.

Merkez Bankası (CBI), İran'ın para birimi istikrarını kontrol etmeye çalıştı, ancak İran riyali açık piyasada Temmuz 2020'de 190,000 rialden iki ay sonra neredeyse 300,000 riale kadar güçlü bir şekilde değer kaybetti. Bu, ihracatçılar tarafından kullanılan ve devlet destekli gıda ve ilaç ithalatı için kullanılan 42,000 rial resmi kur ile keskin bir tezat oluşturdu.

2019'da %41 olan yüksek enflasyon, İran'ı Arjantin, Sudan ve Venezuela ile birlikte dünyanın en yüksek dört ülkesinden biri olarak sınıflandırdı. 2020 için IMF, hala endişe verici bir %30.5 enflasyon oranı raporladı. Mart 2020'de CBI, enflasyon oranını %22'ye düşürme planlarını duyurdu. Gıda fiyatlarının (tavuk için %84, yumurta için %88) bir yılda (Ekim 2019 ile Ekim 2020 arasında) yükselmesi, genel nüfus arasında kalori alımının azalmasına neden oldu. İran Parlamentosu Araştırma Merkezi, her ay kişi başına düşen et tüketiminin sadece 25 gram olduğunu belirtti (Bertelsmann Stiftung, 2022, ss. 21–22).

Rouhani hükümeti, 1398 İran takvimi yılında (2019 Mart - 2020 Mart) varil başına 50 dolar fiyatla günlük 1 milyon varil petrol ihracatını öngördü, bu da toplam gelirin 18 milyar dolar olmasını sağlayacaktı. ABD'nin yürürlüğe koyduğu dışsal yaptırımlar ve küresel petrol fiyatlarının daralması (bu sonuncusu koronavirüs pandemisinden kaynaklandı) bu hesaplamaları gerçekçi olmaktan çıkardı. Mart ile Aralık 2020 arasında, petrol fiyatı ortalama sadece 39 dolar/varil olarak gerçekleşti, 2019'daki ortalama 64 dolar/varil seviyesinin altındaydı. IMF, Ekim 2020'de İran'ın genel devlet brüt borcunun 2020'de 260 milyar doları bulacağını ve bu rakamın İran'ın GSYİH'sinin %44'üne denk geldiğini tahmin etti. Bu, ABD yaptırımları yeniden uygulanmadan önce 2018'de kaydedilen 118 milyar dolarlık brüt borcun bir artışını temsil ediyor. İran'ın toplam bütçe açığı 2020'de yaklaşık 58 milyar dolar olması bekleniyordu (2019'da yaklaşık 17 milyar dolar), ülkenin ekonomisinin onda birine denk geliyordu. Ulusal Kalkınma Fonu'ndan (NDF) çekilmeler, CBI'nin elindeki sert para birimleri ve yaklaşık 6 milyar dolar değerinde tahvil ihraçları, açığı kapatmaya yardımcı olmak için kullanıldı.

Hükümet, tahvil ihraçları yoluyla 1,000 trilyon rial (5.8 milyar dolar) toplamayı amaçladı. Eylül 2020'nin sonuna kadar CBI, bankalar, finansal kuruluşlar ve diğer yatırımcılara satılan 716.3 trilyon rial (yaklaşık 3 milyar dolar) değerinde hükümet tahvilleri için 21 açık artırma düzenledi.

2021'de İran parlamentosu, hükümetin Rusya'dan 5 milyar dolar borç almasına onay verdi. Bu kredi, ulaşım ve demiryolu ağı gibi altyapı projelerini finanse etmeye yardımcı olacaktır (Bertelsmann Stiftung, 2022, ss. 21–22).

2.4.3. Ekonomik Performans

İran'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 2020 yılında 610.66 milyar dolar olarak gerçekleşti. Bu, 2019 yılındaki 583.59 milyar dolar ve 2018 yılındaki 435.59 milyar dolar değerlerine kıyasla bir artış gösterdi. Ancak, IMF İran verilerine göre, 2016 yılında %12.5 olan reel GSYİH büyümesi, 2018'de -%5.4'e, 2019'da -%6.5'e ve 2020'de -%5'e düşmüştür.

Donald Trump'ın “maksimum baskı” kampanyası, İran'ın petrol ihracatını Mayıs 2018'de günlük 2.6 milyon varilden yaklaşık 700,000 varile kadar düşürdü. Buna rağmen, İran'ın petrol dışı GSYİH'si, tarım ve imalat sektörlerindeki büyüme sayesinde 2019/20 döneminde %1.1 arttı.

Enflasyon oranı (TÜFE), 2019'da %41'den 2020'de %30.5'e geriledi. İşsizlik oranı ise aynı dönemde %10.7'den %12.2'ye yükseldi.

İran'ın dış ticareti hakkında İslam Cumhuriyeti İran Gümrük İdaresi (IRICA) Genel Müdürü Mehdi Mir-Ashrafi, 2019 yılında dış ticaretin toplamda 85 milyar dolar olduğunu, bunun 41.3 milyar dolarının ihracat ve 43.7 milyar dolarının ithalatla ilgili olduğunu açıkladı. İran'ın en büyük ithalat ortağı Çin (11.2 milyar dolar) iken, onu sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri (8.9 milyar dolar), Türkiye (4.9 milyar dolar), Hindistan (3.6 milyar dolar) ve Almanya (2.1 milyar dolar) izledi (Bertelsmann Stiftung, 2022, s. 26).

2020 yılına kadar olan İran takvimi yılı (1399 - Mart 2020 ile Mart 2021) için Mir-Ashrafi, Mart'tan Kasım 2020'ye kadar geçen süreçte 25.1 milyar dolarlık petrol dışı ihracat gerçekleştiğini ve bu rakamın bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %20 azaldığını ifade etti. Aynı dokuz aylık dönemde ülkenin ithalatı %17 azalarak 26.8 milyar dolar olarak kaydedildi.

IMF, Eylül 2020'de İran hükümetinin net borcunun 2020 yılına kadar 260 milyar doları bulabileceğini tahmin etti. Bu rakam, ülkenin GSYİH'sinin %44'üne denk gelmektedir. 2018'de ABD yaptırımları yeniden uygulanmadan önce hükümetin net borcu 118 milyar doların altındaydı, yani net borç iki yıl içinde iki katına çıktı.

Merkez Bankası'na (CBI) göre, İran'ın yabancı takas rezervlerinin büyük bir kısmı yurtdışında dondurulmuştur. Resmi rakamlar olmasa da, İran devlet televizyonuna göre, Çin'deki donmuş varlıklar yaklaşık 20 milyar dolar, Irak'taki varlıklar 6 milyar dolar (gaz ve elektrik ithalatına tahsis edilmiş), Güney Kore ve Hindistan'daki varlıklar toplamda yaklaşık 7 milyar dolar ve Japonya'daki varlıklar 1.5 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. Bu nedenle, İran'ın döviz rezervleri IMF tahminlerine göre 2018'de 122 milyar dolardan 2020'de 85 milyar dolara düştü, ancak aslında rejimin yalnızca 8.8 milyar dolarlık rezerve erişebildiği görünüyor (Bertelsmann Stiftung, 2022, s. 26).

2.4.4. Ekonomik Büyüme Sürecinde Sektörler Arasındaki Pay Değişimi

Bir ülkenin ekonomik büyüme sürecini anlamak için ekonomik sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payındaki değişim oldukça önemlidir. Özellikle sanayi sektörünün tarım sektöründen daha büyük bir paya sahip olması, gelişmişlik düzeyinin arttığının bir işaretidir. Ancak, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında

hizmet sektörü konusunda farklılıklar gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün payı genellikle yükselirken, bu durum her zaman ekonomik gelişme anlamına gelmez; aslında gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik zorlukların bir belirtisi olabilir. Bunun sebebi, gelişmiş ülkelerde endüstrilerin doygunluğa ulaşması ve ekstra kaynakların ortaya çıkmasıdır.

Hizmet sektörü, refah seviyesini artırmak için istihdam yaratma potansiyeline sahiptir. Ancak genellikle sermaye kıtlığının yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde, hizmet sektörünün genişlemesi kıtlığın derinleşmesine ve ekonomik dengesizliklerin artmasına neden olabilir. Bu nedenle, İran gibi gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörünün küçülmesi, ekonomik kalkınma sürecinde dengeye doğru olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.

Şimdi, her bir sektörün payını daha yakından ele alalım:

a) Tarım

Tarım, her ülkede temel bir sektör olup ülke nüfusunun gıda ihtiyacını karşılar. Ancak ekonomik kalkınma perspektifinden bakıldığında, GSYİH içinde aşırı büyük bir paya sahip olmamalıdır. En iyi yaklaşım, nüfusun temel ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmaktır. Gelişmiş ülkelerde, genellikle işgücü ve sermayenin küçük bir bölümü tarım sektöründe kullanılır. Verimliliğin artırılmasıyla, tarım ürünleri büyük miktarlarda üretilebilir hale gelir.

Örneğin İran'da, kalkınma süreci boyunca tarımın GSYİH içindeki payı istikrarlı bir şekilde azalmıştır. 1989 ile 2006 arasındaki dönemde, tarım ürünleri üretiminde artış görülmesine rağmen, GSYİH içindeki payı sürekli olarak azalmıştır. Bu dönemde tarımsal ürünlerin üretimi 1989'daki 5.893 milyar riyalden, 2006'da 211.275 milyar riyale yükselmiştir. Bu, 1989'daki fiyatlarla yaklaşık 36 kat artış anlamına gelir. 1989'daki 93.391.4422 milyar riyal seviyesinden, 2006'da 171.142.1682 milyar riyal olarak hesaplanan sabit 2004 fiyatlarıyla ölçülen ürün değeriyle karşılaştırıldığında ise yaklaşık iki kat artış gözlenir. Ancak, tarımın GSYİH içindeki payı 1989'da %23.498 iken, 2006'da %10.365'e düşmüştür; bu da yaklaşık %55.9'luk bir düşüşe işaret eder. İncelenen yıllar arasında, tarımın ortalama GSYİH içindeki payı %15.039 olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, hem niceliksel hem de niteliksel göstergelerdeki iyileşmeyi yansıtmaktadır (Rajaei-Baghisiyaei, 2011, ss. 131–132).

Bu durum, İnan'ın tarım sektöründe sağladığı büyümenin, toplam ekonomik büyüme içindeki payının azaldığını göstermektedir. Bu, ülkenin ekonomik çeşitlendirmeyi ve diğer sektörlerdeki büyümeyi teşvik etme çabalarını yansıtabilir.

b) Petrol ve Gaz

Petrol ve gaz, İnan ekonomisinde uzun yıllardır belirgin bir role sahiptir. Bu sektörün GSYİH içindeki payı, genellikle dünya petrol fiyatlarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, petrol üreten ülkelerin ekonomileri için bazı zorluklar oluştururken, hükümetler genellikle bütçelerinde petrol gelirlerinin payını azaltmaya çalışırlar.

İncelendiğinde, petrol ve doğalgazın İnan ekonomisindeki GSYİH içindeki payının 1989-2006 döneminde arttığı görülür. Bu dönemde, dünya pazarındaki değişimlere bağlı olarak dalgalanmalar yaşanmıştır. 1989-1993 döneminde, petrolün payı %7,253'ten %21,07'ye yükselmiştir. Ardından, 1994-1998 döneminde yüzde 8,604'e düşmüştür. Üçüncü dönem olan 1999-2006'da ise petrol ve gazın payı istikrarlı bir şekilde artmış ve 2006'da %26,495'e ulaşmıştır. Bu 18 yıllık dönem boyunca, petrol ve gazın GSYİH içindeki ortalama payı %16,949 olarak kaydedilmiştir. Ancak, GSYİH içindeki paydaki bu artışın iyi bir sonuç olmadığına dair bir argüman ortaya konulabilir. Zira bu artış, hükümetlerin bu sektörün GSYİH içindeki payını azaltmaya çalıştığına dair iddialarla çelişmektedir. Ayrıca, ham petrol satışı ile petrokimya ürünleri satışı arasındaki ayırım da önemlidir (Rajaei-Baghshiyaei, 2011, s. 132).

c) Madencilik ve İmalat

Madencilik ve imalat sektörleri, ekonomik kalkınma sürecinde büyük bir öneme sahiptir. Sanayileşme, ekonomik kalkınmayı kolaylaştırabilir; çünkü bir ülke başlangıçta bir sanayi temeli oluşturduğunda diğer sektörler de bu temel üzerine inşa edilebilir. Örneğin, sanayileşme potansiyeli, tarımda verimliliği artırarak ve sanayiye yönelik fazladan işçilik sağlayarak tarımsal gelişmenin bir adımını oluşturabilir. Ayrıca, petrol ve hizmet sektörleri gibi sektörlerin de gelişmesi için sanayinin desteğine ihtiyaç vardır ve petrol gibi doğal kaynaklar, endüstriyel projeler aracılığıyla ekonomiye değer katabilir.

İncelendiğinde, İnan'da hem madencilik hem de imalat sektörlerinin katma değeri ve GSYİH içindeki payının arttığı görülür. Bu dönemde, madencilik ve imalat sektörlerinin katma değeri 1989'da 2.515 milyar Riyal iken, 2006'da cari fiyatlarla

261.039 milyar Riyal seviyesine yükselmiştir. Bu, yaklaşık 104 katlık bir artışı yansıtmaktadır. Aynı şekilde, 1989'da 40.499.195 milyar Riyal olan bu sektörlerin sabit 2004 fiyatlarıyla ölçülen değeri 2006'da 211.453.22 milyar Riyal seviyesine yükselmiştir. 2004 fiyatlarıyla ölçülen değerdeki artış ise 2006 yılında yaklaşık 5,22 kat olarak kaydedilmiştir.

GSYİH içindeki pay açısından incelendiğinde, madencilik ve imalat sektörlerinin payı 1989'da %10,028 iken, 2006'da %12,806'ya yükselerek yaklaşık %27,7'lik bir artış gösterir. İncelenen dönem boyunca, ortalama olarak madencilik ve imalatın GSYİH içindeki payı %13,7543 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, ekonomik kalkınma sürecinde madencilik ve imalat sektörlerinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte, daha ileri endüstriyel kalkınma ve yatırımların gerekliliği vurgulanmaktadır (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, ss. 132–134).

d) Konut ve İnşaat

Konut ve inşaat sektörleri, ekonomik büyüme ve insan yaşam kalitesi açısından kritik bir rol oynar. Ancak İran'da, hem İslam Devrimi öncesi dönemde hem de sonrasında, konut sorunu büyük bir zorluk olmuştur. Özellikle büyük şehirlerde yüksek kira fiyatları, ev sahibi olmayanların maaşlarının büyük bir kısmını kira olarak ödemelerine neden olur. Bu yüksek fiyatlar, arz ve talep arasındaki uçurumdan kaynaklanır. İnşaat sektöründeki finansal kaynak eksikliği, yüksek arazi ve yapı malzemesi maliyetleri, kötü tüketim alışkanlıkları ve büyük ev boyutları gibi faktörler arz tarafını etkilerken, yüksek nüfus artışı ve şehirleşme eğilimi talep tarafını etkiler.

Ayrıca, birçok kişi evi bir sermaye aracı olarak görür ve bu, yüksek ev fiyatlarına yol açar. Zenginlerin birden fazla ev sahibi olma yetenekleri ve spekülasyonlar da fiyatları şişirir. İslami bankacılık bu alanda bazı başarılar elde etmiş olsa da, İslam Devrimi sonrası yıllardaki sorunlar nedeniyle yetersiz kalmıştır. Konut ve inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı nispeten sabit kalmıştır. Bu pay 1989'da %4,737 iken, 2006'da %4,337'ye düşmüştür. Katma değer ise 1989'da 1188 milyar riyal iken, 2006'da 88408 milyar riyale ulaşmıştır. Bu, cari fiyatlarla yaklaşık 74,4175 kat artışı gösterirken, sabit 2004 fiyatlarına göre ise yaklaşık 3,7 kat artmıştır. Bu sonuç tatmin edici görünebilir, ancak ülke konut sorununu çözmek için daha fazla yatırım yapma ihtiyacı duymaktadır. Bu bağlamda, ailelerin ev sahibi olma isteği kira ödemeyi tercih etme isteğiyle güçlenmektedir (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, ss. 134–136).

e) Hizmetler

Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı, farklı ekonomilerde değişkenlik gösterir, gelişmiş ülkelerde refahın bir göstergesi olarak kabul edilirken, gelişmekte olan ülkelerde dengesizlik ve anti-kalkınma işareti olarak algılanabilir. Üretken sektörlerin sermaye gereksinimine rağmen, kaynakların üretim dışı sektörlerle yönlendirilmesi ve komisyonculuk gibi faaliyetlerde kullanılması nedeniyle bu durum ortaya çıkar. Hizmet sektörü, petrol gelirlerinin artmasıyla GSYİH içinde önemli bir paya sahip olmuştur. Petrol gelirleri, genellikle dış ticaretin artmasına, özellikle de ithalat faaliyetlerine yol açar, bu da iç ticaretin büyümesini teşvik eder. Ancak İran'da ticaret faaliyetleri üretkenlikle rekabet etmek yerine yerini alınca, bu durum İran halkı ve bazı ekonomistler tarafından olumsuz karşılanmıştır.

hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı diğer sektörlerden oldukça farklıdır. 1989'da %54,783 olan bu pay, 1996'ya kadar yavaşça düşmeye başlamış ve %48,402'ye inmiştir. 1997 ve 1998'de ise sırasıyla %52,357 ve %56,385'e yükselmiş, ardından tekrar düşmeye başlamıştır. Bu döneme İran Cumhurbaşkanı Sayyed Mohammad Khatami'nin göreve başlaması denk gelir. Bu dönemde hükümet ekonomik politikadan ziyade siyasi meselelere odaklandı, bu da GSYİH büyüme hızının düşmesine ve sermayenin hizmetler sektörüne yönlendirilmesine neden oldu. Sonuç olarak, hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı 2006'da %48,974'e geriledi (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, ss. 136–137).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA İSLAMİ FİNANSAL KURUMLAR

3.1 GİRİŞ

İran, İslam'a dayalı finansal kuralların geçerli olduğu bir ülkedir ve bu nedenle İslami finans sistemi büyük bir öneme sahiptir. İran'da faizli kredi vermek veya faizle ilişkili finansal ürünler sunmak yasaktır. Bu durum, İran'daki finansal kurumların farklı bir yapı ve işleyişe sahip olmasını gerektirmiştir. İran İslami finansal kurumları, faizsiz ve İslami prensiplere uygun olarak faaliyet göstermeyi amaçlar.

İran İslami finansal kurumlarının çeşitli türleri bulunmaktadır. İslami bankalar, faizsiz bankacılık ilkelerine göre faaliyet gösteren kuruluşlardır. İran'da İslami bankalar, müşterilere faizsiz kredi ve yatırım imkanları sunarak İslami finans prensiplerine uygun hizmet vermektedir.

İslami yatırım fonları da İran'daki finansal kurumlar arasında önemli bir yer tutar. Bu fonlar, İslami finans prensiplerine uygun olarak yönetilen ve yatırımcıların faizsiz yatırım yapmalarını sağlayan araçlardır. İran'da İslami yatırım fonları, çeşitli sektörlere yatırım yaparak İslami finansın gelişimine katkıda bulunurlar.

İran İslami finansal kurumlarının sağladığı faizsiz finansman ve yatırım imkanları, özellikle İslam ülkeleri ve Müslüman topluluklar arasında yaygın bir şekilde tercih edilmektedir. Bu kurumlar, küresel finans sisteminde sürdürülebilir ve etik bir finansal model sunarak, ekonomik kalkınma, yatırım ve ticaretin İslami değerlere uygun bir şekilde gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

İran İslami finansal kurumlarının büyüme potansiyeli, bölgesel ve küresel projelerde finansman sağlama kabiliyetleriyle de ilgilidir. İran, Orta Doğu'nun önemli bir ekonomisi ve enerji kaynağı olarak stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle, İran İslami finansal kurumları, bölgesel altyapı projeleri, enerji yatırımları ve diğer büyük projeler için önemli finansal kaynaklar sağlayabilir.

İran İslami finansal kurumlarının küresel etkileri, uluslararası finansal sisteme alternatif bir model sunmalarıyla da ilişkilidir. Geleneksel finansal kurumlar, faiz

temelli işlemler üzerine kurulu olup, faizsiz finansın prensiplerine uymayan uygulamalar içerebilir. İran İslami finansal kurumları ise faizsiz finansman ve yatırım seçenekleri sunarak, küresel finansal sistemin çeşitlendirilmesine ve etik değerlere dayalı bir finansal modelin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Netice'de, İran İslami finansal kurumları, İran'da İslami finans sisteminin temel taşlarını oluştururken, aynı zamanda küresel finansal sisteme de önemli bir alternatif sunmaktadır. Bu kurumlar, faizsiz finansman ve yatırım imkanlarıyla ekonomik kalkınma, yatırım ve ticaretin İslami prensiplere uygun bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. İran İslami finansal kurumlarının büyüme potansiyeli ve küresel etkileri, hem İran ekonomisi hem de uluslararası finansal sistemin sürdürülebilir ve etik bir yapıya doğru evrilmesine katkıda bulunmaktadır.

3.2. İSLAMİ BANKACILIK

İslam Devrimi, 1979 yılında İran'da gerçekleşen önemli bir olaydır. Bu devrimin ardından, bankacılık sistemi de büyük değişikliklere uğradı. Devrim öncesinde, faizsiz krediler olarak bilinen Karz-ı Hasen fonları gibi basit İslami bankalar yanı sıra geleneksel bankalar da mevcuttu. Ancak İslam Devrimi'nden sonra, İran İslam Cumhuriyeti hükümeti tüm bankaları kamulaştırdı ve 37 bankayı altı ticari bankada (Refah, Melli, Saderat, Tejarat, Mellat, ve Sepah) ve 3'ü de tarım, konut ve sanayi ve madencilikte birleştirdi (Afshari, 2020, s. 9; Nili, 2014, s. 179).

Bu önemli değişikliklerle birlikte, hükümet bankacılık sistemi faaliyetleri alanında önemli zorluklarla karşı karşıya kaldı. Çünkü İslam Devrimi, İslami ilkelerini vurguladığı için hükümet faizi ortadan kaldırmak zorunda kaldı. Bu sorunun iki temel yönü vardı. İlk olarak, çok sayıda bankanın İslami bankalara dönüştürülmesi gerekiyordu ve ikinci olarak, İslam'a özgü uzmanlık gerektiren banka personeli eksikliği yaşıyordu. Yeni bankalar kurmak, mevcut bankaları İslami bankalara dönüştürmekten daha kolay olabilirdi. Bu durumda hükümet, bankalar için uygun bir yapı ve işleyiş şeması oluşturarak ve aynı zamanda uygun personeli seçerek işe koyulabilirdi. Öte yandan, mevcut durumda hükümet, zaten seçilmiş olan personeli değiştirmek için sınırlı seçeneğe sahipti veya en azından bu değişiklikler zorlayıcı olabilirdi.

Bu zorluklarla başa çıkmak için, hükümet bankacılık sisteminin faaliyetlerini durduramazdı, bu nedenle önce geçici, ardından kalıcı bir çözüm arayışına girdi. İlk

adım olarak, yalnızca nominal faiz oranları maksimum hizmet bedeli ve garanti edilen minimum faize düşürüldü. Ancak bu ve benzeri adımlar, bankacılık sisteminde köklü bir değişiklik yaratmakta yetersiz kaldı. Bu nedenle, tüm bankacılık sisteminin İslami standartlara uygun hale getirilmesini sağlayacak kapsamlı bir yasa hazırlanması gerekti.

İran Parlamentosu tarafından Ağustos 1983'te kabul edilen FBY, İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni bankacılık sistemini şekillendiren önemli bir adımdı. Bu yasa, bankacılık sisteminin İslami ilkelerle uyumlu hale getirilmesini ve faizsiz bankacılık prensiplerinin uygulanmasını hedefledi. Bu sayede, İran bankacılık sektörü daha İslami bir temele oturtulmuş ve yeni bir döneme girmiştir (Rajaei-Baghisiyaei, 2011, ss. 46–47).

Sonuç olarak, İran İslam Devrimi bankacılık sektöründe önemli değişiklikler getirmiştir. İslam Devrimi sonrasında, hükümet bankacılık sisteminin faaliyetlerini uygun bir yapı ve personel seçimi ile İslami ilkelerle uyumlu hale getirmek için Faizsiz Bankacılık Anlaşması gibi önemli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu sayede İran, faizsiz bankacılık prensipleri doğrultusunda ilerleyen bir bankacılık sistemi inşa etmiştir.

İran'da İslami bankacılığın temelleri, 1960-1980 yıllarında Irak Şiiilerinin önde gelen İslam hukukçularından ve dini liderlerinden biri olan Muhammed Bakır Sadr'ın perspektifinden şekillenmiştir. Sadr, İslam Bankası'nın politikalarını üç temel ilkeye dayandırmaktadır.

A. İslamın kutsal kurallarına uygun olma ilkesi: Banka, İslam'ın kutsal normlarına aykırı olmamalıdır.

B. Toplumsal gerçekler çerçevesinde kâr amacı güden bir işletme olarak hareket etme ilkesi: Banka, toplumsal gerçeklere uygun bir şekilde kâr elde eden bir işletme olarak faaliyet göstermeli ve başarılı olmalıdır.

C. İslami metodun bankayı ekonomik ve endüstriyel hayatın gereksinimlerine uygun bir şekilde yönlendirmesi ilkesi: Banka, İslami metodu kullanarak ekonominin gelişimine katkıda bulunmalı ve ekonomik sektörlerin ilerlemesine destek olmalıdır (Jamshidi, 2019, s. 31).

İran'ın İslami bankacılık sisteminde, Ayetullah Muhammed Bakır Sadr'ın görüşleri, ana hedeflerin merkezi bir parçası haline gelmiş ve bu vizyonu gerçekleştirmek adına toplumun özel ihtiyaçlarıyla uyumlu bir şekilde, ticari ve

ekonomik bir kurum olarak faaliyet gösterme imkanı ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisinin sağlığını ve büyümesini desteklemek amacıyla, İslami kurullarla adalete dayalı bir para ve kredi sistemi oluşturmak için temel ilkeler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Riba'nın bankacılık faaliyetlerinden kaldırılması ilkesi.
2. Bankacılık işlemlerinde kâr elde etme ilkesi.
3. Kaynakların veya mevduatların yeniden değerlendirilmesi ilkesi.
4. Kaynak tahsisi veya imkanların yeni bir biçimde sağlanması ilkesi.
5. Para ve kredi politikalarının fıkhi prensiplere uygun olarak uygulanması ilkesi (Jamshidi, 2019, s. 32).

İran Faizsiz Bankacılık Yasası (FBY)'nda önemli olan pek çok fonksiyon bulunmaktadır. bankacılık sisteminin en önemli fonksiyonlarına bu bölümde onlara odaklanılacaktır.

3.2.1. Mali Kaynakların Mobilizasyonu

İran FBY, aşağıdaki maddelerde kaynakların harekete geçirilmesine izin verilen yolları açıklamaktadır:

- Madde 3. Bankalar aşağıdaki mevduat türlerini kabul edebilirler: (1) cari ve tasarruf hesapları için karz-ı hasen mevduatları ve (2) ortak girişimler, mudaraba, kiralama-satın alma, taksitli işlem, muzaraa, musaqaat, doğrudan yatırım, vadeli işlemler ve cuâle finansman yöntemlerinde kullanılabilen vadeli yatırım mevduatları. Banka, vadeli yatırım mevduatlarının kullanımı için bir aracı veya vekil olarak çalışır.

Bu maddeye dayanarak, diğer Müslüman ülkelerdeki uygulamanın aksine, karz-ı hasen dışı mevduatların fon seferberliği için kullanılan tek sözleşme vekalettir.

- Madde 4. Bankalar, karz-ı hasen mevduatlarının anaparasını (tasarruf ve cari) geri ödemekle yükümlüdür ve uzun vadeli yatırım mevduatlarının anaparasını rehin veya sigorta edebilir (Jamshidi, 2019, s. 312).
- Madde 5- İmzalanan sözleşmeye istinaden, 3 üncü maddede vadeli yatırım mevduatı için tanımlanan faaliyetlerden elde edilen fonlar, yatırım mevduatı ve banka kaynaklarının süre ve tutarına göre tahsis edilir.
- Madde 6- Bankalar mevduat çekmek ve harekete geçirmek amacıyla promosyon yöntemleri ile mevduat sahiplerine aşağıdaki ödülleri verebilirler:

- ✓ Karz-1 hasen mevduatına nakit veya aynı olarak sabit olmayan ikramiyeler.
- ✓ Mevduat sahiplerinin komisyon ve/veya ücret ödemelerinden muaf tutulması veya indirim yapılması.
- ✓ FBA'nın daha sonraki bir bölümünde belirtildiği üzere kredi olanaklarının kullanımında mevduat sahiplerine öncelik tanınması (Jamshidi, 2019, s. 35).

Bu maddeye dayanarak, çoğu İran bankası ve kredi kuruluşu, böyle bir süreç bağlayıcı olmasa da, karz-1 hasen mevduatları için ödülleri değerlendirmektedir.

3.2.2. Fon Toplama Yöntemleri

Parasal kaynakların harekete geçirilmesi, özellikle kaynak kıtlığının yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerde, bankacılık sistemlerinin üretken projeleri finanse etme kabiliyetinde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel bankalarda bu alanda kullanılan fon toplamanın en önemli yöntemi faizli kredilerdir. İslam'da faizin yasak olması nedeniyle, İslami bankacılık sistemi bu amaçla sermaye toplamak için yeni yöntemler yaratmak zorunda kaldı. Bu nedenle, İslami bankacılıkta bazıları geleneksel banka yöntemlerine benzeyen ve bazıları da büyük farklılıklar gösteren çeşitli yöntemler vardır (Rajaei-Baghisiyaei, 2011, s. 55). İran İslam Cumhuriyeti bankacılık sisteminde kullanılan fon toplama yöntemleri alt başlıklarda sunulmuştur:

3.2.2.1 Karz-1 Hasen Hesapları (Serbest Kredi Hesapları)

Bu kategoride iki tür hesap bulunmaktadır:

Karz-1 hasen cari hesabı ve Karz-1 hasen tasarruf mevduatı hesabı.

a) Karz-1 Hasen Cari Hesabı (Serbest Kredi Cari Hesapları)

Karz-1 Hasen Cari Hesabı, Arapça kökenli “Qardh-Al-Hasanah” terimiyle ifade edilen bir finansal üründür ve iyi borç anlamına gelir (Safdari, 2012, s. 18). Bu özel hesap türü, geleneksel bankalardaki cari hesaplarla benzer işleyişe sahiptir; ancak önemli bir farkı vardır: faiz uygulaması yapılmaz. Mevduat sahiplerine, banka tarafından sağlanan çek defteri ve diğer ödeme araçlarıyla para çekme ve ödeme işlemleri yapma imkanı sunulur.

Karz-1 hasen cari hesabı, özellikle İslami bankacılık prensipleri doğrultusunda faizsiz finansal çözümler arayan kişiler için ideal bir seçenektir. Mevduat sahipleri, bu

hesaplar aracılığıyla günlük finansal ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilirler. Geleneksel bankalardan farklı olarak, Karz-ı Hasen Cari Hesabında faiz uygulanmaz ve bu sayede İslami ilkeleri takip eden müşteriler için daha uygun bir finansal araç oluşturulmuş olur.

Geleneksel bankalarda zaman zaman Karz-ı Hasen hesaplarına faiz ödemesi yapılırsa da, bu tür hesaplarda genellikle faiz oranı uygulanmaz. Mevduat sahipleri, bu hesaplarda kâr paylaşımı yapmazlar, yani elde edilen kâr veya faiz onlara ait değildir. Dolayısıyla, bu tür hesaplar bankalar tarafından garanti altına alınır. Bu garanti, mevduatın tamamen bankaya geçmesi ve bankanın hem kâr hem de zararı kabul etmesi temeline dayanır (Atar ve Abdullah, 2021, s. 140; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 55).

Karz-ı Hasen Cari Hesapları, özellikle işlem ve ödeme amacıyla kullanılan ve mevduat sahiplerinin kâr paylaşımı yapmadığı güvenli finansal araçlardır. Mevduatın mülkiyetinin tamamen bankaya geçmesi, bu hesapların bankalar tarafından kolaylıkla garanti edilmesini sağlar. İslami bankacılık ilkelerine uygun olarak tasarlanan bu hesap türü, faizsiz fon toplama ve kullanma yöntemleriyle İslami finansal sistemlere katkıda bulunur.

b) Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı

Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı, mevduat sahiplerinin bankadan bir kitapçık alarak her çekim işlemi bu kitapçık aracılığıyla gerçekleştirdiği bir finansal üründür. Bu özel hesap türünde faiz uygulaması yapılmaz. Genellikle, menfaat elde etmek istemeyenler tarafından tercih edilen bu hesaplar, ülkelerinin gelişimine katkı sağlamak veya yoksul insanlara yardım etmek gibi amaçlarla açılır. Faizsiz finansal sistemlerin desteklediği İslami bankacılıkta da sıkça kullanılan bu hesap türü, toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir araç olarak önemli bir rol oynar.

Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı, mevduat sahiplerine faiz getirisi sağlamaz, çünkü İslam'a uygun olarak faiz uygulaması yasaklanmıştır. Bu hesaplar, faizsiz fon toplama ve kullanma ilkesini benimseyen müşteriler için uygun bir seçenek oluşturur. Mevduat sahipleri, para çekme ve işlem yapma ihtiyaçlarını kitapçık aracılığıyla rahatlıkla karşılayabilirler.

Bankalar, Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı sahiplerine bazı teşvikler sunabilir. Bu teşvikler, sabit olmayan ödüller, ödemelerde indirimler ve hatta belirli bir

kişiyeye Karz-ı Hasen kredisi (ücretsiz kredisi) olarak ödeme yapma gibi çeşitli avantajları içerebilir. Bu şekilde, bankalar müşterilerini faizsiz hesaplar açmaya teşvik eder ve toplumdaki ekonomik kalkınma ve sosyal refahı destekleyici önlemler alır.

Bankalar, Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı'na yatırılan mevduatların (anapara) başlangıç tutarını garanti ederler. Bu sayede, müşterilerin paraları güvenli ve güvende tutulur, ve hesap sahipleri, işlemlerini rahatlıkla gerçekleştirirken aynı zamanda topluma katkıda bulunma memnuniyeti yaşarlar (Atar ve Abdullah, 2021, s. 140).

Karz-ı Hasen Tasarruf Mevduatı Hesabı, gelişmekte olan ülkelerde sosyal yardımlaşma ve ekonomik kalkınmaya destek amacıyla yaygın olarak kullanılan bir finansal üründür. Bu hesaplar, İslami bankacılık prensiplerine uygun faizsiz finansal sistemlerin teşvik edilmesinde önemli bir role sahiptir.

3.2.2.2 Vadeli Yatırım Mevduatı (Wakala Hesapları)

İran İslami bankacılığın fon toplama yöntemlerinden biri olan Vadeli Yatırım Mevduatı, ekstra finansal kaynakları değerlendirmek isteyen bireylerin tercih ettiği bir yol olarak karşımıza çıkar. Temelde, bankalar bu hesap türü için ne mevduat miktarını ne de önceden sabitlenmiş bir kar oranını taahhüt ederler. Ancak zaman zaman üçüncü bir taraf aracılığıyla her ikisini de garanti eden bir düzenleme yapılır ve bu durum şii anlayışı İslami finans ilkelerine uygun bir şekilde, ribadan kaçınarak sağlanmış olur (Jamshidi, 2019, s. 43).

Bu hesap türü genel hatlarıyla kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere iki ana grupta incelenir. İran'ın bankacılık yapısına göre, kısa vadeli mevduatlar “kısa vadeli mevduatlar” ve “özel kısa vadeli mevduatlar” olarak adlandırılır. Bu tür hesaplar için, en az üç veya altı aylık bir süre boyunca bankada tutulma gerekliliği vardır. Uzun vadeli hesaplara gelince, bir, iki, üç, dört veya beş yıllık vade seçenekleri sunulmaktadır.

Bu banka türü, konvansiyonel bankalardan önemli ölçüde ayrılan özellikleri bünyesinde barındırır. İslami finans kuruluşları, bu hesaplardaki mevduatların sahibi olmazlar. Tam tersine, mevduat sahipleri sahip oldukları mevduatların mülkiyetini sürdürürler ve bankalar, bu paraları yasal ve etik bir şekilde karlı faaliyetlerde kullanmak üzere mevduat sahiplerinin temsilcileri olarak hareket ederler. Mevduat sahipleri ayrıca mevduatlarını diğer mevduatlarla birleştirip müşterek mülkiyet şeklinde kullanma izni verirler.

Mevduat sahiplerine ödeme yapısı da önemli bir fark taşır. Geleneksel bankalar, mevduat sahiplerine sabit bir kar oranı sunarlar. Öte yandan, İslami finans kuruluşları ödeme yapılarını önceden belirlemezler. Bunun yerine, ödemeler, bankanın yatırım projelerinin karlılığına bağlı olarak değişir ve daha adil bir paylaşım ilkesi temel alınarak net miktar ve yüzdesi bankacılık talimatlarına uygun olarak bankadan bankaya göre değişiklik gösterebilir (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 58).

Banka ve mevduat sahibi arasındaki ilişki, bankanın mevduat sahibinin adına temsilci olarak görev aldığı bir düzenlemeyi içerir. Bankalar, mevduat sahiplerinin fazla fonlarını çeşitli yatırım araçlarına yönlendirerek değerlendirirler. Bu yatırımlar, ortak girişimler, mudarebe, kiralama-satın alma, taksitli işlemler, muzaraa, müsakat, doğrudan yatırım, vadeli işlemler ve juâle işlemleri gibi çeşitli sözleşme türlerini içerebilir. Bu düzenleme, anaparanın geri ödenmesini güvence altına alırken (masrafları bankaya ait olmak üzere anaparanın iadesini taahüt veya sigorta ederler), yatırımlardan elde edilen karlar, banka ücretleri ve komisyonlar düşüldükten sonra orijinal sözleşme şartlarına, mevduat miktarına ve vadenin uzunluğuna göre mevduat sahipleri arasında adil bir şekilde paylaşılır. Başlangıçta kesin kar miktarı net olarak belirli değilse de, çeşitli yatırım faaliyetlerinin çeşitliliği ve hacmi, önemli kâr potansiyeli sunar (Jamshidi, 2019, ss. 312,326-327; Nili, 2014, s. 183).

Not: Diğer ülkelerdeki İslami bankacılıkta, kâr ve anaparanın geri ödemesini güvence altına almazlar ve bu uygulamanın İslami prensiplere uygun olmadığını düşünüyorlar. Ancak, İran'daki bankacılık sistemi, anaparanın geri ödemesini sigorta ederek güvence altına alır. Yazar'a göre Bu yaklaşım, İran'da geleneksel sigortayı caiz görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Şu anki uygulamada, İran bankaları, bankanın öngörülen gelirlerine dayalı olarak bir ilk hesap kârı ödemesi yapmaktadır. Bu başlangıç karı aylık olarak tahakkuk eder ve nihai kar, mali yılın sonunda muhasebe ve denetim süreçlerinin tamamlanmasının ardından belirlenir. Eğer nihai kar, önceden ödenen başlangıç kardan düşükse, banka bu zararı kabul eder ve mevduat sahiplerine yansıtmaz. Aradaki fark, başlangıç tutarının üstünde ise, bu farkı mevduat sahiplerine öder (Nili, 2014, s. 183).

3.2.3. Fon Kullandırma Yöntemleri

Geleneksel bankalarda, fon kullandırma yöntemi genellikle faizli kredi biçimini almaktadır. Bu durumda, finansman ihtiyacı olan bireyler veya şirketler, konvansiyonel

bankacılık sisteminden yararlanarak faizli kredi anlaşmaları ile kaynak temin etmektedir. Ancak, İslami bankacılık sistemi altında, fon kullanma yaklaşımı farklı ve özgün yöntemlerle gerçekleştirilmektedir (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 61).

İslami bankacılık anlayışında, finansal işlemler ve fon kullandırma, faizden arınmış prensiplere göre tasarlanır. Bu çerçevede, finansman ihtiyacını karşılamak isteyen bireyler veya kurumlar, alternatif yöntemlere başvurur. Örneğin, ortak girişimler, mudaraba anlaşmaları, kira-satın alma işlemleri, taksitli işlemler, mudârebe, doğrudan yatırımlar, vadeli işlemler ve joalah sözleşmeleri gibi farklı finansman araçları İslami bankacılığın temelini oluşturur.

Bu yaklaşımda, finansal işlemler ve fon kullandırma, sadece faizden kaçınmakla kalmaz, aynı zamanda etik ve adil prensiplere dayanır. Ödeme yapısı da sabit faiz oranlarına dayanmak yerine, yatırımlardan elde edilen karlar ve banka ücretleri gibi faktörlere göre şekillenir. Bu sayede, finansal işlemler mevduat sahipleri ile daha adil bir şekilde paylaşılır.

İran'da faizsiz bankacılık yasasının 7. maddesinden 17. maddeye kadar olan bölümü, İslam'a uygun sözleşme ve işlemler aracılığıyla fon kullandırımıyla ilgilidir. Bu maddelerde temel özellik olarak faizden kaçınma vurgulanmaktadır. Bankaların uyguladığı tek nakit kredi yöntemi “karz-ı hasen” olarak adlandırılmaktadır (Abdullah, 2021, s. 112; Afshari, 2020, s. 13; Nili, 2014, s. 183).

İran İslam Cumhuriyeti bankacılık sisteminde kullanılan fon Kullandırma yöntemler alt başlıklarda detaylı olarak açıklanmaktadır:

3.2.3.1. Karz-ı Hasen Kredileri (Faizsiz Kredi Verilmesi)

Bu yöntemde bankalar, faizsiz kredi tasarruf mevduatının etkin kaynaklarını evlilik, tedavi, eğitim ve istihdam gibi hayır amaçları için faizsiz kredi olarak kullanmaktadır. Bu krediler kar amacı gütmeyen krediler olarak verilmekte ve krediyi alan tarafın sadece cüzi bir yüzdeyi işletme komisyonu olarak ödemesi gerekmektedir (Abdullah, 2021, s. 112).

Karz-ı hasen sözleşmesine göre, bankalar bireylere veya şirketlere belirli bir miktarda fon ödünç verme yetkisine sahiptir. Alıcı, aynı miktarı belirli bir zamanda iade etmeyi taahhüt eder. Karz-ı hasen kredileri aşağıdaki taraflara verilir:

- İstihdam yaratan ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan üretim ve hizmet firmaları.
- Doğrudan çiftçilikle uğraşan kişiler.
- Evlenen, tıbbi tedavi gören, ev onarımı veya öğrenim ücretine ihtiyaç duyan veya kırsal alanlarda inşaat yapan kişiler (Afshari, 2020, s. 14; Jamshidi, 2019, s. 86).

Bankalar kredilerin geri ödenmesini güvence altına almak için teminat alırlar. Ayrıca, borçludan idari ücret olarak yüzde 4'e kadar ücret alabilirler. Ayrıca, idari ücret hesaplama yöntemi, kredi başlangıcında kalan süre için o yılın başında ve sonraki yıllar için her yılın başında, kalan süreye orantılı olarak alınması ve yıllık olarak alınan bu ücretin yıl sonunda banka hesabına yatırılması şeklindedir. Pratikte, neredeyse tüm bankalar müşterilerden maksimum %4 idari ücret oranını talep etmektedir (Jamshidi, 2019, s. 87). “Endüstriyel” karz-ı hasen için yıllık %1.5, kişisel karz-ı hasen için ise yıllık %1 işlem masrafı vardır. Bu ücretler, faizsiz kredi veren bankaların işletme maliyetlerini karşılamak amacıyla kullanılır. Bu maliyetler arasında teknik ve yazılım altyapılarının sağlanması ve bakımı, günlük şube işletme masrafları (insan kaynakları, kira, telefon, elektrik, gaz vb.) bulunmaktadır. Kurumlar için azami süre genellikle 5 yıl, bireyler için ise 3 yıldır (Afshari, 2020, s. 14; Nili, 2014, s. 183).

3.2.3.2. Mudârebe (Kar Paylaşımı)

İran İslam Cumhuriyeti bankacılık sistemi içerisinde yer alan fon kullandırma yöntemlerinden biri olan “Mudârebe” (Kar Paylaşımı), banka ile müşteri arasında gerçekleştirilen bir sözleşme türüdür. Bu sözleşme, bankanın sermayeyi sağladığı ve müşterinin sermayeyi yatırdığı bir anlaşma çerçevesinde şekillenir. Sözleşme şartları, taraflar arasında belirlenir ve kar paylaşımını düzenler (Jamshidi, 2019, s. 97).

Mudârebe anlaşmasında elde edilen kârlar, önceden kararlaştırılan bir oran doğrultusunda banka ile müşteri arasında paylaşılır. Bu paylaşım, tarafların anlaşığı şekilde gerçekleşir. Sözleşme süresi azami olarak bir yıldır, yani anlaşmanın işleyişi ve sonuçları bir yıl içinde değerlendirilir.

Müşteri, bu yöntemi kullanmak istediğinde bankaya kimlik bilgilerini, sözleşme konusunu, gerekli sermayeyi, tahmini maliyetleri, anlaşma süresini ve önerilen kar paylarını sunmakla yükümlüdür. Banka, müşterinin bu bilgilerini gözden geçirir ve

değerlendirdikten sonra talebi kabul edebilir. Kabul edilmesi durumunda, banka ve müşteri arasında resmi bir mudârebe sözleşmesi imzalanır.

Bu sözleşme ile müşteri ve banka arasında işten elde edilecek kar, önceden belirlenmiş olan paylaşım oranına uygun olarak sonunda bölüşülür. Sözleşme sona erdiğinde, taraflar arasında kar paylaşımı gerçekleşir ve bu paylaşım, tarafların anlaştığı oranlar doğrultusunda dağıtılır.

İran İslam Cumhuriyeti bankacılık sisteminin 2017 yılında kamu dışı sektöre sunduğu finansal olanakların %1.8'i Mudârebe yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, İslami finans prensiplerine uygun bir şekilde sermayeyi etkili bir biçimde yönlendirmeyi amaçlar ve banka ile müşteri arasında işbirliği temelinde bir finansal ilişki oluşturur (Afshari, 2020, s. 14; Nili, 2014, s. 184).

3.2.3.3. Müşâreke Medeni (Sivil Ortaklık)

İran İslam Cumhuriyeti bankacılık sisteminde kullanılan “Müşâreke Madani” (sivil ortaklık) modeli, ticari üretim ve hizmet faaliyetlerini içeren projelerde bir finansal işbirliği yöntemidir. Bu modelde, banka ve müşteri projenin finansmanı için bir araya gelir ve ortaklık kurar.

Bu ortaklık, belirli bir projenin gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulur. Projeye özgüdür ve sınırlı bir süreyle sınırlıdır. Bu süreç boyunca, banka ve müşteri tarafından sağlanan sermaye, projenin başarılı bir şekilde tamamlanabilmesi için kullanılır (Jamshidi, 2019, s. 157; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 68).

Elde edilen malvarlığı ve mallar, projenin tamamlanmasının ardından bile topluluk malı olarak kalır. Bu durumda, ortaklık sona erse de, elde edilen değerlerin paylaşımı ve yönetimi devam eder. Bu yaklaşım, projenin başlangıcında belirlenen esaslar ve oranlar doğrultusunda gerçekleşir.

Özellikle dikkate değer bir nokta, bankanın bu modeldeki sermaye payının, projeyi başlatan veya yöneten girişimcinin payını aşabilmesidir. Bu, bankanın daha fazla finansman sağlamasını ve projenin daha etkin bir şekilde yönetilmesini destekler (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 68).

FBY'nın 7. maddesine dayanarak, bankalar gerçek veya tüzel kişilerle iş yapan sivil ortaklıklara katılabilirler. Her iki taraf da kâr elde etmek amacıyla belirli bir süre için üretken, ticari veya hizmet faaliyetleri için nakdi veya aynı yatırım sermayesi

sağlar. Mudarabada olduğu gibi, sivil ortaklık talebinde bulunanlar bankaya gerekli bilgilerin yanı sıra yeterli teminat sağlamalıdır (Nili, 2014, s. 184).

İran'daki İslami bankaların bu sözleşmeyi ticaret veya ev ya da fabrika inşa etmek gibi birçok durumda kullanması mümkündür. Örneğin, bir kişinin bir ev inşa etmesi gerekiyorsa ve bankanın olanaklarını kullanmak istiyorsa, bankaya gidebilir ve banka olanakları için bir başvuru formu doldurabilir. Bu durumda banka, bankaya uzun dönem yatırım yapan mevduat sahiblerinin temsilcisi olarak projeyi değerlendirir ve karlılığını kontrol eder. Projeden emin olduktan sonra, banka evin inşasında onun ortağı olmayı kabul eder. Sivil ortaklığın yürütme yönergesinin 12. maddesine göre, bankanın herhangi bir projedeki maksimum payı %80 olmalıdır. Projenin sonunda banka payını, kredili veya nakit olarak satın alma seçeneğine sahip olan ortağa satmalıdır. Kredi ile satın alma durumunda fiyat diğer seçeneğe göre daha yüksek olacaktır (Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 69).

3.2.3.4. Müşâreke Hukuki (yasal ortaklık)

Yasal ortaklık, yeni anonim şirketlerin sermayesinin bir kısmını sağlamak veya üretim (endüstri, madencilik ve tarım), ticaret ve hizmet sektörlerinde mevcut anonim şirketlerin hisselerinden bir kısmını bir veya birkaç banka tarafından satın alınmasıdır (Jamshidi, 2019, s. 133).

Müşâreke Hukuki olarak adlandırılan yasal ortaklık, iş dünyasında uzun dönemli ve öngörülebilir bir ortaklığın temsilcisidir. Bu tür bir işbirliği, hem bankaların hem de işletmelerin uzun vadeli hedeflere yönelik iş stratejilerini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmesine imkan sağlar. Yasal ortaklık, sadece kısa vadeli çıkarları değil, aynı zamanda uzun dönemli büyümeyi ve sürdürülebilirlik temelindeki işbirliklerini hedefler.

Bu ortaklık türünde, banka ve işletme arasında sağlam bir sözleşme temeli oluşturulur. Banka, genellikle işletmenin başlangıç sermayesi veya sermaye eksikliği gibi finansal gereksinimlerini karşılamak üzere katkı sağlayabilir. Anonim şirketlerde, banka işletmenin hisselerini satın alarak sermaye sağlamak suretiyle işbirliği yapabilir. Bankanın sağladığı bu finansman, işletmenin büyümesini ve proje geliştirmesini desteklemeyi amaçlar.

Yasal ortaklık sözleşmesine göre, banka işletmenin elde ettiği karlardan belli bir oranda pay alır. Bu pay, mali dönem sonlarına denk gelir ve bankanın sağladığı

finansmanın geri dönüşünü temsil eder. Bu anlamda, yasal ortaklık banka ile işletme arasında adil bir kar paylaşımını öngörürken, aynı zamanda işletmenin finansal gücünü artırmayı hedefler.

Bu tür işbirliği, özellikle üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler için önemlidir. Yasal ortaklık, işletmelerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamalarının yanı sıra yeni projeleri hayata geçirmelerine ve mevcut operasyonları geliştirmelerine destek olur. Bu sayede işletmeler, daha geniş bir kitleye ulaşabilir, rekabet güçlerini artırabilir ve sürdürülebilir büyüme stratejileri izleyebilirler (Nili, 2014, s. 184).

Sonuç olarak, yasal ortaklık, bankalar ve işletmeler arasında uzun vadeli ve karşılıklı fayda sağlayan bir işbirliği modelini temsil eder. Bu model, finansal sürdürülebilirlik, büyüme ve başarı odaklı iş stratejilerinin bir araya geldiği bir çerçeveyi sunar.

Ayrıca, farklı sektörlerde gerçekleştirilen projeler için belirlenen asgari kar paylaşım oranları da oldukça önemlidir. Örneğin, bankaların kâr oranı, tarımsal projeler için %6, madencilik ve sanayi projeleri için %8, konut ve inşaat projeleri için %10, ticaret ve hizmet projeleri için ise %12 olarak belirlenmiştir. Bu oranlar, projenin risk, getiri ve sektör özelliklerine göre ayarlanabilir ve Merkez Bankası'nın politika hedeflerine (ülkenin önceliklerine göre) uygun olarak değiştirilebilir. Banka belirli bir sermaye katkısında bulursa da, bu her zaman karların eşit şekilde dağıtılacağı anlamına gelmez. Karların bölüşümü, ülkenin ekonomik önceliklerine karar veren politikacılar tarafından yönlendirilen bir araçtır. Bankanın katkıda bulunabileceği maksimum miktarlar, İran Merkez Bankası tarafından belirlenmiştir.

Ayrıca, yasal ortaklık anlaşmalarında bankaların projedeki azami pay miktarı da önemlidir. Örneğin, tarım sektöründe %90, madencilik sektöründe %85, konut ve ticaret sektörlerinde %85, hizmet sektöründe ise %80 gibi azami pay miktarları belirlenmiştir. Bu azami pay miktarları, projelerin özelliklerine göre ve ekonomik hedeflere uygun olarak belirlenir ve bankanın projedeki rolünü yansıtır (Afshari, 2020, s. 15).

3.2.3.5. Müzâraa

Müzâraa, tarım sektöründe faaliyet gösteren iki birey veya şirket arasında gerçekleştirilen bir anlaşma türünü ifade eder. Bu özel sözleşme, iki taraf arasında

yapılan ve genellikle bir yıl süren bir işbirliğini içerir. Sözleşme kapsamında, tarım arazisinde gerçekleştirilen üretim faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünler, önceden belirlenmiş bir paylaşım oranına göre taraflar arasında bölüşülür.

Bu tür işbirliği anlaşmasında, banka ve müşteri arasında bir sözleşme imzalanır ve bu sözleşme doğrultusunda tarım alanında yapılacak çalışmalar ve üretim sonucunda elde edilen ürünlerin bölüşümü belirlenir (Nili, 2014, s. 185; Rajaei-Baghshiyaei, 2011, s. 70).

İran bankaları, faizsiz bankacılık yasasının ikinci bölümünün 17. maddesi gereğince, kendi tasarruf ve kullanımlarındaki tarım arazilerini müşterilere zirai faaliyetler için verebilir.

Kiraya verilen arazi üzerinde tarım faaliyetlerine katılmak anlamına gelen "Müzâraa" sözleşmesi, bir tarafın (muzari) belirli bir süre için diğer tarafa (âmil) belirli bir araziye tarım yapmak üzere verdiği bir sözleşmedir.

Genel koşullara göre, bankalar kendi malı olan veya yasal olarak kullanım ve işletme yetkisine sahip oldukları arazileri, sözleşme uyarınca mudarebe amacıyla devredebilirler. Ayrıca sözleşme kapsamında su, tohum, gübre, zirai ekipmanlar ve taşıma araçları gibi diğer unsurları da temin edebilirler.

Müzâraa sözleşmesinde arazi özellikleri, görev sınırları, sorumluluklar, tarafların taahhütleri ve her iki tarafın ürün veya ürünlerden elde edilen pay oranı gibi detaylar belirlenmelidir. Bu süre, bir tarım dönemi kadar olacaktır.

Müzâraa sözleşmesi resmi olmalı ve banka, sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için gerekli gözetimi yapmalıdır. Ayrıca, âmil tarafının sözleşmeyi yeni bir kişiye devredemeyeceği bir şart da içermelidir (Jamshidi, 2019, s. 115).

Faizsiz bankacılık anlayışı çerçevesinde, İran'da bankaların tarım arazilerini çiftçilere kullanmalarına izin verilir. Bu tür anlaşmalar, Müzarâa anlaşmalarının bir örneğini oluşturur. Ancak, İran bankacılık sisteminde bu tür anlaşmaların henüz yaygın olarak kullanılmadığını belirtmek gerekir (Rajaei-Baghshiyaei, 2011, s. 70).

Müzâraa anlaşmaları, tarım sektöründe faaliyet gösteren paydaşların işbirliği ve üretim faaliyetlerinin verimliliğini artırmak amacıyla kullanılabilir etkili bir finansman yöntemidir. Bankaların bu tür anlaşmaları daha fazla benimsemesiyle, tarım

sektöründe sürdürülebilir kalkınma ve üretim artışı hedeflerine daha etkin bir şekilde ulaşılacağı düşünülmektedir.

3.2.3.6. Müsâkât

Müsâkât, bir meyve bahçesinin sahibinin, bahçedeki ağaçların bakımını ve yönetimini üstlenmek üzere bir başkasını görevlendirdiği ve elde edilen ürünlerin adil bir şekilde bölüştürüldüğü özel bir anlaşma türüdür. Bu sözleşme, muzaraa anlaşmasıyla benzerlik gösterse de, özellikle meyve bahçeleriyle ilişkilidir. Müsâkât anlaşmasıyla, taraflar arasında belirlenen oranlara göre ürünlerin paylaşımı gerçekleştirilir. Bu sözleşme kapsamında, anlaşmayı yapan taraflardan biri genellikle elde edilen ürünleri satmak ve gelir elde etmek için yetkilendirilmiştir.

Bankalar, faizsiz bankacılık yasasının üçüncü bölümünün 17. maddesine göre, bankalar sahip oldukları bahçeleri müşterek kullanıma açarak müsâkât yapabilirler. Müsâkât, ağaç sahipleri ile işçiler arasında belirli bir ürün payı karşılığında gerçekleşen bahçe işbirliği ve sulama anlaşması veya işlemidir. Ürün, meyve, yaprak, çiçek vb. şeyleri içerir (Jamshidi, 2019, s. 120).

Tarım ürünlerinin verimliliğini ve üretimini artırmak amacıyla, bankalar, üzerinde mülkiyet veya menfaat sahibi oldukları meyve veren bahçeleri müşterek kullanıma açabilirler. Bu durumda, su, gübre, zirai ilaçlar ve taşıma gibi diğer gerekli unsurları müsâkât kapsamında sağlayabilirler. Müsâkât sözleşmesinde meyve ağaçlarının özellikleri, görevlerin ve sorumlulukların sınırları, tarafların meyveden alacakları pay oranları ve sözleşme süresi gibi detaylar yer almalıdır.

Kısa vadeli bir yıllık süreyi kapsayan müsâkât, meyve hasadı için yeterli değilse, bu süre, hasat edilecek ürüne göre belirlenir. Müsâkât sözleşmesinde işçinin, yeni bir anlaşma yaparak başkasına devretme hakkı olmadığını belirlemek önemlidir. Bankaların mülkiyetindeki arazilerin meyve veren bahçelere dönüştürülmesi, projenin teknik ve mali incelemelerinin karlı olduğunu göstermesi durumunda mümkündür.

Faizsiz bankacılık prensipleri çerçevesinde, bankalar meyve bahçesi sahiplerine bir bahçeyi belirli bir süre (örneğin bir yıl veya mahsul alınana kadar) kullanma imkanı sunarak, karşılığında kar payı alabilirler. Musakat anlaşması, tıpkı muzaraa gibi, İran bankacılık sisteminde henüz yaygın olarak uygulanmamıştır (Afshari, 2020, s. 16; Nili, 2014, s. 185; Rajaei-Baghsiyaei, 2011, s. 70).

Bu tür anlaşmalar, tarım sektöründe faaliyet gösteren bireylerin ve şirketlerin daha etkin bir şekilde meyve bahçelerini işletmelerini sağlamak amacıyla kullanılabilir potansiyele sahiptir. Bankaların bu anlaşma türünü daha fazla benimsemesi durumunda, tarım sektöründe verimliliği artırmak ve üretimi desteklemek amacıyla önemli bir finansman yöntemi olarak değerlendirilebilir.

3.2.3.7. Doğrudan Yatırım

İran bankacılık sisteminde fon kullandırma yöntemlerinden biri olan “Doğrudan Yatırım”, finansal kuruluşlar için önemli bir araçtır. Bu yöntem, bankaların ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla uzun vadeli yatırımlar yapma yeteneğini içerir. Doğrudan yatırım, genellikle lüks kategorisine girmeyen fakat ekonomik anlamda önem taşıyan faaliyetlere odaklanır. Bankalar, bu yöntemle ekonomik projelere doğrudan finansal katkı sağlarlar.

Bankaların doğrudan yatırım yapma kabiliyetleri, özellikle kamu sektöründe ve yasal ortaklık imkânının bulunmadığı durumlarda, yeni işletmelerin kurulması veya mevcut işletmelerin desteklenmesi için kullanılır. Bu tür yatırımlar, ülkenin ekonomik önceliklerine uygun olarak belirlenir ve bankaların ekonomik kalkınma stratejilerine katkı sağlaması hedeflenir (Jamshidi, 2019, s. 125).

Bankalar, doğrudan yatırım yöntemiyle üretken, ticari veya hizmet odaklı projeler için gerekli sermayeyi sağlarlar. Bu süreç, karlılık potansiyeli ve risk değerlendirmesi temelinde gerçekleşir. Bankalar, proje sahipleriyle işbirliği yaparak projenin potansiyelini analiz eder ve doğru bir sermaye miktarını belirler. Bu yatırımlar, genellikle uzun vadeli projeleri desteklemek ve ülke ekonomisine sürdürülebilir katkı sağlamak amacıyla kullanılır (Afshari, 2020, s. 16; Nili, 2014, s. 185).

3.2.3.8. Cuâle

Cuâle, finansal anlaşmaların özel bir türüdür. Bu anlaşma türü, bir tarafın (genellikle “cail” olarak adlandırılan taraf) belli bir komisyon (“cual” olarak adlandırılan komisyon) ödeyerek diğer tarafın (çoğunlukla “âmil” ya da “sözleşmeci” olarak adlandırılan taraf) hizmetlerini satın aldığı kısa süreli bir sözleşme biçimini ifade eder (Afshari, 2020, s. 18). Başka bir deyişle, Cuâle, bankaların hizmetlerini belirli bir bedel karşılığında sunarak genellikle müşterilerin taksitlerle ödediği bir kredi modelini temsil eder.

Bu anlaşma türü, müşterilerin finansman ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Banka, Cuâle sözleşmesi kapsamında belirli bir fiyat üzerinden hizmetler sunar ve müşteri bu hizmetleri taksitler halinde öder. Banka daha sonra, hizmeti gerçekleştirmek üzere bir müteahhit ile anlaşma yapar ve müteahhitin ücretlerini ve harcamalarını karşılar. Bu sayede müşteri, ihtiyaç duyduğu hizmeti alırken banka da masraflarını ve belirli bir komisyon karını müşterinin ödediği taksitlerden elde eder.

Cuâle, taraflar arasında şeffaf bir şekilde belirlenen komisyonlar ve taksit ödemeleri ile karakterizedir. Bu tür finansal anlaşmalar, müşterilerin finansal ihtiyaçlarını uygun bir şekilde karşılamalarına yardımcı olurken, bankaların da gelir elde etmelerini sağlar. Bu yöntem, hem bankaların hizmetlerini sunmada esneklik sağlar hem de müşterilere ödeme kolaylığı sunar (Nili, 2014, s. 185).

3.2.3.9. Murâbaha

Murâbaha, İran'da faizsiz bankacılık sisteminin önemli bir unsuru olan finansal bir işlem türüdür. Bu yöntemde bir banka, müşterinin bir mal veya hizmeti vadeli ödeme sözleşmesi ile almasını sağlar.

Murâbaha, tedarikçinin tamamlanmış mal ve hizmet fiyatını başvuran kişiye bildirdiği ve daha sonra ek bir miktar veya ek bir yüzde ekleyerek nakit, tek seferlik taksit veya belirli vadelerde eşit veya eşit olmayan taksitlerle ödemesini sağladığı bir sözleşme türüdür. Anlaşmanın yapıldığı anda murâbaha konusu varlıklar mevcut olmalıdır.

Bankalar, üretim, hizmet ve ticaret birimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, yedek parça, araç gereç, makine, tesisat, arazi ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak, aynı zamanda hanehalklarının dayanıklı tüketim malları ile talep ettikleri hizmetleri temin etmek amacıyla bu varlıkları tedarik edip, sonra murâbaha sözleşmesi çerçevesinde başvuran kişiye devredebilirler.

Murâbaha süresi, malın türüne (dönen sermaye veya sabit sermaye için) ve ayrıca kullanım ömrüne bağlı olarak kısa vadeli, orta vadeli veya uzun vadeli olabilir. Ancak, dönen sermayenin finansmanının sağlanması için bu süre en fazla bir yıl olabilir ve yönetim kurulu izni ile bir yıl daha uzatılabilir. Sabit sermaye yatırımlarının finansmanı için bu süre en fazla beş yıl olabilir ve yönetim kurulu izni ile iki yıl daha uzatılabilir.

Dayanıklı malların kullanım ömrünün üzerinde olmamalıdır, kullanım ömrü bankanın takdirine bağlıdır.

Murâbaha kredilerinin geri ödeme süresi, konut finansmanı için en fazla on iki yıl, inşaat malzemeleri için üç yıl ve konut onarımları için en fazla beş yıl olarak belirlenir .

Murâbaha yöntemi, İran faizsiz bankacılık sistemi içerisinde faizsiz finansal çözümler sunma amacına hizmet eder. Bu yöntem sayesinde müşteriler ihtiyaç duydukları mal veya hizmetleri vadeli ödemelerle temin edebilirken, bankalar da ticari faaliyetlerini sürdürürken adil ve şeffaf bir gelir elde ederler. Bu finansal araç, İran'da yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, faizsiz bankacılık ilkelerine uygun bir finansal çözüm sunmaktadır (Afshari, 2020, s. 19; Nili, 2014, s. 185).

3.2.4 Genel Bankacılık İşlemleri

İran bankacılık sistemi, genel bankacılık işlemleri açısından temelde fon toplama ve kredi verme usullerindeki farklar haricinde, bir dizi çeşitli finansal işlemi içermektedir. Bu kapsamda, döviz işlemleri, havale işlemleri, internet bankacılık hizmetleri gibi genel bankacılık uygulamaları İran bankalarında başarıyla gerçekleştirilmektedir.

İran bankalarının sunduğu hizmetlere karşılık müşterilerden ücret talep etmeleri önemli bir gelir kaynağıdır. Bu ücretlendirme, faizsiz bankacılık prensiplerine uygun olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda, İran İslami bankacılık sistemi ile genel bankacılık sistemi arasında genel işlemler açısından temel bir ayrım bulunmamaktadır.

Özellikle vurgulanması gereken bir nokta, İran bankalarının sunduğu hizmetlerin karşılığında ücret almanın, faizsiz bankacılık ilkelerine aykırı olmamasıdır. Bu durum, İran'daki genel bankacılık işlemlerinde, özellikle de İslami bankacılık prensiplerine dayalı olarak yürütülen genel işlemlerde belirgin bir tutarlılık sağlamaktadır.

3.3. TEKAFÜL (İSLAMİ SİGORTA)

Sigorta, bireysel sorumluluğu minimuma indirme felsefesidir. Temelde, potansiyel zararlara karşı koruma sağlamak amacıyla olası zararları dağıtmak için bir grup insanın bir araya gelmesini içerir. Bu, her bir bireyin maruz kalabileceği bir zarar durumunda, bu zararın genel grupta dağıtılması anlamına gelir. Bu nedenle, sigortanın temel amacı potansiyel riski karşılamak ve gerçek zararı tüm grup arasında dağıtmaktır.

Sigorta, ekonomik canlılığı teşvik eden önemli bir kurum olmuştur, çünkü değerli hizmetler sunarak ticaretin gelişimine katkıda bulunur.

Bugün, sigorta hizmetleri genellikle sosyal sigorta ve özel sigorta olmak üzere iki ana kategori altında sunulmaktadır. Sosyal sigorta hizmetleri genellikle devletler tarafından sağlanır ve bireyler bir miktar ödeme yaparak devlete karşı çeşitli risklere ve zararlara karşı güvence alırlar. Bu tür sigorta, belirli grupların durumunu düzenlemeyi ve bu grupların maddi çöküşünü önlemeyi amaçlar. Eğer bireyler tarafından ödenen sigorta primleri, devletin güvence sağlamak için yeterli değilse, eksiklik devlet hazinesinden karşılanır (Tevhidinia, 2007, ss. 93–94).

İslam hukukçuları, sosyal ve kooperatif sigortaları, işbirliği ve kar amacı gütmeme prensiplerine dayanarak meşru kabul ederler. Özel sigortalar konusundaki görüşler ise destekleyenler, karşı olanlar ve detaylı tutum belirleyenler olmak üzere üç ana grupta toplanır. Destekleyenler genellikle Şii hukukçular arasında yer alırken, karşı olanlar daha çok Sünni hukukçular arasında bulunur. Sigorta sözleşmelerinin meşruiyetine dair görüşlerde, bazı hukukçular belirli bir tutuma yönelmişlerdir (Tevhidinia, 2007, ss. 95–100).

Çünkü Şii alimler ve görüş sahiplerine göre, geleneksel sigorta İslam hukukuna aykırı değildir, bu nedenle İran'da takafül hakkında araştırma yapma veya çalışmaya ihtiyaç duyulmadığı sonucuna varılmıştır (Tevhidinia, 2007, s. 109). Bu yüzden şu an için İran'da İslami sigortacılığı temsil eden bir tekafül sistemi bulunmamaktadır.

3.4. İRAN'IN FAİZSİZ BANKACILIK SİSTEMİ İLE İSLAMİ BANKACILIKTAKİ DİĞER ÜLKELER ARASINDAKİ FARK

İran'ın faizsiz bankacılık sistemi diğer ülkelerin faizsiz bankacılık modellerinden önemli farklılıklara sahiptir. İşte İran'ın faizsiz bankacılık sistemi ile diğer ülkeler arasındaki bazı temel farkları aşağıda özetlenmiştir:

- 1. Ülke Genelinde Faizsiz Bankacılık:** İran'da faizsiz bankacılık, ülke genelinde yaygın bir şekilde uygulanırken, diğer İslam ülkelerinin çoğunda çift sistemli bir yapı mevcuttur. Yani faizsiz bankalar, geleneksel faizli bankalarla birlikte faaliyet gösterirler. Bu durum, özellikle Arap ülkelerinde yaygındır, ancak İran'da faizsiz bankacılık daha baskın bir modeldir.

2. **Fıkhi Temel:** İran'da faizsiz bankacılık, Şii mezhebinin fıkhi görüşlerine dayanır. Diğer İslam ülkelerinde ise genellikle Sünni fıkıh esas alınarak faizsiz bankacılık modelleri geliştirilir.
3. **Bağımsız Hukuki Çerçeve:** İran'da faizsiz bankacılık için bağımsız bir hukuki çerçeve oluşturulmuştur. Diğer İslam ülkelerinde ise genellikle mevcut finansal düzenlemeler içinde faizsiz bankacılık faaliyet gösterir. İran'daki bu bağımsızlık, faizsiz bankacılığın kendi özel yasal düzenlemeleri ve standartlarına sahip olmasını sağlar.
4. **Finansman Modelleri:** İran'daki faizsiz bankacılık sistemi, fon toplama (uzun vadeli yatırım mevduatları) alanında, genellikle bir vekalet sözleşmesi (عقد وکالت) kullanılmaktadır. Bu durumda müşteriler, bankayla vekalet sözleşmesi yaparak, bankayı mali ve yatırım işlemlerini gerçekleştirmek üzere temsilci olarak atarlar. Ancak, diğer İslam ülkelerinde genellikle mudarebe (مضاربه), vedia (ودیعه) ve âriyet (عاریه) gibi diğer sözleşmeler kullanılmaktadır.

İran'da İslami bankacılık, bankanın müşteri adına vekaleten yatırım yaparak kar elde etmesini temel alır. Bu sistemde, banka müşterinin vekaletiyle yatırımlara katılır, elde edilen kârın bir kısmını müşteriye paylaşırken, diğer kısmını vekalet ücreti olarak alır. Bu prensip, İran'da 1983 yılında kabul edilen Faizsiz Bankacılık Yasası'nda resmi olarak tanımlanmış ve İran İslami bankacılığın esasını oluşturmuştur. Bu, İran'da faizsiz bankacılığın temelinde vekalet sözleşmesi olmasına karşılık, diğer İslam ülkelerinde farklı finansal sözleşmelerin kullanıldığı bir durumu ifade eder.

5. **Borç Satışı:** İran'ın faizsiz bankacılık sisteminde, kaynak sağlamada borç satışı kullanılırken, diğer İslam ülkelerinde bu tür bir sözleşme genellikle tercih edilmez. Bu mesele, genellikle Sünni görüşte, özellikle üçüncü bir şahsa borç satışının geçerli olmadığı ve genel bir uygulama olmadığı inancından kaynaklanmaktadır (Azizi, 2018, s. 222). Not: Borç satışı, bu anlaşma kapsamında, bir borçlu tarafından nominal değerinin altında nakit olarak satın alınan uzun vadeli bir borcu ifade eder. Bu satış, borçlu veya üçüncü bir şahıs tarafından gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir alacaklı, gecikmiş tahsilat nedeniyle senedi daha düşük veya eşit bir fiyatla borçluya veya üçüncü bir kişiye satabilir. Bu nedenle, bu anlaşmanın tarafları şunlardır: 1. İlk taraf, her zaman alacaklı olan ve transfer edici olarak hareket eden asıl taraf. 2. Diğer taraf, zaman zaman borçlu ve zaman zaman üçüncü bir kişi olan ikinci taraf.

6. **Şer’i Konseyi:** İran bankacılık sisteminde, sadece Merkez Bankası Fıkıh Konseyi (شورای فقهی بانک مرکزی) faaliyet göstermekte olup, bu konsey sadece danışmanlık ve sorulara cevap verme rolüne sahiptir ve resmi hukuki bir konumu banka yapısında bulunmamaktadır. Birçok İran bankası, fıkıh konseyi kurma gerekliliğini farkedememiş ve bu alanda ciddi adımlar atmamıştır. Merkez Bankası da bu konuda yeterli düzenlemeleri yapmamıştır. Oysa ki diğer ülkelerde neredeyse tüm İslami bankalar ve finans kurumları bağımsız bir Şer’i danışma komitesine sahiptir.
7. **Gecikmiş Para Cezaları:** İran’da gecikmiş para cezaları, borcunu ödemeyen müşterilerden tahsil edilir ve banka geliri olarak değerlendirilir. Diğer İslam ülkelerinde ise bu tür cezalar genellikle hayır faaliyetlerine tahsis edilir³.
8. **Döviz Sözleşmeleri:** İran’ın faizsiz bankacılık sistemi içinde, kaynak tahsisine ilişkin olarak, mübadele anlaşmalarındaki kâr oranları, Merkez Bankası tarafından (Para ve Kredi Konseyi aracılığıyla) belirlenir. Bu durum, diğer İslam ülkelerinde genellikle söz konusu değildir ve kâr oranları piyasa tarafından belirlenir. Not: İran’da iki temel türde anlaşma bulunmaktadır: ortaklık anlaşmaları ve mübadele anlaşmaları. Ortaklık anlaşmalarında, banka müşterinin ekonomik faaliyetine başlaması için gerekli sermayeyi sağlar ve işletme kar elde ettiğinde bu kar üzerinden ortak olur. Bu tür sözleşmelerin belirgin bir özelliği, ekonomik faaliyet tamamlanmadan önce sabit ve kesin bir kar payı belirlenmesinin yasak olmasıdır. sadece kar payı oranı ve katılım oranı belirlenebilir. Genel olarak, İran bankacılık sisteminde mudarebe, sivil ortaklık, hukuki ortaklık, müsakat ve müzarea en önemli ortaklık anlaşmalarıdır.

Mübadele anlaşmaları ise bankacılık sözleşmelerinin bir alt türüdür. Bu anlaşmalarda, banka mali yardım karşılığında müşterinin hesabından belirli aralıklarla (çoğunlukla aylık) sabit ve kesin bir kar payını düzenli olarak kesme yetkisine sahiptir. Bankacılık sözleşmelerinde yaygın olan en önemli mübadele

---

³ İran bankacılık sistemindeki borç gecikmelerinin çözümünde, banka sözleşmelerinde belirlenen ödeme tarihlerine uymayan borçlulara uygulanan taahhüt bedeli (وجه التزام) veya "gecikme cezası" bir çözüm yöntemi olarak kabul edilir. Bu sözleşmeler genellikle taahhüt edilen işlemleri güçlendirmek ve teminat altına almak amacıyla, şartların ihlali durumunda ödenmek üzere belirli bir miktarı içerir. Bu miktar, genellikle "taahhüt bedeli" olarak adlandırılır. Bankalar, mali sözleşmelerinde, borçluların belirlenen tarihlerde ödemelerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla bu tür şartları eklerler. Borçlu, belirlenen ödeme tarihlerine uymazsa, sözleşmede belirlenen şartlara göre gecikme cezasıyla karşılaşır.

sözleşmeleri, taksitli satış, mülkiyet şartlı kira, vadeli sözleşme ve juâle sözleşmeleridir.

9. **Mevduat Garantisi:** İran'da bankalar, mevduatın anapara ve getirisini sigorta ederler. Diğer İslam ülkelerinde ise genellikle bankalar, mevduatın faizini (hatta anaparasını) geri ödeme garantisi vermez ve müşteriler sadece bankaya olan güvenleriyle hareket ederler (Azizi, 2018, s. 223).

3.5. DİĞER İSLAMİ FİNANSAL KURUMLAR

3.5.1 İslami Kredi Kooperatifleri

İslami Kredi Kooperatifleri (Taavoniy Etebari), tezin ikinci bölümünde de bahsedilen İslam finans prensiplerine uygun bir alternatif bankacılık çözümü sunmak amacıyla kurulan finansal kurumlardır ve finansal faaliyetlerini İslam inançlarına uygun bir şekilde düzenlemek isteyen Müslümanlar ve diğer kişilerin ihtiyaçlarını karşılar. Bu kredi kooperatifleri tasarrufu kolaylaştırırken, konut, tüketici malları, tıbbi masraflar, iş girişimleri ve eğitim gibi çeşitli amaçlar için kredi sunar ve bu süreçte İslam finans prensiplerine uygunluğu sağlar.

İran İslami kredi kooperatiflerinin işleyişi, öncelikle üyelerin sermaye koymasıyla başlar. Üyeler, birim satın alarak şirkete sermaye koyarlar. Bu sermaye, kooperatifin ilk finansman kaynağını oluşturur, ancak kooperatifin faaliyetlerini sürdürebilmesi ve daha fazla verim elde edebilmesi için başka kaynakları da kullanması gerekir.

İkinci kaynak, üye mevduatlarıdır. İslami kredi kooperatifleri, üyelerinden mevduat kabul edebilir. Üyeler, tasarruflarını bu kooperatiflere yatırarak hem güvenli bir şekilde paralarını muhafaza edebilirler hem de mevduat süresine bağlı olarak kârdan kazanç elde edebilirler.

Mevduatlar iki türdedir: kârsız borç mevduatları ve uzun vadeli yatırım mevduatları. kârsız borç mevduatlarında, mevduat sahipleri kâr elde etmezler. Bu mevduatlar aracılığıyla, üyeler çeşitli hizmetlerden faydalanabilirler ve kooperatifler daha fazla finansal kaynak sağlar.

Uzun vadeli yatırım mevduatları ise kâr ödemesine tabidir. Bu mevduatlarla üyeler, kooperatifin kredi verme faaliyetlerine katkıda bulunarak hem kar elde edebilirler hem de kooperatifin ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olabilirler.

Kooperatifler, elde ettikleri kârın bir kısmını kendi ihtiyaçları için ayırırken geri kalanını mevduat sahiplerine dağıtırlar.

Özetle, İran İslami kredi kooperatifleri üye sermayesi ve üye mevduatları gibi kaynakları kullanarak kredi sağlar, bu süreçte kârsız ve kârlı mevduat türlerini kullanarak üyeleriyle etkileşimde bulunur. Kooperatifler ayrıca, elde ettikleri kârın bir kısmını kendi ihtiyaçları için ayırırken geri kalanını üyelere dağıtarak adil bir paylaşımı teşvik eder (Mosaviyan ve diğerleri, 2016, ss. 129–131)

İran'da iki tür kredi kooperatifi faaliyet göstermektedir: İşçi/Emek Kredi Kooperatifleri (bu kooperatiflerde üyeler arasında çalışanlar, emekliler ve emekli maaşı alanlar bulunur) ve Ticaret Kredi Kooperatifleri (bu kooperatiflerin üyeleri ülkenin ticaret birliklerinden lisans sahipleridir).

İlk olarak, İran'daki kredi kooperatifleri, Kooperatifler Bakanlığı tarafından lisans verilmiş ancak etkili bir şekilde denetlenmemiştir. Ancak, 2010 yılında düzenleyici değişiklikler, Merkez Bankası'nı (CBI) banka lisansı verme ve banka dışı kredi kuruluşlarını denetleme konusunda tek yetkili kurum olarak atamıştır. Bu nedenle, birçok kredi kooperatifi CBI banka lisansı için başvuruda bulunmuş, birleşmeler gerçekleşmiş ve yeni kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu birleşmelerin, İran Kooperatif Bankası dahil olmak üzere 12 yeni banka kurulmasına yol açması beklenmektedir.

Yatırımlar konusunda, kredi kooperatifleri katılım belgeleri, hazine tahvilleri, Sukuk (İslami tahviller) ve diğer hükümet garantili tahvilleri satın almakla sınırlıdır ve bağlı bankalara ve banka dışı kuruluşlara mevduat yapabilirler. Bu yatırımlar, mevcut kaynakların %20'sini aşmamalıdır (Afshari, 2022, s. 8).

2015 yılında İran'daki kredi kuruluşları için asgari sermaye gereksinimleri 300 milyar riyale belirlenmiştir. Kredi kuruluşlarının Merkez Bankası onayı ve lisans alması gerekmektedir ve genellikle temel lisans, sertifika ve izin alımını içeren üç aşamalı bir süreci içerir.

En son mevcut verilere göre İran'da tanımlanan 2,489 kredi kooperatifi bulunmaktadır, bunların 1,889'u etkin değildir veya tasfiye aşamasındadır, 257'si lisanslıdır ve 343'ü yeniden yapılandırılmaktadır (2018 verilerine göre, parlamento Araştırma Merkezi kaynaklarına dayanmaktadır) (Afshari, 2022, s. 9).

3.5.2 İslami Mikrofinans

İran'da mikrofinans programları, 1990'ların sonlarında yoksulluğun azaltılması için yerel hükümetin ve uluslararası kuruluşların çabalarıyla başladı. Günümüzde bu sektör ülkede hızla büyüyerek, resmi olarak İran hükümeti tarafından tanınmıştır (Di Pucchio, 2015).

Mayıs 2015 tarihli CBI Banka Genelgesi No. 41932/94, 200 milyon Rial'a kadar olan kredileri mikrofinans kategorisine dahil etmiştir. Ayrıca bazı bankalar, bu kategoriye bir milyar Rial'a kadar olan kredileri de eklemiştir. Şu anda, mikro ve makro krediler, kredinin kullanım yeri, geri ödeme süresi ve gereken teminat miktarı gibi farklılıklara dayalı olarak ayrılmaktadır. İslami Finans Kanunu'na göre lisanslanan mikrofinans kuruluşları, kredi verme işlemi için %4 komisyon alabilirler.

Genel olarak, mikro krediler, konut, araç, eğitim, sağlık hizmetleri, evlenme, çeyiz ve seyahat gibi mal ve hizmetlerin yanı sıra küçük ve orta ölçekli endüstrileri ve üretim birimlerini finanse etmek için on yıldan daha kısa geri ödeme süreleri ile kullanılır. Teminat gereksinimleri daha azdır. İran'da mikro ve makro krediler arasında net bir sınır çizgisi bulunmamakla birlikte, bu kategorilerin oranına dair ayrıntılı ve güvenilir istatistiksel bilgi mevcut değildir.

Tarım Bankası, mikrofinans alanında öncü bir rol oynamıştır ve yoksul ve savunmasız insanları desteklemek için bir dizi özel ve etkili proje gerçekleştirmiştir. Mevcut verilere göre, bu banka tarafından verilen hibelerin %72'si mikrokredi şeklinde borçlanana yönlendirilmektedir (Afshari, 2022, s. 17).

3.5.3 İslami Sosyal Mikro Finans (ISMF)

İslami Sosyal Mikro Finans (ISMF), dünya genelinde yoksulluğun üstesinden gelmek ve paylaşılan refahı teşvik etmek için Zekât, sadaka ve vakıf gibi girişimleri içeren önemli bir rol oynamaktadır. Bu İslami sosyal finans araçları, ihtiyaç sahiplerinin temel gereksinimlerini karşılamayı ve bir sosyal güvenlik ağı oluşturmayı amaçlamaktadır. ISMF'nin etkililiğini artırmak için, İslami sosyal kaynakların etkili bir şekilde harekete geçirilmesini, etkili bir şekilde yönetilmesini ve mikrofinans ile entegre edilmesini sağlamak için politikalara ihtiyaç vardır. Bu politikalar, mikrofinansın daha kapsayıcı ve maliyet-etkin olması için İslami sosyal kaynakları harekete geçirme, etkin bir şekilde yönetme ve bunlarla entegre etme amacı taşır.

Zekât ve vakıf kullanarak yapılan bir dizi yaratıcı deneme vurgulanmıştır. Bu denemeler arasında zekât tarafından sağlanan faizsiz kredi, zekât ve vakıf fonlarıyla desteklenen topluluk tabanlı kalkınma ve zekât ile garanti fonlarının oluşturulması gibi örnekler bulunmaktadır. İslami sosyal finansla uyumlu olan mikrofinans programları, İran'da kurulmuş ve bunlar özellikle zekat, khums (Sözlükte “beşte bir” anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukuku literatüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda sarfedilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder), vakıf ve karz-ı hasen gibi kaynaklara dayanmaktadır. Bu ISMF girişimleri, tasarruf mevduatları, fonlar ve islami prensiplere uygun olan ticari bir yaklaşım aracılığıyla kaynakları harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Afshari, 2022, s. 17).

3.5.4. Karz-ı Hasen Fonları

İran'da uzun bir geçmişe sahip olan karz-ı hasen fonları, faizsiz olarak ihtiyaç sahiplerine finansal hizmetler sunar. Geleneksel mikrokredilere göre Karz-ı Hasen, yoksulların temel ihtiyaçlarını sadaka amacıyla özel olarak hafifletmek üzere yönlendirilir. Bu, karz-ı hasenin yoksulluğu hafifletme konusunda etkili bir araç haline getirir. Bu fonlar başlangıçta camilerde, ailelerde veya kuruluşlarda kurulmuş ve daha sonra finansal birim olarak kaydedilmiştir. İslam Devrimi öncesinde tüm bankaların faiz esaslı işlediği dönemde, bu yeni fonlar İslami finans kurumları için bir model oluşturarak faizsiz krediler sunmuştur. Karz-ı hasen fonları ile diğer finans kurumları arasındaki temel fark, fonların borç alan kişiden herhangi bir kâr talep etmemesidir. Bu fonlar, halktan toplanan kaynakları kullanarak faizsiz kredi sağlarlar. Diğer yandan, bankalar kaynaklarını genellikle mevduat toplayarak ve toplum dışındaki finansal kaynaklarla temin eder, ardından bu kaynakları kârlı kredilerde kullanır. Ayrıca, bu fonlar merkez bankası tarafından sıkı bir denetim altında tutulur, bu da onları diğer finans kurumlarından ayırır.

İran'da, İslam Devrimi öncesinde Karz-ı hasen fonlarının kurulması, ISMF için temel oluşturdu. Bu fonlar, ihtiyaç sahiplerine faizsiz krediler sunarak yoksulluğun hafifletilmesinde önemli bir rol oynadı. Devrim sonrası, sayıları binleri bulan Karz-ı hasen fonları hızla arttı, bunun temel nedeni ise bankacılık sisteminin İslami doğası konusundaki belirsizlikti ve yeni finansal kurumların kurulmasına sınırlı fırsatların olmamasıydı. İran Merkez Bankası, 1989'da Karz-ı hasen fonları üzerinde denetim sağladı ve faaliyetlerini düzenlemek için yasalar çıkarıldı. Şu anda İran'da kayıtlı

binlerce karz-ı hasen fonu bulunmaktadır, bunların çoğunluğu Merkez Bankası'nın denetimindedir (Afshari, 2022, s. 18).

Sadakalar, İnan'da kar amacı gütmeyen, hayır işleri ve kamusal amaçları olan organizasyonlardır. Sayıları yıllar içinde önemli ölçüde artmıştır ve 2011 yılı itibariyle on binlerce sadaka faaliyet göstermektedir. Hükümet, bunların işleyişine yönelik düzenlemeler getirmiş, mevduatlar için rezerv gereksinimleri ve faiz tabanlı kredilere sınırlamalar getirilmiştir.

İmam Humeyni Yardım Komitesi (IKRF), İnan'da fakirlere hizmet ve yardım (emekli maaşı, kredi ve hibeler) sağlamak amacıyla 1979 yılında kurulmuş önde gelen bir yardım kuruluşudur. IKRF, gelirlerini çeşitli kaynaklardan elde eder, bu kaynaklar arasında hükümet desteği, dini bağışlar ve yatırımlardan elde edilen gelirler bulunur. IKRF, kapsamını ve hizmetlerini önemli ölçüde genişletmiş ve milyonlarca ihtiyaç sahibi birey ve aileye yardım etmek için faaliyet göstermektedir.

SONUÇ

Bu tez, İran'da İslami finansın gelişimine odaklanarak, sektördeki güncel eğilimleri, zorlukları ve fırsatları incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler ve elde edilen bulgular, İslami finansın İran ekonomisindeki rolünün ve etkisinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Yaptığımız bu çalışmada ulaştığımız sonuçları şu şekilde belirtebiliriz:

1. İran'da sermaye piyasasının gelişimi, tarihsel süreçteki zorluklara rağmen önemli bir ivme kazanmıştır. Tahran Borsası, ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanmasında kilit bir rol oynayarak ülkenin finansal geleceğine katkıda bulunmaktadır. Ancak, yabancı yatırımcıların çekimserliği ve hala devam eden zorluklar, sermaye piyasasının potansiyelinin tam olarak kullanılmadığını göstermektedir. Gelecekte, daha şeffaf yasal düzenlemeler ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, İran sermaye piyasasının daha da güçlenmesini sağlayabilir.

2. İran'da kurulan tezgah üstü piyasa (Farâburs), küçük ve orta ölçekli şirketleri çekme amacı güder. Şeffaflık, adil işlemler ve sermaye artırımını kolaylaştırma gibi faydalar sağlayarak İran sermaye piyasasına katkıda bulunur. Hissedarlar için vergi muafiyeti, düşük maliyetli hisse devri gibi avantajlarla, Farâburs'un işlem hacminin artması ve ülkenin likidite çekme kapasitesine katkı sağlaması beklenir.

3. İran'da bankacılık sistemi, tarih boyunca çeşitli evrelerden geçerek günümüze ulaşmıştır. Modern bankacılık, 19. yüzyılın başlarından itibaren yabancı bankaların etkisiyle gelişmiş ve İran'ın finansal entegrasyonunu sağlamıştır. İslam Devrimi sonrasında bankacılık sektörü kamulaştırılmış, İslamlaştırılmış ve özel bankaların yükselişiyle çeşitlenmiştir. Bu süreç, ekonomik istikrarı sağlamak ve İslam hukukuna uygun bir finansal sistem oluşturmak amacını taşımıştır.

4. İran'da para politikası, faizsiz bankacılık prensiplerine dayanarak şekillenir. Merkez Bankası, İslam hukukuna uygun olarak faizsiz finansal araçları kullanarak ekonomik istikrarı ve büyümeyi hedefler. Geleneksel faiz araçları yerine kar payı, kâr-zarar paylaşımı ve katılım bankacılığı gibi alternatif mekanizmalarla para politikası uygulanır.

5. İran Merkez Bankası, para birimi değerini koruma konusunda başarısızlığa uğramış ve enflasyon sorunlarıyla mücadelede zorluklar yaşamıştır. Bu sorunlar,

hükümet politikaları, bütçe açıkları ve merkez bankasının bağımlılığı gibi faktörlere bağlanabilir. İslami finans prensiplerine dayanan politikaların etkili olabilmesi için bağımsızlık ve ekonomik istikrar önemlidir.

6. İran ekonomisi, dinamik yapısı ve faizsiz bankacılık prensipleriyle öne çıkıyor. İslami finansman araçlarıyla desteklenen ticari, devlet uzman ve özel faizsiz bankalar, sektörel büyümeyi teşvik ederek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunuyor. Bunun yanı sıra İran da bankacılık dışı mali kurumları da faaliyet göstermekte olup ekonomik büyümeye destek sağlar.

7. İran'da finansal denetim, son yıllarda geniş kapsamlı değişikliklere uğradı. Merkez Bankası'nın denetim yetkisi ve çevrimiçi denetim uygulamaları, finansal kurumların performansını artırmaya ve ekonomik istikrarı korumaya odaklanmıştır. Ancak, bağımsızlık eksikliği ve net denetim tanımları gibi sorunlar, sistemin etkinliğini sınırlayabilir.

8. İran'da AAOIFI muhasebe standartlarının uygulanmasındaki engeller, belirsiz strateji ve politika eksikliği, İslami ekonomik altyapıların olmaması, personel eğitimi yetersizliği ve fihki farklılıkların etkisi gibi faktörlere dayanmaktadır. Bu engellerin aşılabilmesi için ulusal düzenleyici kurumların teşvik edilmesi, İslami muhasebe standartlarını oluşturacak bir kurumun kurulması ve işbirliği ile uluslararası standartların yerleştirilmesi önerilmektedir.

9. İran'ın finansal sistemi, yüksek enflasyon, işsizlik ve dış ticaret zorluklarıyla karşı karşıyadır. Yaptırımlar, ekonomik büyümeyi olumsuz etkiliyor ve iç politikada ekonomik sıkıntılar protestolara neden oluyor. Merkez Bankası'nın müdahaleleri, para birimi istikrarını sağlamakta zorlanıyor. İran'ın net borcu artarken, dış ticaretteki düşüş ve rezervlerin yurtdışında dondurulması ekonomik belirsizliği artırıyor.

10. İran'ın ekonomik büyüme sürecinde sektörler arasındaki pay değişimine bakıldığında, tarımın GSYİH içindeki payının azalması, madencilik ve imalatın artan rolü, petrol ve gaz sektörünün dalgalı seyri, konut ve inşaatın sorunlu seyri ve hizmet sektöründeki dalgalanmalar dikkat çekiyor. Bu değişimler, ülkenin ekonomik çeşitlenme çabalarını ve zorluklarını yansıtıyor. Özellikle hizmet sektöründeki paydaki dalgalanmalar, ekonomik politika ve siyasi faktörlerin etkisini göstermektedir.

11. İran İslami finansal kurumları, faizsiz prensiplerle faaliyet göstererek ekonomik kalkınmaya katkı sağlıyor. Küresel ölçekte dikkat çeken bu kurumlar, sürdürülebilir ve etik finansal modellerle uluslararası finans sistemine alternatif

sunuyor. İslami finansın büyüme potansiyeli, İran'ın stratejik konumuyla bölgesel ve küresel projelerde önemli finansman kaynakları sağlama kapasitesine işaret ediyor.

12. İran İslam Cumhuriyeti'nde kullanılan İslami finans yöntemleri, karz-ı hasen hesapları ve Vadeli Yatırım Mevduatı gibi faizsiz fon toplama ve faizsiz prensiplere dayalı fon kullandırma araçlarına odaklanmaktadır. Bu hesap türleri, geleneksel faizli kredilere alternatif olarak İslami prensiplere uygun olarak tasarlanmış, toplum odaklı finansal araçlardır.

13. İran'ın faizsiz bankacılık sistemi, diğer İslam ülkelerinden farklı bir model sunmaktadır. Faizsiz bankacılığın ülke genelinde yaygın uygulandığı İran'da, bağımsız hukuki çerçeve, özgün finansman modelleri ve özel içtihat konseyi gibi unsurlar öne çıkar. Bu farklar, İran'ın faizsiz bankacılık alanında benzersiz bir yaklaşım benimsemesine katkı sağlar.

14. İslami finansal kurumlar arasında, İslami Kredi Kooperatifleri, Tasarruf ve Konut Kurumları, İslami Mikrofinans ve İslami Sosyal Mikro Finans önemli bir rol oynar. Bu kurumlar, İslam finans prensiplerine uygun olarak tasarlanmış çeşitli finansal hizmetler sunarak, toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. İran'da bu kurumlar, özel finansal çözümleriyle ve faaliyet alanlarıyla dikkat çeker, ancak diğer İslam ülkelerinde de benzer kuruluşlar bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbasi, D. ibrahim ve Adusi, A. (2009). *Bazarha va Nihadhay Mali. Tahran Stock Exchange*. tahrان.
- Abdullah, F. O. (2021). *Jurisprudential And Economic Aurvey Of Guaranteed Profit (on-account) In Iran's Riba-free Banking System*. Karabuk University.
- Afshari, Z. (2020). İnan'da İslami Bankacılık ve Finansın Geçmişine Bir Bakış. *iKAM*.
- Afshari, Z. (2022). An Overview of Islamic Non-Banking Institutions (INBFI) in Iran. *İKAM*, (24).
- Akkaş, E. (2017). *An Overview of Islamic Economics and Finance in the GCC Countries. İKAM: Research Center for Islamic Economics*. istanbul.
- Ashraf, S. husain ve Giyashi, A. alizada. (2011). Islamic Banking in Iran - Progress and challenges. *Kuwait Chapter of Arabian*, 1(2), 31–44.
- Atar, A. ve Abdullah, F. O. (2021). The Banking System And Interest-Free Banking Challenges In Iran. Güngör Özcan (Ed.), *İktisadi Ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar* içinde (ss. 135–170). Eğitim Yayınevi.
- Ateş, A. (2017). İnan Sermaye Piyasası Piyasası Gelişimi Ve Güncel. *İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM)*.
- Ayub, M. (2012). *Understanding Islamic Finance*. (M. Ayub, Ed.) *Psyche: A Journal of Entomology* (C. 22). Wiley. doi:10.1002/9781119209096
- Azizi, A. (2018). Barrasi Bankdari Bedoni Riba Dar Iran Va Muqayesae An Ba Keshwarhay Müntekheb Dar Bankdari İslami Ba Roykardi Tajhiz Va Takhsisi Manabe. *Qanunyar*, (8), 203–228. <https://www.sid.ir/paper/513132/fa> adresinden erişildi.
- Bertelsmann Stiftung. (2022). BTI 2022 Country Report - iran. *Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI)*. <https://www.bti-project.org>. adresinden erişildi.
- Davis, N. S. (2018). *The Case for Regulatory Accommodation of Islamic Banking and Finance: Banking the Unbanked. ProQuest Dissertations and Theses*. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/case-regulatory-accommodation-islamic-banking/docview/2138214415/se-2?accountid=159111> adresinden erişildi.
- DFAT. (2023). DFAT Country Information Report iran. *Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT)*, (February).
- Erdoğan, S., Gedikli, A. ve Derindağ, M. R. (2020). An Investigation of Iran's Banking System: Challenges And Remedies. *Bilimname*, 969–1003. doi:10.28949/bilimname.673337
- Güney, N. (2013). *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar*. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Hassan, A., AlMaghaireh, A. I. ve Shahidul Islam, M. (2022). *Islamic Financial Markets and Institutions. Islamic Financial Markets and Institutions*. London: Routledge. doi:10.4324/9780429321207

- International Monetary Fund. (1989). Islamic Banking: Experiences in the Islamic Republic of Iran and Pakistan. *IMF Working Papers*, 89(12), i. doi:10.5089/9781451925326.001
- Iqbal, M. ve Molyneux, P. (2005). *Thirty years of Islamic banking: history, performance and prospects*. *Choice Reviews Online* (1., C. 43). New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- Jamshidi, S. (2019). *Bankdari Islami 2*. (A. Alizada, Ed.) (3. bs.). Tahran: GAP.
- Jones, G. (1987). The Imperial Bank of Iran and Iranian Economic Development, 1890-1952. *Business and Economic History*, 16, 69–80. <http://www.jstor.org/stable/23702627> adresinden erişildi.
- Karaca, A. (2019). *İslami Finans Araçları Ve Bunların Muhasebeleştirilmesi*. Pamukkale Üniversitesi.
- Karahan, H. ve Ersoy, H. (2016). Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye’de Reel Kesimde Kullanılması. *Maliye Finans Yazıları*, (105), 93–114. doi:10.33203/mfy.312137
- Karimi Fard, M. (2022). Qalamravi Nazareti Banki Markazi Bar Moasesati Banki Ghayri Davleti Chalesha Ve Rahkarha. *Guruhi İqtisadi Alif*. www.alef.ir adresinden erişildi.
- Karimpour, H. (2019). *Türk Katılım Bankaları ile İran İslam Bankalarının Kurumsal Müşterilerinin Memnuniyetleri Açısından Değerlendirilmesi: Bir Uygulama*. Marmara Üniversitesi.
- Mosaviyan, S. A., Fazliyan, S. M. ve Alihusainy, M. (2016). Asib Şınasi Taavoniyhay Etibar Ve Eraai Olguy Matlob. *Faslnamay Elmi Puzhuhushi İqtisadi Islami*, 61.
- Mustafapor, M. (2015). Nezam-i Nazarat Bar Bazarhay Mali; Mudeli Yak Parcha. *economy journal*, 23–42.
- Nili, F. (2014). Iran: Islamic Banking and Finance. *The Islamic Finance Handbook* içinde (ss. 175–212). Solaris South Tower, Singapore: John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd. doi:10.1002/9781118936863.ch11
- Qajar, M., Hazer, M. ve Bandari, M. (2015). *Bazaar-i Pol va Sarmaya* (7.). tahran: intisharati hoshmandi tadbir.
- Rajaei-Baghsiyaei, M. (2011). *The Contribution of Islamic Banking to Economic Development (The Case of The Islamic Republic of Iran)*. Thesis. Durham university.
- Safdari, A. (2012). *Bankacılık Sisteminde Kara Para Aklamasının Önlenmesi, İran Bankacılık Sistemine Bir Model Önerisi*. Marmara Üniversitesi.
- Salehi, Z., Jamkarani, R. G. ve Meisami, H. (2017). Investigating Barriers to Implementing Accounting Standards of Islamic Financial Institutions in Iranian Banking System, (68), 185–211. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_30501.html adresinden erişildi.
- Samadi, R. (2009). Leasing. *irfinancei*. <http://irfinance.blogfa.com/post/33> adresinden erişildi.
- Şerifiyon, F. (2023). Tarihçai Bime Dar Cihan Ve İran + Ahmiyeti Ba Vucud Amadani Bime. <https://bimeh.com/mag/world-and-iran-insurance-history/> adresinden

erişildi.

Shahi, mohmmad sharif, Ahmadi, sayed. m. S. ve Karimzada, said dayi. (2020). Tahlili Abaadi Hoquqi Nazarati Bank-I Merkezi Bar Nizami Bankdari Dar Iran, (45), 78–113.

Shamekhasl, E. (2018). *İran Faizsiz Bankacılık Sistemi İle Türk Faizsiz Bankacılık Sisteminin Karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi.

Tevhidinia, A. (2007). Tekafül ve Ahmiyeti Tavaccuhi Bişter Ba An, 4(88), 91–119. doi:10.37613/1678-000-008-064

Vaghefi, M. R. (1964). *The Central Bank Of Iran And Its Role In The Economic Development Of The Economy*. American University of Beirut.

Zangiabadi, A. ve Hosseini, R. A. (1389). Sairi Tahavvuli Bankdari az Aghaz ta Kunun. *Bank and Economy Quarterly*, (110), 17–27.

